

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Jaša Koceli

**Vpliv podobe raja v Koránu na nekatere družbene pojave
znotraj muslimanske kulture**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Jaša Koceli

Mentor: red. prof. dr. Aleš Črnič

**Vpliv podobe raja v Koránu na nekatere družbene pojave
znotraj muslimanske kulture**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

*Zahvaljujem se dr. Alešu Črničū, ki je prijazno in s spodbudo sprejel mentorstvo
diplomskega dela in dr. Mitji Velikonji, ki mi je pri diplomiranju pomagal.*

*Da sem dokončal staro zavezo in se poklonil svetu islama, bi se rad zahvalil moji
ljubezni Nejci za absolutno podporo in vero vame, Leonidi za odpiranje vrat sveta, ki
me je spremenil in mami Lidiji za vse trenutke, ki mi jih je dala.*

Vpliv podobe raja v Koránu na nekatere družbene pojave znotraj muslimanske kulture

Korán, sveta knjiga islama, je poln materialnih podob raja: vrtovi, skozi katere tečejo reke, senca, gostije, divani, zlato, svilena oblačila in zelene blazine, hurije in dečki. Muslimani verjamejo, da je Korán neustvarjena beseda boga, zato imajo besede v islamski kulturi poseben pomen in zven. Verjamejo tudi, da je božji odposlanec Mohamed obiskal nebesa in svojo izkušnjo delil z ostalimi verniki. Simbolika raja v Koránu se nazorno odraža v muslimanski kulturi, umetnost in arhitektura sta polna vizualnega jezika, ki ga napaja podoba raja. Islamska umetnost je razvila specifično estetiko z geometričnimi vzorci, arabeskami in kaligrafsko pisavo, v arhitekturi pa so motivi rajske simbolike vpleteni tako v prve velike mošeje kakor v najvišje stavbe sodobnega sveta, ki jih gradijo bogati islamski narodi. Podoba raja je pomembna še v drugih pojavih islamskih družb: v nekaterih definicijah džihada, v manipulacijah za dosego političnih in ideoloških ciljev, v dobesedni interpretaciji koránskih verzov, posebno mesto pa ima v razumevanju mističnih interpretacij islama.

Ključne besede: islam, raj, Korán, muslimanska kultura.

The impact of the image of paradise in Quran on certain social phenomena within muslim culture

Quran, the holy book of islam, is full of paradisiac images: gardens graced with flowing streams, shade, banquets, gold, couches and green cushions, maidens and youths. Muslims believe that Quran is uncreated word of god, so the words have special meaning and sound in islamic culture. They also believe that god's messenger Mohammed visited heaven and shared his experience with fellow believers. Symbolics of paradise in Quran is evidently reflected in the muslim culture; art and architecture are filled with the visual language, inspired by the image of paradise. Islamic art has developed specific aesthetics with geometric patterns, arabesques and calligraphic writings. Islamic architecture is intertwined with symbolics of paradise in the first grand islamic mosques and the tallest buildings of contemporary world, built by rich islamic nations. The image of paradise is also important in other phenomena of islamic societies: in some definitions of jihad, manipulations for political and ideological goals, literal interpretations of the verses in Quran and understanding of the mystical interpretations of islam.

Keywords: islam, paradise, Quran, muslim culture.

KAZALO

1 UVOD	7
2 O KORÁNU	10
2.1 MOHAMED	12
2.2 NASTAJANJE KORÁNA.....	13
2.3 BESEDE BOGA	15
2.4 SVETOST IN PROFANOST KORÁNA	17
2.5 STRUKTURA KORÁNA	19
2.6 PREVODI KORÁNA	21
2.7 INTERPRETACIJE KORÁNA.....	22
2.8 DVOUMNOST V KORÁNU IN ISLAMSKI KULTURI	24
2.9 ISLAMSKA ESHATOLOGIJA	27
3 PODOBA RAJA V KORÁNU	30
3.1 NEBESA.....	33
3.2 NEMATERIALNI OPISI RAJA	35
3.3 RAJ IN NJEGOVA PODOBA	37
3.4 INTERPRETACIJE PODOBE RAJA	43
4 SIMBOLIKA RAJA V ISLAMSKI KULTURI.....	46
4.1 PREPOVED UPODABLJANJA	47
4.2 ISLAMSKA UMETNOST	52
4.2.1 Geometrični vzorci	54
4.2.2 Arabeske	56
4.2.3 Kaligrafija.....	57
4.3 ISLAMSKA ARHITEKTURA IN PODOBA RAJA.....	60
4.3.1 Prva mošeja.....	61
4.3.2 Zrcaljenje raja v islamski arhitekturi	62
4.3.3 Arabski vrtovi	67
4.3.4 Sodobni arhitekturni čudeži.....	69
4.4 PREVLADA ZELENE BARVE	74

5 LJUDJE IN NEBESA.....	76
5.1 STAREC Z GORE.....	76
5.1.1 Mit o asasinih.....	77
5.1.2 Alamut	77
5.2 DŽIHAD IN NEBESA	80
5.2.1 O mučeništvu.....	82
5.2.2 Samomor in raj	84
5.3 ODMEV RAJA V VSAKDANJEM ŽIVLJENJU	88
5.4 MISTIČNOST ISLAMA	91
5.4.1 Nočno popotovanje.....	91
5.4.2 Trancendenca sufijev	95
6 SKLEP	99
7 LITERATURA	101
PRILOGA A: OMEMBE RAJA IN NEBES V KORÁNU	109

1 UVOD

V vsaki kulturi, v vsaki epohi so človeška bitja koprnela po nebesih in raju – kraljestvu boga, bivališču izbranih, izviru razsvetljenja, zrcalu upanj in želja. Nebesa so povsod: v pisanjih pesnikov, molitvah umirajočih, besedilih popularnih pesmi. V vsaki kulturi so človeška bitja sanjala, celo ubijala za nebesa. Nebesa so varnost, dobrota, lepota, resnica; so božje kraljestvo, krona mučenicov, tolažba prikrajšanih. Nebesa predstavlja tudi nebo – dom štirih vetrov, skladišče dežja in snega, stekališče premikajočih se planetov, obod visečih zvezd. Nebesa so brezčasen prostor, a imajo zgodovino, pravzaprav več zgodovin, ki tečejo vzporedno in se še vedno oblikujejo. Zemljevidi nebes se spreminjajo, toda nobena podoba ni nikoli postala popolnoma zastarela. V vsaki uspešni kulturi se podoba nebes neprestano obnavlja (Zaleski in Zaleski 2000).

Raj sta nam kot stvarno navzočnost ohranili tako literatura kot arhitektura (McClung 2007, 13). Tudi v filmih so podobe nebes pogoste, upodobljena so na različne, tudi bizarne načine, še največkrat pa so nebesa prav takšna, kot jih v večji meri slikajo velike religije - prostor, kjer se sanje uresničijo (Caryn 1989). Zaradi nebes je Zemlja za vernike znosnejša. Ogromno ljudi sicer ne verjame, da nebesa obstajajo, kakor fizik in kozmolog Stephen Hawking, ki pravi, da "nebes ni: to je pravljica" (Sample 2011)¹. Po drugi strani pa kar 71 odstotkov Američanov in 51 odstotkov Britancev verjame v nebesa. 71 odstotkov teh, ki verjamejo v nebesa, verjame tudi, da je to resničen prostor (Miller 2010; Gallup 2016).

Koncept raja je sestavni del mnogih religij in te imajo vlogo nezavedne motivacije, ki usmerja delovanje in mišljenje vernikov. Religija ima tudi izjemno moč legitimiranja, kajti s tem ko pojave in dejavnosti v svetu umešča v smiseln red in jim pridaja videz objektivnosti, jih v očeh vernika opravičuje in konstruira kot nujne, zaželene ali vsaj sprejemljive. Religija s svojim obstojem na nek način nudi tudi protest proti svetu, v katerem živimo, ponuja alternativo, dokaz, da ta svet ni pravi (Šterbenc 2011). Nebesa

¹ Hawking nadaljuje, da v nebesa verujejo samo ljudje, ki se bojijo smrti, da ni nič za trenutkom, ko možgani prenehajo delovati. Možgani so kot računalnik in za pokvarjene računalnike ni nebes (Sample 2011).

so manifestacija tega iluzornega drugega sveta in pri islamu lahko materialne opise raja v Koránu beremo kot poskus konkretizacije nepredstavljivega.

Islam zagotavlja svojim vernikom smiseln okvir za razumevanje sveta in zadovoljuje temeljno človekovo potrebo po osmišljanju kompleksne realnosti, kar je morda najpomembnejša funkcija religije. Vloga religije je v središču življenja in moralnih vrednot muslimanskih družb. Islam je tesno povezan tudi z občutkom identitete muslimanov (prav tam).

Osrednjo vlogo v islamu ima Korán, sveta knjiga muslimanov in trenutno ena izmed knjig z največjim ideološkim vplivom na svetu (Lester 1999). O pomenu in položaju Korána vlada živahna, pogosto ostra razprava; različni komentatorji lepijo njegov pomen in razlago na mnoge družbene pojave. Ker je Korán v muslimanskih družbah tesno prepleten tako z javnim kot zasebnim življenjem, vpliva na politiko in sodstvo, vojne in terorizem, je ena izmed knjig, ki se pogosto obravnava in interpretira.

Cilj diplomskega dela je raziskati, kako je podoba raja v Koránu vplivala na nekatere družbene fenomene znotraj muslimanske kulture. Posvetil se bom predvsem vplivu podobe raja na vizualno in materialno kulturo muslimanov in na obstoj določenih družbenih pojavov in procesov, na katere ima podoba raja vpliv.

Osrednji hipotezi sta, 1) da so se interpretacije podobe raja v Koránu skozi čas spreminjale in 2) da je zmožnost določljivosti pravega, izvirnega pomena simbolov močno arbitrarna in se spreminja glede na določena družbena razmerja moči in aktualnih ideologij. Podobe raja v Koránu se na različen način manifestirajo v družbenih pojavih in procesih sodobne muslimanske kulture in tako tvorijo pomene, ki si lahko med seboj v različnih zgodovinskih obdobjih ali družbenih okoljih tudi nasprotujejo..

Raziskava bo v največji meri rezultat sekundarne analize vsebin obstoječih besedil - preučevanj Korána in strokovnih interpretacij tega besedila, zgodovinskih virov, tematskih strokovnih prispevkov, primerov življenjskih dokumentacij in različnih relevantnih objav množičnih občil. Za izsledke primerjalne analize bom uporabil interpretativni pristop.

Moje zanimanje za islam izvira iz desetletnih izkušenj dela v turizmu, predvsem v Jordaniji in Egiptu, pa tudi Izraelu, Siriji, Libanonu in Združenih arabskih emiratih. Leta 2014 smo Slovenci dobili prvi prevod Korána iz arabskega jezika in to je bila dodatna spodbuda za odločitev raziskovanja pomenov svete knjige muslimanov.

Iskanje izvora vere v nebesih nas pelje stran od človeškega izkustva v svet abstraktne misli (Rustomji 2009), zato se zavedam, da bo dokazovanje, kako so se muslimani z opisi raja v Koránu neposredno oplajali, ko so ustvarjali osupljive arhitekturne dosežke ali pa pripravljali in izvrševali samomorilske napade, zahtevno, vendar sem prepričan, da je prav tako težko zanikati ali ovreči povezanost med njimi.

V prvem poglavju se bom posvetil analizi Korána z več vidikov, v drugem pa opisu podobe raja v Koránu. V tretjem poglavju bom povezal koránsko podobo raja z razvojem islamske arhitekture, umetnosti in njune simbolike, ki vpliva na percepcijo vizualnega sveta muslimanov. V zadnjem, četrtem poglavju se bom lotil družbenih pojavov v islamskih družbah, ki so pod vplivom podobe raja, tj. mita o rajju na zemlji, motivacije samomorilskih napadalcev, vpliva podobe raja na običaje in prepovedi v islamski kulturi in razvoja islamskega mysticizma skozi odnos sufijev do koncepta božanske prisotnosti. Iskal bom simbolične izvore in vplive Korána na muslimansko kulturo.

Nekateri imajo nebesa za eno najmanj nevarnih in pomembnih religijskih idej. Vendar, ali so nebesa res tako nevarna?

2 O KORÁNU

»Koran je razodetje Gospodarja svetov!« (69:43)².

Korán je sveta knjiga druge največje svetovne religije in ena najvplivnejših knjig na svetu, saj zaseda pomembno mesto v življenju velikega števila muslimanov, posledično pa tako vpliva tudi na življenja ljudi drugih veroizpovedi in nazorov. Islam lahko poimenujemo tako za religijo kot za civilizacijo, ki zaobjema obdobje zadnjih štirinajstih stoletij.

Število pripadnikov islama po svetu je približno milijarda šesto milijonov³, kar predstavlja skoraj četrtno svetovnega prebivalstva, hkrati pa je islam najhitreje rastoča religija na svetu. V zadnjem stoletju je bila rast števila muslimanov za polovico hitrejša od rasti globalne populacije. Muslimane najdemo v večini držav na svetu. Velika večina jih živi v Aziji in Afriki⁴, medtem ko se število muslimanov v Evropi⁵ in Severni Ameriki vztrajno povečuje. Država z največ muslimani je Indonezija⁶, sledijo ji Indija, Pakistan, Bangladeš, Iran, Egipt⁷, Nigerija, Turčija, Alžirija in Maroko (Johnson in Grim 2013).

V Koránu so zbrana božja razodetja, za katera muslimani verjamejo, da so neposredna beseda boga. Besedilo v Koránu velja za najvišjo avtoriteto v muslimanskih družbah, velja kot vodilo za pravilen način življenja in mišljenja. Islamske skupnosti so se razvijale na podlagi razumevanja in razlage njihove svete knjige, ki velja za nezmotljivo

² Citate iz Korána bom opremil s številčnimi navedki v obliki, kot sem jo zapisal tukaj. Obstaja sicer več različic zapisa tega verza. Naveden je verz iz Majaronovega prevoda Korána, v Alhadyjevem prevodu, ki ga bom sicer uporabljal diplomskem delu, je pomen nekoliko drugačen: »To je objava Gospodarja svetov«, medtem ko Oxfordov angleški prevod pravi: »This [Qur'an] is a message sent down from the Lord of the Worlds« (Haleem 2008).

³ Leta 2010 naj bi bilo na Zemlji 1.553.773.000 muslimanov, kar je 22,5% celotne svetovne populacije. Kristjanov naj bi bilo največ, 32,8 odstotka (2.260.440.000 vernikov), na tretjem mestu pa so hindujci, s 13,8 odstotka jih je nekaj manj od milijarde; na četrtem mestu so agnostiki (Johnson in Grim 2013).

⁴ 96,8 odstotka vseh muslimanov živi na teh dveh celinah.

⁵ V Evropi živi približno štiriinštirideset milijonov muslimanov, kar predstavlja približno šest odstotkov prebivalstva Stare celine (Žužek 2014); če izvzamemo Rusijo, jih največ živi v Nemčiji, Franciji in Veliki Britaniji, v Sloveniji pa je okrog 70.000 muslimanov (Hackett 2016).

⁶ V Indoneziji živi 190.521.000 muslimanov.

⁷ Egipt je z 72.149.000 muslimani po številu prebivalcev največja arabska država.

in v kateri so vsebine, ki jih povezujejo z različnimi vidiki življenja; Korán je temeljni in poglobitveni vir njihovih prepričanj, obredov, etičnih standardov in zakonov. »Korán je tista sveta prisotnost, ki določa vse vidike muslimanovega življenja, in izvir vsega, kar lahko verodostojno pojmujejo za islamsko« (Nasr 2007, 54–55).

Pogleda skozi religijo muslimani ne razumejo le kot del življenja ali vrsto dejavnosti, ampak kot matrico in svetovni nazor, znotraj katerih se odvijajo te in vse druge človeške dejavnosti, napor, stvaritve in razmišljanja. Za muslimane je njihova religija popoln način življenja. Nauki iz Korána določajo odnos do vseh spektrov človeškega življenja, do preteklosti, sedanjosti in prihodnosti (Nasr 2007).

Islam izhaja iz arabske besede za vdanost, podreitev bogu (Mozatti 2010), hkrati je izpeljanka iz besede *selam*, ki pomeni mir (Pašić 2005). Musliman izvira iz arabske besede *muslim*, ki pomeni »ta, ki je podvržen bogu«. Za religijo je značilen absolutni in nedvoumni monoteizem ter radikalen in enoten pogled na svet, ki se ne ozira na kategorične posebnosti svojih pripadnikov.

Tematsko je Korán zelo raznolik, »govori o bogu, človeku, svetu, naravi, življenju, smrti, o dobrem, zlu, o končni naravi stvari, o mejnih stanjih vseh stvaritev ...« (Karić 2014), v Koránu so našteje moralne in zakonske obveznosti, vendar ne moremo govoriti o zakoniku. Velik del besedila lahko razumemo kot pridigo (Cook 2000), lahko pa ga dojemamo tudi kot svojevrstno pesnitev. Korán se namreč tudi poje oziroma recitira.

Skupnih točk s Svetim pismom ima precej, prihajata iz istega konca sveta in iste monoteistične tradicije. V kontekstu iste tradicije lahko k religijama priključimo tudi judaizem. Islam priznava mnogo dogodkov in obstoj oseb, ki so pomembni v vseh treh religijah⁸, ki jih štejemo za abrahamovske⁹ monoteizme.

⁸ V Koránu je omenjenih petindvajset prerokov, razen Mohameda se vsi pojavljajo tudi v Svetem pismu (Pašić 2005; Saeed 2006). Mohameda muslimani dojemajo kot pečat vseh prerokov.

⁹ Abrahamovske jih imenujemo po Abrahamu, ki ga vse tri tradicije prepoznavajo kot preroka in ključno osebo v njihovem razvoju. Poleg teh treh religij poznamo še druge, sicer manj številčne abrahamovske religije, npr. rastafarianstvo. Več kot polovica svetovnega prebivalstva je pripadnikov abrahamovskih religij.

V nadaljevanju se bom posvetil različnim vidikom Korána, ki pomembno vplivajo na njegovo razumevanje in interpretacijo, začeni s človekom, brez katerega svete knjige muslimanov ne bi bilo.

2.1 MOHAMED

Nastanek Korána je tesno prepleten z življenjem Mohameda, ustanoviteljem in prvim glasnikom islama. Podatki o njegovem življenju so skopi, vendar je v primerjavi z Jezusom ali Budo na razpolago precej več zgodovinskega gradiva, zato o njem »vemo več kot o katerem koli drugem ustanovitelju velike religije« (Armstrong 2008). Mohamed velja za muslimane za zadnjega in najpomembnejšega izmed odposlancev, ki jih je Allah¹⁰ poslal med ljudi, da bi razširjali resnično vero v enega boga. Imajo ga za tistega, prek katerega je bog razodel svojo besedo.

Rodil se je v puščavskem mestu Meka na območju današnje Savdske Arabije okoli leta 570 n.št. Bil je pripadnik arabskega plemena Kurejšev, ki je bilo politeistično in je častilo različne idole v mestnem svetišču Kaba. Po poklicu je bil trgovec, ki se je pri petindvajsetih letih poročil s petnajst let starejšo bogato vdovo Hatidžo, ki je bila vse do svoje smrti njegova edina žena. Kasneje je bil poročen z več ženami.

Ko je bil star štirideset let (okoli leta 610 n.št.), je začel dobivati božja razodetja prek nadangela Džibrila (v krščanski tradiciji imenovanega Gabrijel), ki so mu velevala razglašanje nove vere v enega boga¹¹. Najprej je verjela v njegovo poslanstvo njegova družina, nato nekateri prijatelji, skozi čas pa je majhna skupnost pristašev počasi, a vztrajno rasla. Mohamed je pridigal o opuščanju politeizma in sprejetju enega samega boga. Zaradi vedno večjih napetosti med novonastalo muslimansko skupnostjo in politeistično večino v Meki so se muslimani leta 622 umaknili v mesto Jasrib, današnja

¹⁰ Allah je arabska beseda za boga, kot ga poznajo tudi kristjani ali judje. V diplomskem delu bom uporabljal besedo Allah po priporočilu in praksi iz zadnjega prevoda v slovenski jezik. Prevajalca sta se tako odločila »glede na arabski izvirnik in ključnost besede Allah v Koránu ter glede na prevode v slovanske in druge evropske in svetovne jezike« (Alhady 2014, 601).

¹¹ Prvo razodetje je doživel v jami Hira na gori Nur, kamor se je umikal v samoto. Prva tri leta ni javno oznanjal razodetij (Pašić 2005).

Medino¹². Tam se je skupnost utrdila in povečala in se leta 630 zmagovalno vrnila v Meko, kjer je prevzela oblast. Islam se je v prihodnjih letih in stoletjih naglo širil po celem svetu, Meka pa je ostala njegovo spiritualno središče. Mohamed je doživel triinšestdeset let¹³, pokopan pa je v Medini (Rogerson 2003; Pašić 2005; Armstrong 2006).

Mohamed je bil politični in verski vodja svoje skupnosti in z načinom vladanja in svojo avtoriteto dal zgled za kasnejše muslimanske voditelje. Še danes so v mnogih državah z večinskimi muslimanskimi prebivalstvom po vzoru prve medinske muslimanske skupnosti družbene institucije politično, zasebno in versko prepletene med seboj.

Ker ima njegovo ime poseben pomen, morajo muslimani vsakič, ko v govoru omenijo Mohamedovo ime, k tej besedi dodati stavek »naj je Božji mir in blagoslov z njim« (Pašić 2005)¹⁴. Pravilo velja brez izjeme in v vseh situacijah. Vendar je potrebno poudariti, da muslimani verjamejo, da je bil Mohamed navaden človek brez čudežnih ali božanskih lastnosti. Mohamed je tudi najpogostejše moško ime med muslimani¹⁵.

Njegovo ime je del bistvene izjave v življenju bodočega muslimana, priznanja vere¹⁶. Da postaneš musliman, moraš trikrat v arabščini ponoviti stavek: Izjavljam, da razen Allaha ni drugega boga in da je Mohamed božji odposlanec.

2.2 NASTAJANJE KORÁNA

Mohamed je svoja prva božanska razodetja prejel osamljen v jami, kasneje pa so bili priča njegovim razodetjem tudi drugi. Med prejetjem razodetja je v obraz zardel in obnemel, zdelo se je, kot da so njegove misli daleč proč, njegovo telo je postalo ohlapno

¹² Tudi Medina leži na območju današnje Savdske Arabije, od Meke je oddaljena 338 km po zračni liniji in približno 440 kilometrov po sodobni cestni povezavi.

¹³ Leto po lunarnem koledarju je enajst do dvanajst dni krajše od solarnega, ki ga uporabljamo pri nas. Mohamed je tako umrl približno dve leti mlajši, torej je bil star okrog enainšestdeset let po solarne koledarju. Leta po islamskem koledarju se štejejo od leta 622, ko so se muslimani umaknili iz Meke v Medino. V večjem delu leta 2016 teče islamsko leto 1437, ki se bo končalo 2. oktobra 2016).

¹⁴ Enako velja za pisano besedo – velja kratica a.s.

¹⁵ Ime izvira iz arabskega korena »h-m-d«, kar pomeni hvalevreden. Obstajajo mnoge izpeljanke: Mehmet, Mahmud, Hamad, Ahmed, Hamid idr.

¹⁶ Priznanje vere je znano pod arabskim imenom *šahada*.

kot v spečem stanju, njegov obraz se je oznojil, tudi v zimskih mesecih. To stanje je trajalo kratek čas in takoj, ko je minilo, je Mohamed zrecitiral novo razodetje ali njegov del. Doletelo ga je lahko kadarkoli: ko je hodil, sedel, jezdil kamelo ali ko je bil sredi pridige, včasih pa ni doživel razodetja tudi več kot mesec dni. Mohamed naj ne bi govoril iz svoje zavesti, ampak je bil samo medij. Korán sam sebe opisuje kot pisava, ki jo je poslal bog odposlancu, beseda poslata je v različnih oblikah v Koránu omenjena več kot dvestokrat (Haleem 2008).

Mohamed je Korán prejemal fragmentarno, po posameznih vrsticah ali verzih. Med prejetjem razodetij naj bi padel v trans, včasih naj bi tudi izgubil zavest. Najprej je čutil veliko grozo in stisko ob razodetjih in trajalo je več let, preden je začel razodetja pridigati. »V Koránu Bog Mohamedu pravi, naj pozorno prisluhne nerazumljivemu pomenu ... Ne sme se mu muditi, razodetju ne sme vsiljevati besed ali določenih predstav, temveč mora počakati, da se mu njegov pravi pomen sam razodene« (Armstrong 2008, 205). Razodetja je prejemal vse do svoje smrti, skupaj triindvajset let (Pašić 2005).

Mohamed je bil nepisemen¹⁷ in za časa njegovega življenja ni razodetij nihče sistematično zapisoval. Božje sporočilo so se muslimani učili na pamet, ga ustno prenašali in pomnili. Zvestoba božji besedi se je vzpostavljala samo z medsebojno kontrolo med muslimani (Kerševan in Svetlič 2003). Dele besedil so sicer zapisovali na priložnostne materiale, npr. drevesne ploščice, papirus, kamelje kože, pergament, kamen, kosti, palmove liste, in druge materiale, vendar predvsem kot oporo za branje oziroma recitiranje, ne pa za stalno hrambo, uporabo ali prenos v druge kraje.

Vsako leto v mesecu ramadan¹⁸ naj bi Mohamed recitiral ves do takrat razodeti Korán in bilo je kar nekaj posameznikov, ki so ga ravno tako znali na pamet¹⁹. Kmalu po

¹⁷ Nepisemenost je bila običajna med pripadniki plemen Arabskega polotoka v sedmem stoletju; arabska tradicionalna kultura se je prenašala z ustnim izročilom in ravno Korán predstavlja prehod k pisnemu izročilu. Podatek o Mohamedovi nepisemenosti je moč najti tudi v Koránu: »tistim, ki bodo sledili Poslancu, Preroku, nepisemenemu, ...« (7:157).

¹⁸ Ramadan je deveti mesec islamskega koledarja, za katerega je značilen enomesečni nepretrgan post in predstavlja enega izmed petih stebrov islama. Čez dan muslimani ne smejo jesti, piti in se predajati kakršnekoli čutnemu užitku (kajenje, poslušanje glasbe, spolni odnosi), po večerni molitvi pa pretrgajo post in si privoščijo obrok (Thoraval 1998, 199).

¹⁹ Oseba, ki zna na pamet celoten Korán, se reče *hafiz*.

Mohamedovi smrti je v eni izmed bitk leta 633 padlo veliko tistih, ki so znali Korán na pamet. To je bil dodaten razlog, da Korán dokončno zapišejo. Zapis in ureditev celotnega Korána je padla na Mohamedove naslednike. Abu Bakr, prvi kalif²⁰ je naročil, da se mora Korán zapisati, da se njegova vsebina ne izgubi in dvanajst let kasneje je Osman, tretji kalif po Mohamedovi smrti dal zapisati takrat poznano in splošno sprejeto različico Korána²¹ v nekaj izvodih²² in ga poslal v različna mesta²³, vse ostale neuporabljene različice pa je dal uničiti (Kerševan in Svetlič 2003).

2.3 BESEDE BOGA

»To so aje jasne Knjige. Mi smo jo objavili kot Korán v arabskem jeziku, da bi razumeli« (12:1–2)²⁴.

V zgodnjem obdobju muslimanskih skupnosti so potekale živahne in burne razprave o tem, ali je Korán ustvarjen ali neustvarjen. Obveljalo je stališče, da je besedilo neustvarjeno in večno. Muslimani ga tako obravnavajo kot samo božjo besedo v najvišji, absolutni stopnji. Besede v Koránu so neposredne besede boga in zaradi tega je njegov položaj znotraj islama drugačen kot položaj drugih svetih besedil velikih religij. V tem duhu se je skozi čas uveljavila tudi teza o neposnemljivosti svete knjige, ki je za muslimane popolna v sporočilu, jeziku, stilu in obliki. Muslimanski teologi trdijo, da je resnična in pravilna različica Korána samo ena²⁵. Resnično danes vse šole islama priznavajo eno verzijo Kórana (Nasr 2007, 50).

²⁰ Kalif je Mohamedov naslednik oziroma njegov namestnik na Zemlji ter prvi imam (tisti, ki vodi obredno molitev) muslimanske skupnosti (Thoraval 1998, 102).

²¹ Ta izvornik je znan tudi pod imenom Osmánova Vulgata (Alhady 2014).

²² Ohranjena sta še dva izvoda, ki sta v Taškentu, glavnem mestu Uzbekistana in v palači Topkapi v Istanbulu.

²³ Kerševan našteva Meko, Medino, Damask, Basro in Kufo (Kerševan in Svetlič 2003, 13).

²⁴ Aja (naglas na prvem samoglasniku) je druga beseda za koránski verz. Začetek citata bi se lahko bral torej tudi: To so verzi jasne Knjige. V diplomskem delu bom uporabljal obe besedi, aja in verz; pomen je isti.

²⁵ To trditev najmanj v dvom spravlja več odkritij različic koránskih odlomkov; ena najbolj znanih je najdba več tisoč zavrženih kosov rokopisov iz sedmega in osmega stoletja v Jemnu v osemdesetih letih 20. stoletja, ki kažejo na to, da se je Korán v resnici postopoma razvijal v sedanjo obliko (Lester 1999). Po islamski tradiciji naj bi bil pravi Korán samo eden in to tisti, ki ga je dal zapisati kalif Osman.

Muslimani verjamejo, da je bog svojo besedo razodeval v jeziku naroda, iz katerega je prišel posamezni božji odposlanec (Mojzes, Jezus, Abraham). Pred razodetjem Korána so bile razodete predhodne božje knjige (Tora, Evangelij, Psalmi idr.), ki so sestavni del islamske veroizpovedi in imajo pomembno mesto v razumevanju božjega razodetja na Zemlji, kakor imajo pomembno mesto tudi božji odposlanci, ki so razširjali besedo boga pred Mohamedom. »V tem pogledu je islam velik in močan val duhovnosti, ki kontinuirano, nepretrgoma opominja na obstoj Boga in na pomen vere v Boga za celo človeštvo. Islam nadaljuje monoteistično sporočilo judaizma in krščanstva in ima samega sebe za naslednika, pa tudi za svežega prenovitelja. Neskončni Univerzum, nepreštevna ozvezdja ter vsi svetovi Zemlje in Nebes imajo enega samega in edinega Stvarnika« (Karić 2014).

Prva beseda, ki jo je nadangel Džibril zašepetal Mohamedu v jami, je bil poziv in navodilo: »Beri.«²⁶ Zvok prvega verza Korána je odjeknil skozi prostor okoli njega²⁷. Ta vidik stvarnosti Korána ostaja živ še danes. Džibril jo je nekajkrat ponovil, dokler Mohamed ni zbral poguma, da je začel ponavljati za njim. Korán je za muslimane svet svetih zvokov. Mnogo je takih, ki ga znajo na pamet in ga recitirajo nenehno (Nasr 2007).

Beseda Korán (arabsko *al-Qur'an*) pomeni recitiranje²⁸. Že v genezi svojega nastanka ima zabeleženo recitiranje, ponavljanje za bogom. V sodobnem računalniškem žargonu bi lahko rekli, da je Korán rezultat procesa kopiraj in prilepi, brez urejanja. Njegov avtor je bog, Allah, ne Mohamed.

Lahko tudi rečemo, da je po muslimanskem prepričanju bog ustvaril svet kot knjigo²⁹; saj so se njegova razodetja spustila na Zemljo in so bila združena v knjigi; tako se mora

²⁶ Tu je potrebno opozoriti na razliko v prevodih, večino prevodov Korána v slovenski jezik namreč prevaja besedo "recitiraj", medtem ko Alhadyja uvedeta prevod "beri". Gre za precejšnjo razlikovanje v pomenu. Odločitev je nenavadna, saj Mohamed naj ne bi znal brati.

²⁷ Prvi verzi, ki so bili razodeti Mohamedu, naj bi bili iz uvodnih stihov 96. sure oziroma poglavja, ki nosi ime Pripeti zametek: »Beri v imenu tvojega Gospodarja, ki ustvarja, človeka ustvarja iz pripetega zarodka! Beri! Tvoj Gospodar je najbolj radodaren, On je učil s peresom, Učil je človeka, česar ta ni vedel!«

²⁸ V prevodu Alhadyjev pomeni branje, skupaj zbran.

²⁹ »Nobene skrivnosti ni ne na nebu ne na Zemlji, ki ne bi bila v jasni Knjigi« (27:75).

človek naučiti brati svet kot knjigo. Ni Mohamed ustvaril Korána, ampak je prej Korán ustvaril Mohameda (Ruthven 2000).

Muslimanski vernik ne bere Korána, ampak ga recitira. Za razliko od recitiranja Biblije se Korán v nekem smislu ritualno poje ali muzikalično recitira³⁰. Z vidika islamskih teologov koránska recitacija predstavlja čistost, glasba pa greh, zato se k opisu recitacije nikoli ne dodaja povezav z glasbo ali petjem. Tehnični izraz je »recitacija z notami«. Sicer formalnih pravil za glasbeni vidik recitacije ni, tako da uradna navodila ne obstajajo. Tradicija recitacije Korána se je razvijala brez vnaprejšnjega načrta (Cook 2000).

V arabščini Korána je mnogo stopenj interpretacij in hkrati tudi simbolnih pomenov, povezanih z zvokom in strukturo besed v arabskem jeziku ter pogosto tudi s samo obliko arabskih črk (Nasr 2007). Za pravo razumevanje Korána naj bi ga bilo treba bolj slišati kot brati, prej občutiti kot analizirati.

Arabski jezik³¹ je sveti jezik vseh muslimanov. Danes ga v različnih narečnih različicah govori več kot dvesto milijonov Arabcev, tako da večini muslimanov ne predstavlja maternega jezika. Kljub temu Korán recitirajo povsod v arabščini, saj je v tem jeziku govoril tudi bog. Korán je prvo veliko delo arabske književnosti, delo pesniške vrednosti in zgled ter vir navdiha za vse muslimane. »Korán se po zgradbi bistveno razlikuje tako od proze kot od poezije, zato deli arabska literarna teorija vso arabsko književnost na poezijo, prozo in Korán« (Alhady 2014, 570).

2.4 SVETOST IN PROFANOST KORÁNA

V Koránu je odlomek, ki poudarja njegov poseben pomen: »... to je zares plemeniti Korán v skrbno varovani Knjigi – in nihče razen čistih se ga ne sme dotakniti!« (56:77–80). Ker je Korán neustvarjena beseda Boga, imajo muslimani do njega poseben odnos. Knjiga zato ni sveta le po vsebini, ampak tudi po obliki (Nasr 2007).

³⁰ Lahko ga vzporejamo s petjem psalmov ali recitacijo vedskih manter.

³¹ Semitski jezik, ki ima osemindvajset soglasnikov in tri dolge samoglasnike.

Muslimani nikoli ničesar ne položijo čez knjigo Korána, vedno mora biti platnica prosta in vidna ter postavljena na simbolično pomembno mesto v stanovanju. Če je v kupu knjig, mora biti vedno na njegovem vrhu. To velja za Korán v arabskem jeziku, prevodi nimajo tega statusa, ampak veljajo za navadno knjigo.

Za muslimane je vse v zvezi s Koránom sveto: njegovi zvoki, besede v arabščini, ki jih je izbral bog, da bi z njimi poslal svoje sporočilo, črke, s katerimi je besedilo napisano in celo papir, na katerega je zapisan in predstavlja fizični vidik tega besedila. Muslimani se morajo pred vstopom v mošejo ali na posvečen kraj ritualno umiti, praviloma pa celo pred dotikom Korána v arabščini. Ko gredo na potovanje, ga poljubijo, mnogo pa jih na pot vzame tudi manjši izvod Korána za zaščito.

Pripadniki drugih veroizpovedi naj bi se ne dotikali Korána v izvirnem jeziku. V preteklosti je bilo prepovedano muslimanskim bojevnikom vzeti v boj Korán v strahu, da ga zasežejo nemuslimani (Cook 2000).

Kerševan pravi, da je za muslimane Korán tisto, kar je za kristjane Kristus, (Kerševan in Svetlič 2003, 17), Karić pa opozarja, da Korán ni bog, ampak božji govor (Karić 2014, 13).

Skozi čas se je razvilo veliko vsakdanjih pozdravov v povezavi s Koránom. Obči muslimanski pozdrav *as-salamu alajkum* (mir z vami) prihaja neposredno iz Korána. Besede in zvoki Korána so prisotni ob rojstvih novorojenčkov, na pogrebih, porokah in slavljih, islamskih praznikih (Karić 2014, 16). Izrekanje prve sure naj bi bilo dobro za škorpionove ugrize, zadnjih dveh pa za različne bolezni (Ruthven 2000).

V vsakdanjem pogovoru muslimani velikokrat prisežejo na Korán, ko želijo poudariti njihovo trditev ali zadovoljstvo; priče na sodiščih prisegajo na Korán, da bodo govorili samo resnico. Da bi pridobili naklonjenost, blagoslov boga, se veliki gradbeni projekti ali snemanja filmov začenjajo z recitacijo Korána; kakor tudi šolske debate ali pa medicinski seminarji, politični shodi in začetki uradnih proceduralnih postopkov v parlamentih (Esposito 2009, 479).

Arabski in nearabski muslimani dnevno uporabljajo verze in izreke iz Korána, kot so: *insha'Allah* (če bog želi), *al-hamdu li'llah* (bogu hvala), *bismi'llah* (v imenu boga). Vsako dejanje se začne z *bismi'llah* in konča z *al-hamdu li'llah*, odnos do prihodnosti pa vselej označuje izrek *insha'allah*, ker sta sleherno dejanje in dogodek odvisna od Božje volje (Nasr 2007, 51).

Verniki v mošeji pogosto berejo Korán tako, da sedijo na tleh, pred njimi pa na posebnem stolčku (arabsko *kursi*) odprejo Korán (Cook 2000).

2.5 STRUKTURA KORÁNA

Po svoji obliki je Korán knjiga v arabskem jeziku, ki so ga govorili v 7. stoletju v Meki in Arabiji. Nima koherentne narativne strukture. Bog spregovarja v prvi in tretji osebi ednine in množine (Ruthven 2000). Večina poglavij (sur) je tematsko neenotnih (Cook 2000). Grobo rečeno si sure sledijo po dolžini od najdaljše do najkrajše, vendar to pravilo velikokrat ne velja oziroma ni dosledno. Poglavja v Koránu ne temeljijo na kronološkem vrstnem redu, kakor so se razodevala Mohamedu, ampak na redu, ki ga je on določil. Kronološko razpršenost dodatno poudarja dejstvo, da niso vsi deli istih sur iz istega obdobja (Kerševan in Svetlič 2003).

Najbolj recitirano poglavje Korána je prvo, imenovano Otvoritev³², ki ga sestavlja sedem aj (verzov). V zgoščeni obliki nosi sporočilnost celotnega Korána:

- 1 *Hvala Allahu, Gospodarju svetov,*
- 2 *Vsemilostnemu, Vseusmiljenemu,*
- 3 *Vladarju Sodnega dne.*
- 4 *Tebi služimo in k Tebi se zatekamo po pomoč!*
- 5 *Napoti nas na pravo pot,*
- 6 *na pot teh, ki si jih obdaroval z milostjo,*
- 7 *in ne tistih, ki so si sami nakopali Tvoj srd,*
*in ne onih, ki so zašli!*³³

³² Arabsko *al-fátiha*, v drugih slovenskih prevodih pa večkrat tudi Odprtje knjige (Nasr 2007).

³³ Prvo suro mora vsak musliman ponoviti vsaj enkrat v roku štiriindvajsetih ur (Ruthven 2000).

Celotno besedilo Korána je sestavljeno iz 114 poglavij ali sur, razdeljenih na poglavja iz Meke in Medine³⁴, torej tista, ki so se odposlancu Mohamedu razodela, ko je bival v enem izmed obeh mest³⁵. »Poglavja, ki so bila objavljena v Meki, govorijo o sami veri, sodnem dnevu, raju in peklju, medtem ko medinske sure bolj govorijo o ureditvi odnosov med ljudmi, postavljajo zakone ter opisujejo ljudi Knjige, tj. kristjane in jude« (Pašić 2005).

Knjiga ima 6236 aj³⁶ oz. verzov s 77.437 arabskimi besedami. Najdaljša sura je druga z naslovom Krava (*al-bákara*) in ima 286 aj, najkrajša pa sto osma Izobilje (*al-kávсар*), ki ima tri stavke. Za olajšano recitiranje v tridesetih dneh meseca ramadana je besedilo tradicionalno razdeljeno še na 30 enako dolgih delov (Kerševan in Svetlič 2003; Pašić 2005; Šterbenc 2011; Alhady 2014).

Ker so teme v surah raznovrstne, fragmentarne, ker obravnavajo več tematik in niso vsebinsko zaokrožene, potrebujejo naslovi sur posebno razlago. Po navadi se naslovi vežejo na samo temo sure, na pomemben dogodek znotraj nje ali pa na izstopajočo besedo, ki se v suri pojavi in z večjim delom sure nima neposredne povezave (Haleem 2008). Zadnji primer je najpogostejši³⁷. Imena sur v večini primerov ne pojasnjujejo njihove vsebine, saj so bila izbrana v prvi vrsti zato, da bi bilo sure možno razlikovati med sabo.

Korán se tako kot vsa dela v arabskem jeziku bere z desne proti levi in lista v obratni smeri kot pri nas.

³⁴ V novem prevodu Korána je vsaka sura pospremljena s podatkom o kraju nastanka (Alhady 2014).

³⁵ V Meki je živel med leti 610 in 622, v Medini pa med leti 622 in 632.

³⁶ Aja v tem kontekstu pomeni koránski verz (arabsko *ayat*), drugače pa lahko pomeni tudi znak oziroma znamenje (Nasr 2007, 78).

³⁷ Naslovi prvih tridesetih sur: Otvoritev, Krava, Imranova družina, Ženske, Miza, Živina, Vrhovi zidov, Vojni plen, Kesanje, Júnus, Húd, Júsuř, Grom, Ibrahím, Hídžr, Čebele, Nočno potovanje, Votlina, Márjam, Táha, Preroki, Romanje, Verniki, Svetloba, Furkán, Pesniki, Mravlje, Pripovedi, Pajek, Bizantinci (Alhady 2014).

2.6 PREVODI KORÁNA

Čeprav so se prvi prevodi pojavljali že zelo zgodaj³⁸, je nekaj časa veljalo, da se Korána ne da prevesti ali da to ni smiselno, da je celo bogokletno. Obstajal je odpor do prevajanja. Mišljenje o neprevedljivosti Korána in nesmiselnosti prevoda najdemo tudi v samih koránskih verzih, v katerih je zapisano, da neverniki niso zmožni ustvariti dela, ki bi bilo podobno Koránu. Trinajsta aja enajste sure pravi: »Ali rečejo: Izmisli si ga je. Reci: Dajte, pa si izmislite vi deset sur, podobnih tem, in pokličite na pomoč, kogar morete, razen Allaha, če govorite resnico!«³⁹.

Prva sta Korán v evropski jezik⁴⁰ prevedla Hermann Dalmata slovanskega rodu in Anglež Robert Ketton leta 1142 pod finančnim pokroviteljstvom Petra Častitljivega, predstojnika opatije v Clunyju v dolini reke Ebre. Prevod je bil del večjega projekta prevoda islamskih verskih besedil z namenom boljšega poznavanja islama in želje po spreobračanju muslimanov v krščanstvo. Prevajalca sta prevedla vsak dve deli, pomagal pa naj bi jima nek musliman. Korán je prevajal Robert, ki je nekoliko drugače razporedil poglavja, izpustil nekatere dele in nekatere druge interpretiral po svoje⁴¹. Robertov prevod Korána se je po Evropi razširil predvsem po izumu tiska v 16. stoletju (Petkovšek 2013; Alhady 2014).

Prevodi Korána ne veljajo za pravi Korán, ampak za njegovo razlago oz. interpretacijo. Prevod se ne more uporabljati v bogoslužne namene, molitev in resno preučevanje⁴², za to je primeren samo arabski izvirnik (Glassé 2006)⁴³.

Za prvi prevod v sodobni evropski jezik velja italijanski prevod Korána iz leta 1547, 1616 je nastal prvi nemški, iz njega pa leta 1641 nizozemski. Francoski prevod je iz 17.

³⁸ Prvi prevod je nastal kmalu po nastanku prvega zapisanega Korána leta 650; Salmán Al-Fárisi je za namene bogoslužja v perzijsščino prevel prvo suro (Alhady 2014).

³⁹ Podobno vsebino o neponovljivosti najdemo še na drugih mestih v Koránu: 2:23–24, 10:38, 17:88, 52:33–34.

⁴⁰ Gre za prevod v latinski jezik.

⁴¹ S pomočjo tega prevoda je Peter Častitljivi napisal Knjigo proti saracenski sekti ali hereziji, ki pa ima v nasprotju z naslovom precej umirjen in spoštljiv ton do islamske religije in kulture.

⁴² Tu pridemo do paradoksa, saj je celotno pričujoče besedilo ravno preučevanje družbenih fenomenov v povezavi z določenimi zapisi in podobami iz Korána. Alternative žal ni, saj bi za upoštevanje tega določila moral zelo dobro znati arabsko. Tako sem se moral zadovoljiti s prevodom.

⁴³ Edina izjema je v Aziji, kjer nekateri muslimani uporabljajo prevedene dele Korána za namene obredov (Glassé 2006).

stoletja, prvi prevod v angleščino je nastal iz francoskega prevoda v letu 1649, iz izvirnika pa leta 1734. Prvi prevod v srbski jezik je bil natisnjen 1895 v Beogradu (Haleem 2008; Alhady 2014).

Prvi slovenski prevod iz arabskega jezika smo po dolgih letih čakanja⁴⁴ dobili v letu 2014. Prevedla sta ga Mohsen Alhady in Margit P. Alhady, izdala pa ga je ljubljanska založba Beletrina. Pred tem je bil slovenski jezik edini jezik Evropske unije brez celovitega prevoda iz originala, saj so nam bili na voljo le prevoda iz bosanščine⁴⁵, angleščine⁴⁶ in komentirani odlomki⁴⁷. Prevod ni prejel certifikata uradnega prevoda muslimanske skupnosti v Sloveniji, ker po mnenju vodilnih predstavnikov te skupnosti ne izpolnjuje potrebnih in zadovoljivih teoloških kriterijev. Nekateri jezikoslovci so tudi opozorili na vprašljivo veljavnost nekaterih posebnosti prevoda. V tem diplomskem delu se kljub temu držim terminologije, ki jo vzpostavlja in narekuje najnovejši prevod.

Prevodi odpirajo polje težav zaradi različnih (včasih napačnih) razumevanj vsebine Korána in tako pridemo do naslednjega pomembnega vidika obravnave svete knjige islama, do njenih različnih interpretacij.

2.7 INTERPRETACIJE KORÁNA

Vsebina v Koránu je raznolika, teme se vrstijo od etike, kozmologije do metafizike. Korán se nanaša tako na delovanje kot intelekt in kontemplacijo. Prinaša tudi znanje o notranjem, duhovnem življenju in poznavanje eshatoloških realnosti, ki se ukvarjajo s koncem posameznikove, človeške in kozmične zgodovine. Korán ne sledi eni sami zgodbi od začetka do konca. Nasprotno, bralcu se na straneh Korána odkriva množica plasti, ravni oziroma načrtov. Že samo branje Korána je hkrati vrsta njegove interpretacije (Karić 2014).

Morda najpomembnejši vidik raznih študij Korána se ukvarja z razvozlavljanjem njegovega pomena, kar se tradicionalno imenuje *tafsir* ali *ta'wil*, prvo se nanaša na

⁴⁴ Začetek projekta sega v leto 2002.

⁴⁵ Klemen Jelinčič Boeta: Kur'an (2003, Atilova knjiga).

⁴⁶ Erik Majaron: Koran (2004, Učila International).

⁴⁷ Marko Kerševan in Nina Svetlič: Koran o Koranu, Bogu, islamu ... (2003, Cankarjeva založba).

zunanj pomen besedila in slednje na njegov notranji pomen. Komentarji Korána so hkrati ena najpomembnejših islamskih disciplin (Nasr 2007, 55).

Besedilo Korána je v določenih tradicionalnih muslimanskih družbah prevzeto normativno, kot vir prava in predpisov. Na splošno ima islamski zakon svoje korenine v svetem besedilu. Razlike v interpretaciji so povzročile razvoj različnih tradicij znotraj islama – poznamo npr. sunitsko, šiitsko, sufijsko tradicijo.

Eden izmed prepoznavnih elementov koránskega stila je nanašanje na določene dogodke brez vključitve njihovega zgodovinskega ozadja. Mohamedovi sodobniki so si jih lahko razlagali brez dodatnih pojasnil, kasnejše generacije muslimanov pa so se morale zanesti na vire, ki so te dogodke razlagali (Haleem 2008). Časovna distanca prinaša pri interpretaciji Korána težave in nevarnosti, kar je ena bolj perečih tem v povezavi z islamom danes, saj so mnogi odlomki Korána lahko napačno razloženi ali narobe razumljeni.

Sporočila v Koránu stalno in pogosto izrecno odgovarjajo na konkretne življenjske položaje, v katerih sta se znašla božji odposlanec Mohamed in njegova skupnost; mnogi odlomki potrebujejo za današnjo razumevanje izdaten komentar in razlago. V Koránu lahko denimo najdemo pozive tako k vojni ali miru, odvisno od tega, katero suro ali njen del vzamemo. Pomen odlomka se vedno veže na kontekst in potrebno dodatno interpretacijo. Vsaka trditev oz. odlomek je povezana z vsemi drugimi trditvami v Koránu in jo je treba vedno razlagati celostno. Besede, iztrgane iz konteksta, lahko popačijo pravo misel⁴⁸.

Več nemuslimanov kritizira islam in Korán na podlagi iz konteksta iztrganih odlomkov, kakor se tudi nekateri muslimanski skrajneži sklicujejo na stavke, oropane potrebne

⁴⁸ Kot primer dveh nasprotujočih si odlomkov iz Korána bom navedel dva. Prvi odlomek je prvi del 191. aje druge sure: »Ubijte jih, kjerkoli jih najdete, in jih preženite od tam, od koder so oni pregnali vas, kajti mnogoboštvo je hujše od ubijanja!«. Stavek, iztrgan iz konteksta, so v preteklosti ekstremisti že interpretirali tako, da lahko muslimani ubijejo nemuslimane, kjerkoli jih najdejo. Drugi del iste aje pa pojasni, da velja to le v primeru samoobrambe. Na drugi odlomek spravljivosti in strpnosti do pripadnikov judaizma in krščanstva (ne pa pripadnikov ostalih veroizpovedi), ki ga bom navedel, je v svoji knjigi *Po rakovi poti* opozoril Umberto Eco: »In ne razpravljajte z ljudmi Knjige, razen na najlepši način – ... in recite: Mi verujemo v to, kar je objavljeno nam in kar je objavljeno vam. Naš Bog in vaš Bog je en sam, in mi smo Njemu predani!« (29:46).

razlage in umestitve v ustrezen kontekst (Haleem 2008). V Koránu najdemo odlomek, ki napoveduje in pojasnjuje ta nesporazum in nevarnost:

On je Tisti, ki ti pošilja Knjigo; v njej so jasne aje, ki so glavnina Knjige, nekatere druge pa so manj jasne. Tisti, katerih srca so pokvarjena, sledijo manj jasnim ajam, ker iščejo razprtije in lastno razlago Knjige. Toda njihovo razlago pozna samo Allah. V znanju dobro utrjeni pravijo: »Mi verjamemo vanjo, kajti vse prihaja od našega Gospodarja.« Vendar opomin razumejo le tisti, ki imajo pamet (3:7).

V Koránu so mesta, kjer besedilo samemu sebi nasprotuje, zato sta se znotraj islamske teološke teorije razvila kategorizacija in hierarhija pomembnosti posameznih trditev. Kot drugim osrednjim religioznim tekstom je tudi v naravi Korána možnost njegove neskončne interpretacije.

2.8 DVOUMNOST V KORÁNU IN ISLAMSKI KULTURI

Živimo v času, v katerem številni znanstveniki s celega sveta preučujejo islam in družbene pojave znotraj muslimanskih kultur. Zelo so razširjene raziskave fenomenov, ki nastanejo v stikih med muslimansko kulturo in t. i. zahodnim svetom, v veliko primerih gre za konflikte, ki ob trku teh dveh kultur nastajajo. Še pred nekaj desetletji je bilo tovrstnih raziskav in knjig malo, znanje in vedenje o arabskih muslimanskih skupnostih pa je bilo še bolj kot danes prepredeno z vidiki orientalizma, mentalne strukture, sestavljene iz predsodkov in predpostavk o ne prav dobro znanem svetu Vzhoda. Danes ima namreč več ljudi reden in intenziven stik z islamskimi deželami, svet se je navidezno zmanjšal, potovanja so dostopnejša, na voljo je tudi veliko literature, splet povezuje nekoč nepovezljivo. Orientalizem Edwarda Saida je v procesu transformacije, še vedno pa velja kot intelektualna moč, ki se navadno uporablja v diskurzu dominacije (čeprav nezavedne) nad Drugim.

Danes vlada prava hiperprodukcija vsebin o islamu, vse od znanstvenih, poljudnih, umetniških, izpovednih, novinarskih in tudi sovražnih besedil in podob, ki na različne

načine osvetljujejo in pojasnjujejo vero in poskušajo svojo interpretacijo širiti naprej v obstoječa družbena razmerja. Od poglobljenih študij, ki skušajo zajeti kompleksnost in večpomenskost preučevanih vsebin, do enoplastnih medijskih sporočil in primerov sovražnega govora, ki lahko preglasijo umirjene in uravnotežene interpretacije. Na eni strani več vedenja, na drugi strani agresivnejše polresnice. Že Said je opozarjal, da je en vidik elektronskega postmodernega sveta ta, da so se stereotipi gledanja na Orient okrepili, da televizija, filmi in vsi medijski viri tlačijo informacije v vse bolj standardizirane kalupe (Said 1996, 41).

Potreba po interpretaciji, po določanju pomena in odkrivanju resnice je značilnost Zahoda. V času nenehnih informacij se pojavlja močna težja po razvozlavanju nam nerazumljenih dejanj ali pojmov, po iskanju in določanju končnih definicij, ki so uporabne pri nadaljnjem razumevanju družbenih procesov. Pri tem se poraja vprašanje, do katere mere se da sleherni družbeni pojav dokončno pojasniti in določiti. Kulturna dvoumnost je namreč del osnovnega človeškega stanja. Stvari se še zapletejo, ko preučujemo vsebine kultur, ki niso naše lastne, saj smo avtomatično postavljeni na drugo stran okvirja avtohtonega razumevanja, smo žrtve orientalizma.

Thomas Bauer v odmevnem delu *Kulturna dvoumnost*⁴⁹, ki ga mnogi že postavljajo ob bok Saidovi klasiki, opozarja, da je islamska kultura skozi dolga stoletja gradila tradicijo večpomenske interpretacije na vseh področjih življenja, ki se je v veliki meri razlikovala od razvoja mišljenja na Zahodu, pravi da "nasprotja, na katera naleti bralec klasičnih islamskih tekstov, nikakor ne predstavljajo nasprotij, katerih rešitev se je izjalovila, temveč nasprotja, ki se jih sploh ni skušalo razrešiti" (Bauer 2014). Razlikuje med klasično islamsko kulturo, postavil jo je v obdobje med leti 900 in 1900, zanjo velja visoka strpnost do dvoumnosti, načelo verjetnosti in raznolikosti diskurzov, in modernim islamom (od konca 19. stoletja do danes), v katerem se je ta bogata tradicija strpnosti do dvoumnosti začela spreminjati, predvsem pod vplivom Zahoda.

"Vse kaže, da obstajajo družbe, znotraj katerih je mogoč soobstoj medsebojno težko spravljivih norm in vrednot, ne da bi se bilo pri tem potrebno sklicevati na izključujočo veljavnost vsakokratnih norm in vrednot ... Ljudje v takšnih družbah gojijo sproščen

⁴⁹ Prvič je knjiga izšla leta 2011 v Berlinu.

odnos do nejasnosti in večpomenskosti v življenju ter se ne ubadajo toliko z nespornimi resnicami, temveč se zadovoljijo že z iskanjem verjetnih odgovorov" (prav tam).

Bauer tudi pravi, da je danes tudi nestrpnost do dvoumnosti znotraj islama dosegla visoko stopnjo, da so številni komentatorji islama prepričani, da se ravno v tej nestrpnosti kaže pravi obraz islama. Ugotovitev sprejema z obžalovanjem, saj je mnenja, da je v preteklosti islam vselej pomenil raznolikost in da "islam kot tak" ne obstaja (prav tam)⁵⁰.

"Klasični muslimanski religijski učenjaki so načine branja Korána dojemali kot obogatitev; spodbujali so raznolikost interpretacij svetega teksta in celo razvijali tako imenovano "metodo verjetnostne teorije", za katero je bilo značilno opuščanje sodb o izključni pravilnosti ali napačnosti razlage določenega pasusa" (Al-Daghistani 2014). Soobstoje več možnih interpretacij enega verza v Koránu je torej veljal za nekaj povsem običajnega.

Dvoumnosti se ne da razbiti ali razrešiti, lahko pa se naučiš z njo shajati, jo ukrotiti in prilagoditi pomenu. To ne pomeni, da je vsakršen pomen relativen, temveč arbitraren, torej vsekakor obstaja. Družba mora biti zmožna strpnosti do lastne dvoumnosti, kar ni enostavno, glede na to, da v sodobnih družbah vlada nenehen boj za resnico, ki je ena sama ali pa vsaj prevladujoča težnja.

Družbe se med seboj razlikujejo po stopnjah sprejemanja dvoumnosti, nekatere jo bolj prepuščajo, druge so do nje bolj nestrpne. Poraja se območje možnega nesporazuma, ko družba z določeno stopnjo sprejemanja kulturne dvoumnosti analizira drugo, ki se od nje ravno v tej stopnji razlikuje.

Obstaja mnogo ravni dvoumnosti, mene pa bo v diplomskem delu zanimala predvsem dvoumnost, ki se poraja v različnih interpretacijah in razumevanjih opisa in podobe raja v islamski sveti knjigi. "En Bog lahko namreč eno oznanilo razodene v številnih različicah in vanj vstavi neskončno množstvo možnih interpretacij" (Bauer 2014, 334–5).

⁵⁰ Bauer z obžalovanjem ugotavlja, da se stopnja dvoumnosti znotraj sodobnih muslimanskih družb zmanjšuje: "Če so učenjaki iz 14. stoletja dojemali obstoj več različic koránskega besedila kot obogatitev, sprožajo različni načini branja Korána med današnjimi muslimani nelagodje (Bauer 2014, 11).

Seveda postavlja pomen dvoumnosti v islamu in posledično tudi v Koránu pod vprašaj točnost in ustreznost izsledkov pričujočega dela, sploh če so definicije in interpretacije podobe raja v Koránu res tako ambivalentne in večpomenske. Kljub temu se mi zdi pomembno, da s konceptom dvoumnosti v islamski kulturi dodatno fenomenološko odprem perspektivo raziskovanja podobe raja v Koránu in njegovega vpliva. Iskal bom, če si izposodim Bauerjev diskurz, verjetne odgovore in povezave: »Jezikovni znaki so arbitrarni in ne kažejo na stvari iz realnosti, ampak na pojme o teh stvareh v človeških možganih« (prav tam, 335).

Znotraj islamske teološke misli je Bauerjeva strpnost do dvoumnosti sicer definitivno nižja kot na drugih področjih islamske kulture, vendarle pa je vredno je poskusiti.

2.9 ISLAMSKA ESHATOLOGIJA

Človeštvo in vesolje imata po islamu svoj konec, imata pa tudi začetek. Konec človeške zgodovine bo zaznamoval prihod osebe Mahdi. On bo uničil zatiranje, premagal nasprotnike islama in spet na Zemlji vzpostavil pravico in mir. Vladavini Mahdija naj bi sledila vrnitev Jezusa v Jeruzalem, kar naj bi zaključilo človeško zgodovino in povzročilo sodni dan⁵¹ (Nasr 2007).

Poleg sodnega dneva se velik del Korána ukvarja predvsem z eshatološko realnostjo končnih in posthumnih stanj človeške duše. Muslimani verjamejo, da ob smrti vsak posameznik vstopi v stanje, ki ustreza njegovi veri in dejanjem v tem življenju. Ljudje se morajo nebesom pokoriti kot služabniki ali sužnji boga, hkrati pa polno živeti v svetu, ki jih obdaja (Nasr 2007, 75). Vsak se s sodbo boga sooči sam, nikogar nima v oporo, ostane brez sorodnikov, prijateljev ali soljudi in upa, da ga ne čaka pekel, temveč raj⁵².

⁵¹ »Vera v prihod Mahdija je tako močna, da so se v islamski zgodovini, predvsem v obdobjih zatiranj in nemirov, pojavila mnoga gibanja in mnogo karizmatičnih oseb, ki so trdile, da so Mahdi. Nekateri od njih so pustili pomemben pečat na različne dele islamskega sveta« (Nasr 2007, 81).

⁵² »K nam prihajate posamič, tako kakor smo vas na začetku ustvarili, in za seboj zapuščate vse, kar smo vam darovali; toda z vami ne vidimo vaših zagovornikov, ki ste jih častili poleg Allaha, kajti vezi med vami so zdaj pretrgane in izginilo je tisto, o čemer ste prej trdili, da obstaja" (6:94).

Islam kot vse monoteistične religije ostro razlikuje med posmrtnimi stanji raja (arabsko *al-jannah*) in pekla (ar. *jahannam*). Če smo iskreni do sebe in sveta okoli nas, nam to določa stanje po smrti. Identificiranje z resnico vodi v raj, zavračanje resnice (neverovanje, ar. *kufr*) pa v pekel. Ampak to nista edini možni posmrtni stanji. Sura Vrhovi zidov (*al-araf*) govori o tistih na vrhovih pregrad⁵³, ki kličejo in slišijo tako tiste v rajju kot tiste v peklu, ampak še niso v rajju. Te visoke pregrade⁵⁴ bi lahko vzporejali s krščanskimi vicami. To so tisti, ki niso popolni, nimajo pa tudi velikih grehov in vstopijo v svojevrstno srednje stanje, kjer so podvrženi dodatnemu očiščevanju, preden lahko vstopijo v raj⁵⁵. Mohamed je rekel, da bodo tisti, ki zaslužijo raj, vanj vstopili, prekleti pa bodo odšli v pekel. Prekletstvo je zaigrana priložnost, v katerem je človek kaznovan zaradi kljubovanja, nevere ali opuščanja obvez vloge božjega namestnika na Zemlji. Mohamed je trdil in verjel, da biti rojen kot človek pomeni priti na veliko razpotje, in da dokler živimo, spimo, ko pa umremo, se zbudimo (Glassé 2006).

Standardno podobo koránske eshatologije označujeta dve podobi: užitki in dobrote nebeškega vrta in kazni pekla, večinoma v podobi ognja. Korán zelo pogosto navaja raj in pekel v kontekstu nagrade in kazni, ki ju prinašata verovanje ali neverovanje. Bistvo učenja Korána o onstranstvu je v tem, da bo prišel trenutek, za vsakega človeka edinstven in še nikoli doživet, ko bo padel v samozavedanje svojih preteklih dejanj, naravnost se bo soočil s svojimi zaslugami, storjenimi napakami in krivicami ter dobrimi deli in bo za to prejel kazen ali nagrado (Glassé 2006). Prišel bo njegov trenutek resnice, ki je v Koránu večkrat opisan: »Ko pa pride velika nesreča, na Dan, ko se bo človek spomnil tega, za kar si je prizadeval« (79:34–35).

⁵³ »Med njimi bo pregrada in na njenih vrhovih bodo moške, ki vsakogar prepoznajo po njegovih znamenjih. Zaklicali bodo prebivalcem raja: Mir z vami! Niso še vstopili v raj, a upajo da bodo. Ko pa usmerijo svoje poglede k prebivalcem Ognja, rečejo: O naš Gospodar, ne vrzi nas med hudodelce!« (7:46–47)

⁵⁴ V arabskem jeziku *barzakh* (dobesedni pomen besede je razmik, pregrada), ki je v razširjeni domišljijski predstavi razdobje časa med smrtjo osebe in ponovnim vstajenjem, hkrati pa ovira, ki za vedno prepreči vrnitev umrlega v svet živih (Esposito 2009).

⁵⁵ Nekateri bodo lahko šli neposredno v raj, ne da bi čakali na vrhovih pregrad, to so svetniki, reveži in mučeniki, večina ljudi pa bo morala čakati na sodni dan in končno odločitev o njihovi usodi; njihove možnosti se lahko izboljšajo s posredovanjem njihovih še živih sorodnikov (Esposito 2009, 394).

Človek bo zapustil vse, kar je imel ali ga je vezalo na ta svet in bo v popolnosti prepuščen božji milosti, ki je po Koránu absolutna in vseobsegajoča. Živeti življenje je dano samo enkrat, Korán ne predvideva vere v karmo ali ponovnega rojstva in smrti. Samo v tem življenju lahko človek naredi dejanja, ki ga zaznamujejo v onstranstvu, ko pa pride smrt, je prepozno za kesanje in brisanje grehov (Rahman 2009).

Islamska eshatologija se ukvarja predvsem s posmrtnim svetom, njegovim fizičnim izgledom (Rustomji 2009):

»Toda nekateri obrazi bodo Tega dne radostni, zadovoljni s svojim trudom, v visokem raju, v katerem ne slišiš praznih besed. V njem so izviri, ki neprestano tečejo, v njem bodo dvignjeni divani in postavljene čaše in blazine druga pri drugi in razprostrta preproga« (88:8–16).

3 PODOBA RAJA V KORÁNU

»In srečneži bodo v raju! V njem bodo ostali večno, dokler bodo trajala nebesa in Zemlja, razen če tvoj Gospodar želi drugače. To bo neprekinjen dar« (11:108).

»Raj je tuj kraj, vendar domačna predstava; le malo jih je bilo tam, veliko pa jih ve, kakšen je« (McClung 2007, 13).

Nebesa in raj sta v svojem bistvu onkraj človeške domišljije, kar pa ni ustavilo ljudi, da si ne bi poskušali predstavljati kraj večnosti in nagrade. Podobi raja in pekla imata za muslimane zelo pomembno vlogo pri dojetanju in vrednotenju smislov in pomenov v življenju – izpolnitev posmrtnega življenja, t. i. onega sveta, je eden glavnih motivov islamske veroizpovedi.

Mohamedova uvedba koncepta posmrtnega življenja je bila novum v sociokulturnem okolju Arabije 7. in 8. stoletja, saj prej praktično ni obstajal in je bil poleg sodnega dne eden glavnih razlogov za odpor in prezir s strani politeistične večine.

Onstranstvo v islamu vsaj v podrobnostih ponuja strukturo sveta, ritem vsakodnevnega življenja in kompleksnost interakcij, doživetih tukaj, v zemeljskem svetu. Življenje po življenju je namreč realnost, ki bi lahko bila podobna življenju na zemlji, le da daleč presega njegove užitke in trpljenja (Rustomji 2009).

Razumevanje časa in prostora je odloženo. Nekoliko nenavadno je dejstvo, da je posmrtno življenje del naše prihodnosti, vsaj tako ga dojemamo, posmrtni svet pa zelo blizu apokaliptičnih časov, koncu sveta, torej koncu časa. Vendar bo raj še obstajal, ko časa več ne bo.

Mohamed je vizijo raja, ki je opisana v Koránu, doživel tudi v budnem stanju⁵⁶. Ni pa edini, ki je videl posmrtni svet. V sanjah in vizijah so imeli tovrstne izvenzemeljske izkušnje in doživetja tudi nekateri njegovi sovorniki (Rustomji 2009, 21–22).

Raj in pekel se v islamu povezujeta s podobama vrta in ognja. Že sami imeni implicirata bolj prostora, napolnjena z objekti, kot pa s stanjem duha. Več detajlov ognja in vrta spominja na biblijske odlomke, nekateri pa odsevajo ton arabske poezije (Rustomji 2009).

Ker obljuba večnega življenja ni povezana samo z nagrado, se bom na kratko ustavil še pri nasprotju raja in nebes v Koránu – pri peklju (ar. *jahannam*⁵⁷). V Koránu se pogosto omenja kot Ogenj (arabsko *al nar*), večno prekletstvo in nepopisna vročina v onostranstvu. Reference na pekel so v Koránu pogoste, vežejo se na podobo ognja in vročine v različnih oblikah, rezerviran pa je za zlobne in brezbožne, tiste, ki se izogibajo božji prisotnosti in jo zanikajo. Pekel je kraj bolečine, neugodja in trpljenja, ki se nikoli ne konča in traja v neskončnost, vanj pa vodi sedem vrat. Nevernike čakajo številne kazni: cvrtje oz. žganje njihove kože (4:56), obešanje na železne kije (22:21), pitje vrele vode (18:29), uživanje trnovih plodov (88:6) in celo cedečega se gnoja (78:25). V peklju smrti ni, zato je kazen toliko bolj grozna; upanja na pobeg ni, bolečine se nikoli ne končajo. Upodobljena podoba pekla: prasketajoč in grmeč plamen, brutalna vrela voda, pekoč veter in črn dim. V Koránu sicer najdemo odlomek, ki daje malo upanja, da si bog s kaznijo premisli (11:106–107⁵⁸). Stopnje kazni za grešnike so v peklju različne in so očitno ustvarjene po vzorcu nebes, kjer muslimani ravno tako razlikujejo stopnje raja oz. nebes. Odvisno od tega, kaj si je kdo zaslužil. Videti je tudi, da so nebesa nad pekljom, saj v Koránu piše, da prebivalci pekla pozivajo prebivalce nebes, naj izlijejo na njih nekaj vode⁵⁹. Prebivalci pekla so neverniki, politeisti, malikovalci, pogani, ateisti, agnostiki, celo nekaj džinov in sam hudič (arabsko *šejtan*). Razlogi za pot v pekel niso

⁵⁶ Bil je sončni mrk in v odziv na ta redek pojav je Mohamed vodil druge vernike v molitvi. Med molitvijo je doživel vizijo razodetja in segel je z roko pred sabo. Ko so ga vprašali, kaj pomeni njegova gesta, je rekel, da sega po grozdju iz rajskega vrta (Rustomji 2009, 23).

⁵⁷ V novem prevodu Korána poslovenjeno v Džahanam.

⁵⁸ »Nesrečniki bodo bivali v Ognju! V njem bodo težko izdihovali in vdihovali in v njem bodo ostali večno, dokler bodo trajala nebesa in Zemlja, razen če tvoj Gospodar želi drugače, kajti tvoj Gospodar zares počne, kar hoče« (11:106–107).

⁵⁹ »In prebivalci Ognja bodo zaklicali prebivalcem raja: Izlijte na nas nekaj vode ali pa nam dajte nekaj od tega, s čimer vas je obdaril Allah« (7:50).

samo zgrešen način življenja ali veliki grehi, temveč tudi manjši prestopki, kot so obrekovanje ali strahopetnost v bitki – pekel se konstantno uporablja kot grožnja (Esposito 2009, 398).

Muslimani delijo vse, kar obstaja, na ta svet (*al-dunya*) in naslednji (*al-akhirah*). Vsi ljudje morajo pri vstopu v posmrtno življenje stopiti čez most *Sirat*, ki gre čez peklenški ogenj. Tisti, ki so živeli življenje dobro, prečkajo most z lahkoto, grešniki pa se znajdejo na mostu, tankem in ostrem kot britev in tako padejo v pekel⁶⁰. V raj pridejo tisti, ki v življenju niso delali zla, ampak dobro, so bili vestni, iskreni, so se pokesali in pokorili, nahranili lačne in osirotele in imeli vero v božja razodetja (Esposito 2009).

Zaželeno in nagrajeno posmrtno življenje v islamu se vrti okoli pojmov raja in nebes. Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika je raj »kraj popolnega veselja, ugodja, kamor pridejo za nagrado pravični, dobri ljudje po smrti, kjer prebivajo Bog, zveličani; nebesa«, v ekspresivnem⁶¹ pomenu pa lahko predstavlja »veliko srečo, ugodje, udobje« ali pa »dobro, srečno živeti.« Nebesa so po SSKJ-ju definirana praktično enako: v krščanskem diskurzu »kraj, kjer prebivajo Bog, zveličani«, v ekspresivnem pomenu »velika sreča, ugodje, udobje«, v knjižni⁶² rabi pa kot »navidezno usločena ploskev nad obzorjem« (Bajec 2014).

Pomena besed raj in nebesa se v slovenščini praktično prekrivata; raj ima sicer za odtenek bolj vsebinsko konotacijo, nebesa pa dodatno, skoraj geodezijsko oznako v povezavi z nebom. Večje razlike so pri subjektivnem pojmovanju in dojemanju razsežnosti obeh pojmov, kjer so razlike večje in oprijemljivejše, vendar tudi težje določljive. Ker se nadalje ne bom zapletal v lingvistične zanke, bi rad poudaril pomen razlikovanja obeh besed, saj sta v Koránu ravno tako ločena pomen in uporaba besed nebesa in raj. Arabska beseda *samaa* predstavlja nebesa kot širši univerzum, vesolje, medtem ko bolj znana beseda *jannah* predstavlja raj, paradiž (Islam 2012), najvišji dom.

⁶⁰ Še en slikovit opis, kdaj se bo raj odprl za nevernike: »Tistim, ki ne verjamejo našim dokazom in jih oholo zavračajo, se vrata nebes ne bodo odprla in ne bodo vstopili v raj, dokler ne bo šla kamela skozi šivankino uho« (7:40).

⁶¹ Močno čustveno obarvana beseda, pomen ali zveza.

⁶² Beseda, pomen ali zveza, ki se rabi zlasti v leposlovnem ali znanstvenem jeziku.

Če zelo poenostavim, bi rekel, da so nebesa metafizični in kozmološki okvir⁶³, raj pa fizična manifestacija kraja, ki se nahaja v zgornjem delu nebes. Angleški komentatorji Korána največkrat prevajajo *jannah* kot *gardens of bliss*⁶⁴, kar slovenska prevajalca prevajata kot »vrtovi blaženosti« ali »vrtovi blagostanja«.

Tudi v slovenskem prevodu se pojavljata besedi nebesa in raj, ki nosita dve različni, čeprav sorodni konotaciji; včasih celo znotraj iste aje⁶⁵. Kakorkoli obrnemo, nebesa so povezana z rajem. Drevo, ki je sestavni del podobe islamskih nebes, naj bi bilo blizu raja. Tako lahko predvidevamo, da je raj še dlje, naprej od nebes. Spodnja nebesa naj bi vplivala ne zemljino klimatsko ozračje, pravijo islamski teologi, medtem ko naj bi bil zgornji del rezerviran za najbolj posvečene in predane.

Raj in nebesa sta pomensko neločljiva, kot brat in sestra. Ju pa čaka različna usoda.

3.1 NEBESA

Pomen nebes se razlikuje od pomena raja, lahko bi rekel, da ga dopolnjuje, podpira, razširja ali ograjuje.

Nebesa se v Koránu povezujejo z nebom. Izvirno sta bila nebo in zemlja združena v eno in bog ju je ločil (21:16). Nebesa so omenjena kot »varovani svod« (21:32), ki ostaja pri miru samo zaradi božanskega vpliva. V nebesih živijo bog in angeli. Celo nebesa ne bodo trajala večno, ker bo bog zvil nebo kot popisan svitek in bo ponovil stvarjenje (21:104). Bog ravna z nebesi kot s fizičnim prostorom, ki se bo sčasoma, kot vse drugo, končal (Esposito 2009). Raj pa bo ostal za večno. Ena zanimivejših aj v Koránu je opis konca nebes in Zemlje z nastopom sodnega dne: "In pihnilo se bo v rog in vsi v nebesih in na Zemlji bodo pomrli od pretresa, razen tistih, za katere Allah hoče drugače! Nato se bo pihnilo še enkrat in v trenutku bodo vsi stali in gledali" (39:68). Sledil bo sodni dan, razdelitev vseh ljudi v pekel in raj. Nebesa se bodo končala, Zemlja prav tako, raj pa bo skupaj s peklom ostal in trajal v neskončnost.

⁶³ Tipični primeri uporabe besede nebesa npr. 10:101, 12:101, 14:19, 15:85, 16:49, 17:102, 18:51.

⁶⁴ Še drugi prevodi: *gardens of Eden*, *gardens of eternity*, *heavenly abode in paradise*.

⁶⁵ »Prizadevajte si za raj, prostran kot nebesa« (3:133).

V Koránu je velikokrat omenjeno, da je Allah ustvaril sedem nebes (23:17), »dovršil sedem nebes« (2:29), »napravil sedem nebes in prav toliko zemelj« (65:12), zgradil sedmero močnih nebes (78:12) in tako dalje⁶⁶.

Zapise s sedmimi nebesi⁶⁷ so islamski teologi interpretirali tako, da obstajajo nebesa v sedmih stopnjah; namig lahko najdemo v tretjem verzu 67. sure, ki pravi »tisti, ki je ustvaril sedem nebes, druga nad drugimi«. Torej ne gre za sedem različnih nebes, ampak za sedem plasti enih in edinih nebes. Nekateri pravijo celo, da so štirje nivoji in ne sedem (Esposito 2009). Vsak naj bi imel svojo vlogo in celo svojo lastno klimo.

Allah je tako Zemljo kot nebesa in vse, kar je med njima, ustvaril v šestih dneh, ne da bi se utrudil (25:59)⁶⁸. Nebesa naj bi ustvaril, ko je že ustvaril Zemljo⁶⁹. Ustvaril jih je v šestih dneh, tako Korán, nam pa enainštirideseta sura z naslovom Pojasnjena dodatno pove, da je Zemljo naredil v štirih dneh, nebesa pa dovršil v dveh (41:10–12)⁷⁰. Dnevi tu niso mišljeni dobesedno, že Korán poudarja simbolno in relativno naravo števila dni, ko se je Allah lotil stvarjenja: »En dan pri tvojem Gospodarju je kot tisoč let po vašem štetju« (22:47).

Bog ima z nebesi tesen odnos, predstavljajo enega glavnih elementov njegovega načrta: Allah je z resnico ustvaril nebesa in Zemljo (29:44), on jih uravnava (32:5), njemu pripada največji opis v Nebesih (30:27), v Koránu pa piše tudi, da bo Allah nasledil nebesa in Zemljo (57:10).

⁶⁶ Še dva verza sta, ki se nanašata na sedem nebes: »njemu poje slavo vseh sedem nebes« (17:44) in »nad vami smo ustvarili sedem nebes« (23:17).

⁶⁷ Zapisi stvarjenja sedmih nebes so sicer redkejši od številnih zapisov Allahovega stvarjenja nebes brez podatka o količini oz. številu sedem.

⁶⁸ Glej tudi 7:54, 10:3, 32:4 in 50:38.

⁶⁹ »On je za vas ustvaril vse, kar je na Zemlji, in se zatem obrnil k nebu in dovršil sedem nebes« (2:29).

⁷⁰ »Tistega, ki je vanjo postavil zasidrane gore visoko nad njo in jo blagoslovil in na njej v štirih dneh odredil živež, enako za vse, ki se sprašujejo. Nato se je obrnil k nebu, ko je bilo še dim, in rekel nebu in Zemlji: Pridita zlepa ali zgrda! Rekla sta: Prihajava pokorna. Tako ju je v dveh dneh dovršil kot sedmero nebes in vsakemu nebu je odredil njegovo nalogo. In spodnje nebo smo okrasili s svetilkami in ga zaščitili« (41:10–12).

3.2 NEMATERIALNI OPISI RAJA

»Življenje na tem svetu je samo zabava in igra, toda Poslednji dom je zares pravo življenje! Ko bi le vedeli« (29:64).

Preden se posvetimo materialnemu opisu raja, pogledjmo, kaj pravi Korán o kraju zadnjega in večnega počitka; kdo bo tja prišel, katere besede ga še opisujejo in kakšen odnos ima do njega njegov stvarnik.

Stvarjenje nebes je tesno prepleteno z bogom, Allahom, njegov odnos do nebes se manifestira skozi različna pomenska ravnotežja, ki jih najdemo v Koránu, nebesa ali raj pa sta večkrat poimenovana s sorodnimi opisi in različnimi poimenovanji.

Allah ve vse, kar je v nebesih (29:52), pripadajo mu vse njegove skrivnosti (25:6), pripada mu tudi tamkajšnja oblast, vsi, ki tam so; njemu se nebesa predajo in se mu pokoravajo, tako kot na Zemlji Allaha slavi vse, kar je v nebesih (24:41). Pripada mu kraljestvo nebes, stvarjenje nebes je njegovo delo, on je Gospodar nebeških poti (70:3), njegove so Zakladnice nebes (63:7), njemu pripada znanje o vsem neznanem v nebesih in na Zemlji (18:26), torej ve za vse, kar se izgovori v nebesih in na Zemlji (21:4).

Allah je Svetloba nebes (24:35), od vernikov je odkupil njihove duše in imetje v zameno za raj (9:111), s svojo milostjo poziva k rajju in odpuščanju (2:221), on ima ključne nebes in Zemlje (39:63) in nebes ni ustvaril brez cilja (38:27).

Kaj pravi Korán o tem, kdo si zasluži vstop v raj? Tisti, ki bodo delali dobro (22:23), tisti, ki so se trudili (39:74), tisti, ki so potrpežljivi in se zanesli na svojega Gospodarja, tisti, ki verujejo (29:58–59), tisti, ki se bojijo svojega Gospodarja (39:20), verniki in njihove žene (43:70)⁷¹, tisti, ki se očistijo (20:76), ki ubogajo Allaha in Poslanca (4:69), srečneži (11:108), mučenci, preroki, resnicoljubni (4:69), judje, kristjani in sabejci (2:62), zmagovalci (59:20), krepostni (38:22), vsi ti si bodo zaslužili svoje mesto v rajju in postali tisti, na čigar obrazih boš prepoznal radost srečnega življenja (83:22–24).

⁷¹ Še ena različica nam pravi »oni in njihove soproje« (36:56).

Kamorkoli v raju pogledaš, vidiš dobroto in prostrano kraljestvo (76:20), Korán pojasnjuje, da je užitek na tem svetu prava malenkost v primerjavi z onstranstvom. (9:38). "Mir z vami!" bo pozdrav usmiljenega Gospoda (36:58)⁷², tej njegovi dobroti ne bo ne konca ne kraja (38:54).

V Koránu najdemo nebesa in raj opisana še z mnogimi drugimi besedami in podobami: lepa nagrada in krasno počivališče (18:31), imenitna nagrada (29:58), raj, prostran kot nebo in Zemlja (57:21), nagrada, svetloba (57:19), veličasten kraj (4:31), rajski vrt večnosti (25:15), velik uspeh, poslednji dom (7:169), najboljše bivališče in najlepše počivališče (25:24), raj dobrote (26:85), hiša večnega prebivanja, kjer se nas utrujenost in izčrpanost ne dotakneta (35:35), počitek, lepa oskrba (56:89), varno prebivališče (54:55), dobrota in prostrano kraljestvo (76:20), določena oskrba (37:41), *Dar as-salám* je Hiša miru in vzdevek za raj (10:25).

Poleg povezave s svojim stvarnikom in različnimi koránskimi poimenovanji raja in nebes so v sveti knjigi muslimanov tudi opisi dogajanja v raju ali vsaj nakazane lastnosti in značilnosti tamkajšnjega življenja. Večkrat je poudarjeno, da bodo verniki ostali v raju večno. Allah jim bo podaril svežino in radost (76:11). Tam bodo imeli vse, kar si bo zaželela njihova duša, in dobili bodo vse, za kar bodo prosili (41:31). Tam vernikov ne bo doletela nobena utrujenost in od tam ne bodo nikoli pregnani (15:48), v nebesih bodo ostali večno in ničesar si ne bodo želeli namesto njih (18:108).

Verniki po prvi smrti ne bodo več okusili smrti (44:56), v raju bodo radostno uživali (36:55), v njem se lahko nastanijo, kjerkoli hočejo (39:74), znašli se bodo v dobrotah (52:17), v raju bodo preskrbljeni brez računa (40:40), v nebesih ne bodo slišali praznih besed, temveč pozdrave: "Mir!" In v njih bodo zjutraj in zvečer prejeli svoj živež (19:62), v raju bodo imeli večno, karkoli si bodo zaželeli, kajti to je za tvojega Gospodarja obvezna obljuba (25:15–6), dobili bodo vse, kar si bodo zaželeli (38:51), v raju bo vse, kar si želijo duše vernikov, in vse to, v čemer uživa oko, in v njem bodo ostali večno! To je raj, ki ste ga nasledili za to, kar ste delali (43:71–72). Prejeli bodo odpuščanje od svojega Gospodarja (47:15), v njem ne bodo čutili ne pripeke ne mraza (76:13) in prebivalci raja se ne bodo ničesar bali in se ne bodo žalostili (2:62).

⁷² Obči pozdrav med muslimani *as-salamu alajkum* (Mir z vami!).

Na nekaj mestih v Koránu so omenjene visoke stopnje raja, ki predstavljajo najbolj posvečen, najsvetejši in najbolj zaželen del: »Ti bodo nagrajeni z najvišjimi stopnjami raja, ker so potrpeživi, in vanje bodo sprejeti s pozdravom in mirom. In v njih bodo ostali večno. Kako večno bivališče in večno prebivališče« (25:75–76). Verniki bodo nastanjeni v visokih stopnjah raja (29:58), tam bodo varni (34:37).

3.3 RAJ IN NJEGOVA PODOBA

Skoraj v vsaki suri Korána je omenjen raj, velikokrat tudi njegove podobe. Korán govori o različnih rajih, vsak odgovarja različnim stopnjam milosti (Glassé 2006). Tipičen opis raja, ki ga je moč najti v več različicah: »Zanje je Allah pripravil rajske vrtove, skozi katere tečejo reke, in v njih bodo ostali večno. To je veličasten uspeh!« (9:89).

Najpomembnejši vizualni opis raja je prelep vrt, napolnjen z zelenjem in tekočo vodo. Arabska beseda za raj je *jannah*⁷³. Dobesedni pomen te besede je vrt. Koren »JN« v besedi *jannah* namiguje na nekaj, kar je pokrito, zakrito (sama beseda prihaja iz arabske besede, ki pomeni »pokriti ali nekaj skriti«) in lahko pomeni nekaj, kar je skrito našim čutom. Raj je torej kraj, ki je za nas neviden (Islam 2012).

Ker me bolj kot abstraktne in metafizične lastnosti raja in dogajanja v raji zanima njegova oprijemljiva podoba, se bom posvetil njegovi materialnosti. Pri tem bi rad opozoril, da me pri obravnavi podobe raja ne zanimajo dodatne, razširjene podobe raja v hadisih⁷⁴ in drugih islamskih teoloških spisih, ampak samo tisti, ki jih je moč najti v Koránu.

Posmrtni svet v islamu spremlja posmrtno življenje, ki je transformirano iz abstraktne podobe in ideje v detajlirano vizijo. Koránske podobe raja so edinstvene.

⁷³ V Koránu najdemo poleg besed *jannah* in *samaa* še druge, ki opisujejo raj ali nebesa: *al-akhira* oz. onstranstvo; *al-firdaws*, včasih prevajan kot paradiž, ki ga predstavlja najvišja raven nebes (Rustomji 2009).

⁷⁴ Hadisi so pisna izročila, ki so poleg Korána poglobilni vir *šarije*, božjih zapovedi in priporočil (Thoraval 1998, 94).

Najpogostejši opis raja v Koránu je naslednji: »rajski vrtovi, skozi katere tečejo reke«. Pojavi se več kot tridesetkrat. Veliko je tudi sorodnih opisov: vrtovi sredi izvirov (15:45), rajski vrtovi blaženosti (5:65), vrtovi, polni dobrot (31:8–9), vrtovi užitka (22:56), krasni rajski vrtovi 42:22, edenski vrtovi (98:8, 18:31), vrtovi blagostanja, vrtovi, polni dobrot (37:43), vrt, poln dobrot in radosti (56:89), rajski vrtovi, v katerih bodo verniki uživali večno blagostanje (9:21–22). V Koránu so tudi zapisi o visokem rajskem vrtu, katerega plodovi bodo čisto na dosegu roke (69:22–23) in o rajskih livadah (30:15).

Stalni spremljevalec podobe vrta je tekoča sladka voda. Skozi vrt tečejo reke: »pod njimi bodo tekle reke« (7:43), raj pa je tudi poln izvirov: »v njem so izviri, ki neprestano tečejo« (88:12).

Pred vhodom v raj so zastražena vrata: »ko prispejo do njega, se jim odprejo njihova vrata« (39:73). Simbol vrat se pojavi tudi v petdesetem verzu 38. sure, ki pravi »edenski vrtovi jim bodo odprli svoja vrata«, potem je tu še del verza z besedno zvezo »vrata nebes« (7:40) in »angeli bodo vstopali k njim skozi vsaka vrata« (23:24).

V raju je tudi prestol boga: »njegov Prestol zaobjema nebesa in Zemljo in njihovo vzdrževanje Ga ne utruji« (2:255), »videl boš angele, kako obkrožajo Prestol, kako slavijo in hvalijo svojega Gospodarja« (39:75), bog »je v šestih dneh ustvaril nebesa in Zemljo in nato zasedel Prestol!« (10:3, 7:54, 32:4, 57:4, 85:15), v Koránu Allah sebe označuje tudi kot Gospodar prestola (17:42, 21:22, 43:82, 81:20), Gospodar veličastnega Prestola (23:86, 27:26), Gospodar častitega Prestola (23:116) in lastnik Prestola (40:15). Omembo prestola boga je moč najti še v drugih ajah⁷⁵.

Poleg prestola je še nekaj arhitekturnih podob (palače, visoke sobe, bivališča), ki se v raju nahajajo po Koránu: »On ti lahko da palače« (25:10), »visoke sobe, nad katerimi bodo zgrajene še druge visoke sobe, in pred njimi bodo tekle reke« (39:20), »dobra bivališča v edenskih vrtovih« (9:72), »čudovita bivališča« (61:12).

⁷⁵ Zanimiv verz je v povezavi s sodnim dnem: »angeli bodo na vseh straneh neba in Tega dne bo nad njimi osmerica nosila Prestol tvojega Gospodarja« (69:17). Še ostale aje: 9:128, 12:100, 13:2, 20:5, 25:59, 40:7.

Hrana in pijača sta eni glavnih nagrad za vernike, prebivalce raja. Obilno pogostitev Allah obljublja v več verzih: "jejte in pijte in se radostite, kar ste si prislužili v minulih dneh" (69:249), "jejte in pijte in naj vam bo lepo za vse, kar ste delali!" (52:19). Korán omenja plodove, ki jih nikoli ne zmanjka (13:35), »raznovrstno sadje in pijačo« (38:51) in da bo nebeška hrana enaka zemeljski (2:25)⁷⁶.

Od hrane v rajju je v Koránu sadje in meso, ki je omenjeno v naslednjih verzih: »v njem bodo imeli sadja in vsega, kar si bodo zaželeli«, »v njem je vsakovrstno sadje, ki ga boste jedli« (43:73), »oskrbovali jih bomo s sadjem in mesom, kakršno si bodo zaželeli« (52:22), »v njih bodo dobili vsakovrstno sadje, ki si ga bodo zaželeli v miru« (44:55) in »s sadjem, ki si ga bodo sami izbrali in s ptičjim mesom, kakršno si bodo zaželeli« (56:20–21).

V Koránu se sicer pojavi pet vrst sadja. To so datlji (19:25), banane (56:29), fige (95:1), granatno jabolko (6:141) in grozdje (13:4)⁷⁷. V neposrednem materialnem kontekstu podobe raja in poimensko se pojavi samo granatno jabolko (55:68), posredno pa tudi banane z omembo bananovcev, katerih sadeži bodo naloženi v plasteh (56:29), datlji z omembo datljevih palm v istem verzu⁷⁸ in grozdje z omembo vinogradov (78:32)⁷⁹. Poleg sadja so v Koránu naštetje tudi nekatere vrste zelenjave⁸⁰.

Vrste pijač in tekočin so v koránski podobi raja raznolike, verniki uživajo vodo, vino, od katerega ne moreš postati pijan, nektar, mleko, med in različne mešanice napitkov: »Gospodar jim bo dal piti čiste pijače« (76:21), »pili bodo iz zapečatenega nektarja, zapečatenega z mošusom, pomešanega z vodo iz Tasnima, iz izvira, iz katerega pijejo Allahu najbližji« (83:25–28), »okoli njih bodo stregli z bistro čašo iz izvira, v užitek tistim, ki bodo pili iz nje, in ne škoduje, zaradi nje ne bodo izgubili pameti« (37:45–7),

⁷⁶ Ena interpretacija tega verza je, da bodo verniki jedli v rajju svojo najljubšo hrano, druga pa, da hrana v rajju po svojem videzu spominja na dobrote tega sveta (Haleem 2008, 33).

⁷⁷ V slovenskem prevodu vrtovi s trtami, v angleškem vrtovi z grozdem.

⁷⁸ To drži, če upoštevamo angleški prevod Korána. V slovenskem je namreč omenjena samo palma, ne pa tudi vrsta palme.

⁷⁹ »Bogaboječi pa bodo dosegli svoj cilj: vrtove in vinograde« (78:31–32).

⁸⁰ Olive (95:1; v slovenskem prevodu oljke, v angleškem olive), kumare, leča, pšenica in čebula (2:61). Poleg teh so v Koránu navedene tudi bolj splošne besede: zeli (2:61), žita in plodovi (16:11), zeleno in posušeno klasje (12:43, 12:46).

»v njem bodo pili iz čaš pijačo z ingverjem iz rajskega izvira po imenu Salsabil« (76:17–18), »dobri bodo pili iz čaše, odišavljene s kafro, iz izvira, iz katerega bodo pili samo Allahovi služabniki, in uporabljali ga bodo, kadar bodo hoteli« (76:5–6), »reke iz čiste, nepostane vode in reke iz mleka, ki ne spreminja svojega okusa, in reke iz vina v užitek pivcem ter reke prečiščenega medu« (47:15).

V zapisih o raju se pojavlja podoba drevesa, in sicer v treh kontekstih. V prvem je drevo v zgodbi o Adamu in Evi in njunem grehu v raju, ki v grobem povzema biblijsko zgodbo. Adam in Eva se nahajata v istem raju (*jannah*), ki je namenjen vernikom⁸¹. Nikjer ni zapisano, da sta zaužila sadež, samo da sta jedla z drevesa⁸². Aje, na katere se nanaša podoba drevesa iz te zgodbe: »v nebesih je bilo drevo, s katerega Adam in njegova žena ne bi smela jesti« (2:35), »Adam, bivaj v raju s svojo ženo, jejta, od koderkoli hočeta, le temu drevesu se ne približajta, da sama sebe ne pogubita« (7:19), »toda šejtan⁸³ mu je prišepetaval zlo: O Adam, ali naj ti pokažem drevo večnosti in neminljivo kraljestvo? Tako sta jedla z njega, in potem so se jima razkrili sramni deli in začela sta se pokrivati z rajskim listjem« (20:120–1). V drugem kontekstu so omenjena lotosova drevesa brez trnja (56:28), med katerimi bodo bivali verniki. Tretji kontekst je povezan z drevesom, ki je zakrivalo Allaha, ko ga je Mohamed videl v nebesih. Odposlanec je začutil božansko prisotnost in videl znamenja boga. Aje, ki se nanašajo na to izkušnjo: »In videl ga je resnično še enkrat, pri drevesu sidri⁸⁴ ob skrajni meji, ob njem je raj končnega bivališča. Ko je drevo zakrilo to, kar je zakrilo, mu pogled ni zašel in ni prestopil. Videl je nekaj velikih znamenj svojega Gospodarja« (53:13–18).

Vernikom stav raju na voljo oprema in pohištvo. Korán omenja divane⁸⁵, preproge, blazine, žimnice, posode, čaše in šotore: »divani, razporejeni v vrste« (52:20), »kot bratje bodo sedeli na divanih, obrnjeni drug proti drugemu« (15:47)⁸⁶, »naslanjali se bodo na divane« (18:31, 76:13), »v njem bodo dvignjeni divani in postavljene čaše in blazine druga pri drugi in razprostrta preproga« (88:13–16)⁸⁷, »okoli njih bodo nosili

⁸¹ To potrjujeta dve aji, v katerih bog nagovarja Adama: »V njem ti je dano, da ne boš ne lačen, ne gol, ne žejen in ne boš občutil pripeke« (20:118–119).

⁸² Predvideva se, da naj bi bilo figovo drevo ali vinska trta, ne pa jablana (Nasr 2015).

⁸³ Hudič.

⁸⁴ Angleški prevod *lote tree*.

⁸⁵ Oblazinjeno ležišče brez stranic, navadno ozko in z dvignjenim zglavjem (SSKJ).

⁸⁶ Podobno tudi v naslednjem verzu: »na divanih bodo obrnjeni drug proti drugemu« (37:44).

⁸⁷ Soroden verz: »Naslanjali se bodo na zelene blazine in sedeli bodo na prečudovitih preprogah« (55:76).

posode iz zlata in čaše« (43:71), »izmenjavali si bodo polno čašo« (52:23), »polne čaše« (78:34), »gledali bodo z divanov« (83:23), »med njimi bodo krožile srebrne posode in čaše, vse iz stekla in srebra, izdelane po meri« (76:15–16), »na visoko dvignjenih žimnicah« (56:34), »v skrivnih šotorih« (55:72).

Nakit in oblačila so sestavni del opisa podobe raja v Koránu: Allah bo vernike »nagradil z rajem in svilo, ker so potrpeživi« (76:12), »vstopili bodo v edenske vrtove in se v njih okrasili z zapestnicami iz zlata in biserov in njihova oblačila bodo iz svile« (35:33)⁸⁸, »v njih bodo nosili zlate zapestnice in zelene obleke iz čiste svile in brokata« (18:31), »bogaboječi se bodo oblačili v čisto svilo in brokat in sedeli bodo drug nasproti drugemu« (44:53), »oblečeni bodo v oblačila iz zelene svile in brokata, nosili bodo zapestnice iz srebra« (76:21).

V rajju je tudi obilo hladne in prijetne sence, več verzov jo namreč omenja: »rajska senca, ki nikoli ne izgine« (13:35), »tam bodo imeli ... goste sence« (4:57), »bogaboječi bodo gotovo v sencah« (77:41), »se bodo v senci naslanjali na divane« (36:56), razprostrta senca (56:30). Najbolj nazorno so sence in tisto, kar senco daje, opisani v naslednjem verzu: »Z bližnjih vej bodo nanje padale sence in plodovi bodo na dosegu roke« (76:14). Senco, kot kaže, daje drevje.

Raj ni samo poln predmetov, dobrot in vernikov, ki za nagrado vstopijo vanj. V njem so poleg njih tudi prebivalci raja. Angele smo že omenjali v kontekstu nebeškega prestola (39:75) in rajskih vrat (23:24, 13:23). V Koránu so omenjeni kot skupina in posamezno, imajo dvoje, troje ali četvero kril (35:1), roke (6:93) in ne jedo (25:7). Poslani so kot božji sli oz. glasniki in lahko delujejo kot njegovi posredniki, vendar samo z njegovim dovoljenjem (53:26)⁸⁹. Nebeška vrata stražijo čuvarji vrat, ki imajo v Koránu tudi svojo repliko, s katero nagovorijo vernike, ki prispejo v raj: »in čuvarji raja bodo rekli: Mir z vami! Vi ste čisti, zato vstopite vanj, in v njem boste ostali večno« (39:73)⁹⁰.

⁸⁸ Verz s sorodnim opisom: »V njih se bodo kitili z zlatimi zapestnicami in biseri in njihova oblačila bodo iz svile« (22:23).

⁸⁹ Angeli so tudi varuhi, ki bdijo nad ljudmi in popisujejo njihova dobra in slaba dejanja (82:10-12). V šiitski tradiciji lahko imami (pri šiitih verski voditelji, ki za posrednike med bogom in verniki) vidijo angele, ki obkrožajo in ščitijo njih in njihove družine (Esposito 2009, 148).

⁹⁰ V peklu so kot zrcalna podoba ravno tako čuvarji vrat pekla, ki nagovorijo grešnike, ko pridejo do vrat pekla: »in čuvarji bodo rekli: Mar niso prišli k vam poslanci izmed vas in vam niso govorili aje vašega Gospodarja ter vas svarili pred srečanjem Tega dne?« (39:71).

V raju so dečki, ki strežejo vernikom: »okoli njih bodo stregli dečki kakor varovani, skriti biseri« (52:24), »stregli jim bodo mladi dečki, ko jih vidiš, pomisliš na razsute bisere (76:19) in »okoli njih bodo stregli večno mladi dečki« (56:17).

Posebno mesto v raju pa zasedajo hurije. Po slovarju slovenskega knjižnega jezika so to večno mlade in lepe device, ki razveseljuje vernike v raju, v Koránu pa z njimi povezujemo naslednje aje: »ob njih bodo tiste, ki se ne spogledujejo z drugimi, prelepih oči, kot bi bile skrita, zavarovana jajca« (37:48–49), »za žene jim bomo dali hurije z velikimi, čudovitimi očmi« (52:20)⁹¹, »ob sebi bodo imeli nespogledljiva dekleta enake starosti« (38:52), »deviške deklice enake starosti« (78:33), »nespogledljive deklice, ki se jih pred njimi ni dotaknil ne človek ne džin« (55:56), »hurije, varovane v skrivnih šotorih« (55:72), »krepostne in prelepe deklice« (55:70), »tam bodo tudi hurije s prekrasnimi očmi, kot dobro varovani biseri, nagrada za to, kar so delali« (56:22–24).

Hurije, mlade device, ki naj bi imeli oči kot bisere, so na voljo moškim prebivalcem raja. Nekateri komentatorji so poskušali interpretirati hurije kot žene moških, ki so prišli v raj, ampak koránske razlage, ki bi podprla to trditev, ni (Esposito 2009).

Barva raja je zelena. To je edina barva, ki se pojavlja v opisih podobe raja: zelene blazine (55:76), dva modro zelena rajska vrtova (55:64) in zelene obleke iz svile in brokata (18:31).

Naštel sem vse elemente podobe raja, ki se nahajajo v Koránu. Islamska tradicija je kasneje te opise še razširila. V raju poje angelski zbor v arabščini, prebivalci raja imajo sposobnost, da pojedjo in popijejo stokrat več kot so v življenju na Zemlji, uvedla je petkove tržnice, kjer lahko verniki kupijo kozmetiko in oblačila, da se polepšajo, pridobijo imunost na bolezni in bolečine, večno mladost in drugo (Esposito 2009).

Verni prebivalci raja so mirni in zadovoljni, uglajeno in blago govorijo, uživajo v prijetni senci pod zelenimi drevesi, v sadju, hladni pijači in mesu, kolikor hočejo. Pijejo vino iz blestečega izvira, od katerega niso nikoli pijani. Počivajo na ležiščih, okrašenih z zlatom in biseri, nosijo zelena in zlata svilnata oblačila, strežejo jim moški strežniki.

⁹¹ Podobna aja: »poročili jih bomo s hurijami s čudovitimi očmi« (44:54).

Opisi raja z njegovimi podobami so razdrobljeni skozi celoten Korán, na nekaj mestih pa se zgostijo in zaokrožijo. Eden ključnih odlomkov opisov raja v koránskih surah nam slikovito in oprijemljivo opiše posmrtno življenje:

Dva vrtova, polna vej, v njih bosta dva izvira, in v njih bosta od vsakega sadja po dve vrsti. Naslanjali se bodo in sedeli na preprogah, obloženih z brokatom, in plodovi obeh rajskih vrtov bodo na dosegu roke. V njih bodo nespogledljive deklice, ki se jih pred njimi ni dotaknil ne človek ne džin - kot bi bile rubini in korale. In poleg teh dveh sta še dva rajska vrtova - modro zelena - v njiju sta dva izvira, stalno polna vode - v njiju so sadje, palme in granatna jabolka! V njih bodo krepotne in prelepe deklice - hurije, varovane v skrivnih šotorih - ki se jih pred njimi ni dotaknil še nihče, ne džin ne človek. Naslanjali se bodo na zelene blazine in sedeli bodo na prečudovitih preprogah (55:46–76)⁹².

3.4 INTERPRETACIJE PODOBE RAJA

Če uporabim vse materialne podobe, ki so v Koránu, in jih zgostim v kratek opis raja, bi ga lahko predstavil s temi besedami:

V raju so vrata, ki jih stražijo čuvarji vrat. Za njimi so vrtovi z rekami, palmami, lotosovimi drevesi, bananovci in vinogradi. V raju je hrana in pijača, voda, mleko, vino, med, nektar, vsakovrstno meso in sadje, med drugim granatna jabolka, grozdje, banane in datlji. Prebivalci raja so poleg vernikov s soprogami še angeli, mladi dečki, ki strežejo, in hurije. Te bivajo v skrivnih šotorih, verniki pa v palačah in visokih sobah. Počivajo na divanih, blazinah in žimnicah, pijejo in jedo iz zlatih posod, čaš, skodelic in

⁹² Še en slikovit opis raja v Koránu: »... na divane, bogato okrašene z zlatom in dragimi kamni; nanje se bodo naslanjali, obrnjeni drug proti drugemu, in okoli njih bodo stregli večno mladi dečki s skodelicami, vrči in čašami iz izvirov - zaradi njih jih ne bo bolela glava in ne bodo izgubili pameti! -, s sadjem, ki si ga bodo sami izbrali, in s ptičjim mesom, kakršno si bodo zaželeli. Tam bodo tudi hurije s prekrasnimi očmi, kot dobro varovani biseri, nagrada za to, kar so delali. V njem ne bodo slišali praznih besed in pregrešnih stvari, temveč samo besede: "Mir, mir!" In tisti na desni - kdo so tisti na desni? - bodo med lotosovimi drevesi brez trnja in med bananovci, katerih sadeži bodo naloženi v plasteh, v razprostrti senci, ob vedno tekoči vodi sredi vsakovrstnega sadja, ki bo vedno na voljo in ne bo prepovedano, na visoko dvignjenih žimnicah! Zares smo s posebnim stvarjenjem ustvarili hurije in jih naredili za device, blage in enake starosti, za tiste, ki so na desni« (56:15–38).

vrčev, sedijo na čudovitih preprogah, obloženih z brokatom. Prebivalci raja so oblečeni v zelene obleke iz svile in brokata in okrašeni z zlatimi in srebrnimi zapestnicami in biseri. V raju je veliko sence. Barva raja je zelena, zelena so oblačila, blazine in modro zelena sta rajski vrtova. V raju je Prestol boga.

Topografija raja namiguje, da je opis raja (in pekla) vezan na materialno realnost regije Hejaz v Arabiji, ki je večinoma puščavska pokrajina z zelo malo vode in rastlinja. Puščava je mrtva, nerodovitna, brez vonjev in svežine. Kot njeno nasprotje je oaza sredi puščave prava eksplozija življenja in za ljudi iz puščave simbol razkošja, varnosti in počitka. Priti iz puščave v oazo pomeni biti preplavljen z vonji rastlin in rož in biti priča nenadnemu brstenju življenja. Prišleki v oazo so nagrajeni s hladom sence, ki jo dajejo drevesa, počitkom po naporni poti in obilico vode, da pogasijo svojo žejo. Za ljudi iz puščave, ki nimajo možnosti živeti v bolj rodovitnem okolju, je podoba raja v Koránu z rastlinjem, tekočo vodo, neomejeno hrano, ki jo v puščavi manjka, in senčnim hladom najbolj konkreten primer sanjske domišljajske podobe. Tako si skušajo predstavljati neobstoječi utopični svet (Glassé 2006, 121).

Za razliko od Svetega pisma raj v Koránu ni samo preoblikovano stanje in neobstoječe prizorišče, islamski raj je veliko bolj oprijemljiv. *Al jannah* in *al nar* hkrati implicirata prostor in materialnost, saj sta polna objektov. Človek lahko v Vrt ali Ogenj vstopi⁹³. Ko bog v Koránu napoveduje raj in pekel, je priklican njun fizični izgled z ohlapnimi prostorskimi dimenzijami. Nazorni in pogosti opisi raja v Koránu ne dajejo samo informacij, kako bo izgledal kraj posmrtnega življenja, ampak ustvarjajo posebno čutnost, ki jo bodo verniki doživeli. Kakorkoli razumemo raj, metaforično ali dobesedno, v zgodovini je bil obravnavan skozi objekte, ki so sestavni del raja (Rustomji 2009).

Nasr opozarja, da je jezik raja in pekla v Koránu živ in konkreten, da pa je hkrati simboličen, tako da ga ne gre jemati dobesedno (Nasr 2007, 80). V islamski teologiji obstaja obširna debata o nebesih in raju. Večina komentatorjev posmrtnega življenja⁹⁴ potrjuje in poudarja, da je svet, ki bo prišel, onkraj naše jasne predstave in razumevanja

⁹³ Nekatera islamistična gibanja izdajajo publikacije s konkretnimi opisi raja in pekla skupaj z nazornimi ilustracijami in to gradivo uporabljajo pri novačenju novih članov (Esposito 2009, 63).

⁹⁴ Komentarji islamskih teologov o naravi posmrtni realnosti sicer niso pogosti.

točno zato, ker se tako razlikuje od sveta, ki ga poznamo. Izogibajo se točni določitvi in izbiri strani dobesedne ali alegorične razlage in zaključujejo, da je to znano samo bogu⁹⁵. Se pa strinjajo, da je sodba neizogibna in da bo božja pravica poravnala vse.

Al-Ghazali⁹⁶ pravi, da čeprav sta nebesa in raj opisana zelo materialno, ni nujno, da jih tako tudi dojemamo. Tisti, ki so duhovno nagnjeni k skritim pomenom, bodo v Koránu našli prej opise različnih stanj zavedanja boga kot fizične pogoje. Podobe raja se ne sme jemati dobesedno, ampak metaforično kot stanje božanske prisotnosti (Esposito 2009).

Kljub temu je fizični svet neopisljivega raja zapisan. Vrt in ogenj sta metonimiji za nagrado in kazen, ne obstajata samo v oddaljenih realnostih. Poleg tega sta usmerjevalni sili v Koránu (in hadisih) in tako tudi v življenjih muslimanskih vernikov. Besedna interpretacija raja zna biti težavna in izmuzljiva, zato so ljudje konkretnije odgovore iskali v fizični manifestaciji njegove podobe. V naslednjem poglavju bom raziskoval simboliko raja v materialnosti islamske kulture.

⁹⁵ Za določene nerazložljive podobe in ideje v Koránu teološki komentatorji poudarjajo, da njihove razlage in pomena ne morejo vedeti za gotovo in jih tudi ni treba vedeti za gotovo, ker tak način razmišljanja ni smiseln za bistvo in osrednji motiv pripovedi v Koránu. Odgovor je v ambivalentnosti in sublimnosti sporočila, ki poudarja nerazložljivost božanske navzočnosti (Nasr 2015).

⁹⁶ Islamski mistik, filozof in teolog, ki je živel v 10. in 11. stoletju; eden najvplivnejših islamskih mislecev nasploh.

4 SIMBOLIKA RAJA V ISLAMSKI KULTURI

»Raj po svojem konceptu ni več religijski, ampak je postal nekaj drugega - bodisi političnega, ekonomskega, etičnega ali erotičnega; duhovna in materialna izpolnitev« (McClung 2007, 14).

Hagija Sofija v Istanbulu. Velika bizantinska cerkev, ki je s prihodom Otomanov postala mošeja, danes pa ima status muzeja. Občudovanje te veličastne cerkve z ogromno kupolo iz šestega stoletja je navdihnilo muslimane, ko so ustvarjali lastne sakralne objekte. Kupola, ki krasi večino mošej po svetu, izhaja iz krščanske kupole (Herrin 2008)⁹⁷. Če se znotraj stavbe ozremo proti stropu, vidimo mozaike Device z Jezusom in islamske kaligrafske napise. V enem pogledu zaobjamemo dva estetska sakralna koda, s katerima kristjani in muslimani upodabljajo božjo navzočnost; krščanstvo prek podobe, islam prek besede.

Islam se je po Mohamedovi smrti zelo hitro razširil na vse strani sveta. Danes je doma v okoljih z zelo različnimi kulturnimi izročili, v katerih sta se islamska umetnost in arhitektura različno manifestirali, obdržali pa veliko skupnih lastnosti. Atmosfera raja je nekaj, kar prepaja velik del islamske umetnosti in arhitekture, ne glede na geografijo in zgodovinsko obdobje.

Poleg osrednjega mesta v islamskem bogoslužju, teoloških poučevanjih in moralnih kodeksih ima Korán osrednje mesto tudi v umetniških ekspresijah. Na podlagi opisov raja in pekla v Koránu se je znotraj islamske kulture razvila specifična religiozna estetika, ki je svojo največjo transformacijo doživljala predvsem v obdobju med sedmim in dvanajstim stoletjem (Rustomji 2009).

Zemeljske lepote so dojete kot blede zrcalna podoba metafizične lepote nevidnega. V tem smislu lahko razumemo, da veličastna islamska arhitektura in izjemni umetniški

⁹⁷ Tudi minaret ima povezavo z arhitekturo krščanstva, izhaja namreč iz zgodnje sirskega cerkvenega zvonika (Herrin 2008). Fizične sledi povezav med krščanstvom in islamom so očitne v deželah v bližini rojstva monoteističnih religij, v Izraelu, Palestini, Jordaniji, Siriji, Libanonu. V severnem jordanskem mestu Ajloun je na primer mošeja, katere minaret je bil v času zgodnjega krščanstva zvonik bizantinske cerkve.

objekti vzbujajo v pogledu vernika podobe in občutke raja, ki prihaja. Muslimanski umetniki si prizadevajo, da bi ustvarili podobe popolnosti in božanske spokojnosti.

V islamski umetnosti in arhitekturi je veliko navezav na podobo raja v Koránu; v mihrabih⁹⁸ in na molitvenih podlogah je podoba rajskega vrta pogosto upodobljena, tudi vzorci preprog pogosto spominjajo na idealiziran vrt. Podobno je uporaba cvetličnih in rastlinskih dekorativnih motivov v islamskem kontekstu na splošno vezana na podobo *jannah*, raja, včasih očitno, drugič ohlapno. Onkraj teh neposrednih povezav so transcendentalne kvalitete užitkov v paradizu vplivale na več oblik islamskega umetniškega izražanja.

Napisane estetske teorije v islamu ni bilo vse do 19. stoletja. To lahko prištejemo delno k tradicionalni teoretski zadržanosti islamske tradicije do vizualnih umetnosti in glasbe in k drugačni vlogi umetnika v islamskih družbah, kot se je zgodovinsko izoblikovala v renesančni Evropi. Razen velikih kaligrafov so bili islamski umetniki anonimni ali pa je bil njihov sloves znan samo ozkemu krogu ljudi. Šele po letu 1500 je zgodovina velikih umetnikov in arhitektov bolje beležena (Esposito 2009, 33–34).

Univerzalni estetski kredo muslimanov je pomagala ustvariti pomembna omejitev pri slehernem upodabljanju, ki so jo muslimanski ustvarjalci sprejeli že v zgodnjem obdobju islama.

4.1 PREPOVED UPODABLJANJA

Besedne upodobitve Mohameda so v islamu dovoljene in nestigmatizirane, pri vizualnih upodobitvah pa se sprejemljive in odklonilne prakse zapletejo. Korán sicer ne prepoveduje⁹⁹ upodabljanja Mohameda, vendar več pisnih islamskih tradicionalnih izročil (hadisev) izrecno prepoveduje njegovo upodobitev. Ta prepoved je imela ključen

⁹⁸ Mihrab je polkrožna vdolbina v zidu mošeje, ki označuje smer proti Meki; vdolbina je lahko ploska (pravokotna in mnogokotna) ali polkrožna (Thoraval 1998).

⁹⁹ Verz, ki je najbližje prepovedi, se veže na priporočilo, da je treba častiti samo Allaha: »Allah ne oprostí, da poleg Njega častíte še druge! Vse, kar je manj od tega, oprostí, komur hoče. Kdor postavlja druge za Allahu enake, s to lažjo stori večji greh« (4:48). Islamska tradicija je razširila interpretacijo tega verza v smislu, da muslimani ne smejo častiti kakršnihkoli podob živih bitij.

vpliv na razvoj islamske umetnosti in arhitekture in zato jo bom obravnaval na začetku tega poglavja.

Prepoved se nanaša na vero v to, da lahko samo bog ustvari in upodobi človeka in druga živa bitja. Človek je s slikanjem realnosti prevzet in domišljav, saj nikoli ne more doseči zmoglosti boga, stvarnika. Ime Stvarnik (*al Halik*) je eno izmed devetindevetdesetih imen Allaha v Koránu (6:102, 13:16, 36:81, 39:62, 40:62, 59:24), bog je za muslimane nepremagljivi slikar, stvarnik podob.

Mohamed ni hotel, da bi kdorkoli v prihodnosti častil njegovo podobo, kot se je to zgodilo z Jezusom, za katerega muslimani verjamejo, da je bil božji odposlanec, ne pa tudi bog. Misel je vezana na prizadevanje skozi celotno Mohamedovo življenje, v katerem je bil eden njegovih osrednjih ciljev prekiniti malikovanje številnih idolov politeistične skupnosti v svetišču v Meki. Verjel je, da se med boga in človeka ne sme vmešati tretja podoba.

Omejitve upodabljanja niso vezane samo na Mohameda, tako je z vsemi božjimi odposlanci. Zato so nekatere države z večinskim muslimanskim prebivalstvom nedavno zavrnilo in prepovedale javno predvajanje hollywoodskih filmov *Noe*¹⁰⁰ in *Eksodus*¹⁰¹, ker sta bila glavna junaka hebrejska božja poslanca Noe in Mojzes.

Korán ne prepoveduje figurativnega upodabljanja, temveč kaznuje čaščenje idolov, ki so razumljeni kot konkretno utelešenje politeističnih verovanj, ki jih je islam izpodrinil, ko se je pojavil kot monoteistična veroizpoved na Arabskem polotoku v sedmem stoletju. Še več, hadisi nam skozi dogodke iz Mohamedovega življenja predstavljajo dvoumno in ne čisto jasno sliko: ponekod je moč brati o umetnikih, ki bi si radi drznili vdahniti življenje v svoje podobe, čeprav je to bogoskrunsko, drugje pa o blazinah, okrašenih s figuralnimi podobami (Gruber 2015). Božji odposlanec naj bi rekel: Tisti, ki slikajo, bodo kaznovani na dan vstajenja in rečeno jim bo: »vdahnite dušo v to, kar ste ustvarili«. Tega seveda ne bodo sposobni. Drugi njegov rek, vezan na prepoved upodabljanja, naj bi se glasil: »Angeli ne vstopajo v hiše, kjer so portreti ali slike« (Saeed 2006, 86).

¹⁰⁰ *Noe*, 2014. Režiser: Darren Aronofsky, v vlogi Noeta je zaigral Russell Crowe.

¹⁰¹ *Eksodus: Bogovi in kralji*, 2014. Režiser: Ridley Scott, v vlogi Mojzesa je zaigral Christian Bale.

Res je islamska umetnost v veliki večini brez upodobitev Mohameda ali ljudi in živali na splošno, vendar v njej vseeno obstaja bogata tradicija slikarstva, hranjena predvsem v zasebni sferi. Veliki islamski vladarji so naročali obsežne upodobitve od 13. stoletja naprej¹⁰² (Gruber 2015). Leto 1500 je približna meja, ko so Mohameda umetniki začeli upodabljati z brezobličnim, belim obrazom¹⁰³, njegovo telo pa so obdali z veliko zlato avreolo, kar je v islamskem estetskem kodu ekvivalentno svetniškemu siju krščanske ikonografije. Po letu 1800 so upodobitve božjega odposlanca postale redkejšje, vendar niso čisto izginile. Pravilo se je razširilo na vsakršno umetniško upodabljanje ljudi in to je veljalo skoraj kot absolutno pravilo prvih stoletij islamske civilizacije. Poznamo nekaj izstopajočih izjem znotraj islamske umetnosti¹⁰⁴, ki pa potrjujejo pravilo.

Velja tudi, da so šiiti¹⁰⁵ precej bolj sproščeni pri upodabljanju pomembnih oseb islamske zgodovine kot suniti, pri katerih so pogostejši njegovi pisni portreti¹⁰⁶. Do upodabljanja ljudi so bolj sproščeni v nearabskih muslimanskih družbah in šiitskih skupnostih, zato je največ upodobitev Mohameda iz otomanske in iranske tradicije slikanja miniatur. V Iranu lahko ob večjih verskih središčih kupimo spominke in majice s podobama Mohameda in Alija, njegovega bratranca in zeta¹⁰⁷, ki ima posebno mesto

¹⁰² Največ ohranjenih upodobitev je iz perzijske in otomanske tradicije.

¹⁰³ Navadno zakrit za belo tančico.

¹⁰⁴ Navedel bom primere za zgodnji islam neobičajnih podob golih kopalk, moških, ki pijejo vino, lovcev, živali, ki igrajo na glasbene instrumente, vladarjev različnih narodov in nebes z zvezdami v zasebnih kalifovih kopelih Qasr Amra sredi puščave. Zgradil jih je prvi umajadski kalif Walid I. v začetku osmega stoletja v bližini Ammana v Jordaniji. Freske so iz zgodnjega obdobja islamske umetnosti, ko prepoved upodabljanja ljudi še ni bila institucionalizirana v splošnem obsegu (Stierlin 2009; Barkman 2015). Vendar primer velja za eno redkih izjem – Walid I. je izdal tudi prve muslimanske kovance; najprej je dal narediti kovance s svojo podobo, nato pa je to zavrgel in dal narediti raje kovance s citatom iz Korána s kaligrafsko pisavo. Ta poteza je imela dolgoročne posledice za prihodnost javne rabe podob v muslimanskih skupnostih (Smith 2012).

¹⁰⁵ Šiiti so verska ločina znotraj islama, ki je nastala konec sedmega stoletja z notranjim sporom v muslimanski skupnosti o prihodnosti vodstva, zaradi katerega se je skupnost razdelila na večinske suniti in manjšinske šiite, ki danes predstavljajo največjo islamsko manjšino; veliko jih je v Iranu, Pakistanu, Jemnu, Indiji in Iraku.

¹⁰⁶ Znani pod nazivom *hilya* – to je fizični opis Mohameda z ornamentalno pisavo na manjših karticah, ki so zelo razširjene v Turčiji in so se uveljavile kot samosvoj otomanski literarni žanr. Nedavno so bile tiskane v Turčiji v velikosti osebne izkaznice. Imajo status nekakšnih prenosnih ikon.

¹⁰⁷ Ali je bil poročen z Mohamedovo hčerjo Fatimo. Po Mohamedovi smrti je bil četrti kalif muslimanske skupnosti; prestavil je prestolnico v iraško mesto Kufa in vladal muslimanski skupnosti pet let. Nato je prišlo do notranjih trenj in Ali je bil v začetku leta 661 ubit na poti v mošejo k jutranji molitvi. Njegova smrt je zaznamovala ločitev dela muslimanov od večinske skupnosti; danes jih poznamo kot šiite (Sardar 2006).

člaščenja pri šiitih. Umetnost šiitov se v veliki meri razlikuje od sunitskih nenapisanih zakonov, v njej najdemo podobe, ki bi bile pri sunitih bogoskrunske: krvave slike, upodabljanje patosa, izgube, Huseinovo smrt¹⁰⁸ (Smith 2012).

Stilizirane podobe, ki nimajo namere ustvarjati iluzije ali napačno predstavljati realnosti, so na splošno dovoljene ali se vsaj tolerirajo, ampak izven mesta molitve (Glassé 2006). Prepoved upodabljanja se je razširila tudi v domove muslimanov, saj ti ne smejo hraniti kipov, drugače bodo njihove domove prenehali varovati angeli (Al-Qaradawi 1997, 98–99). Po drugi strani pa je otrokom dovoljena izjema, saj so jim dovoljene igrače v obliki ljudi in drugih živih bitij (Al-Qaradawi 1997, 103).

V najbolj znanem filmu o Mohamedu iz leta 1976 *The Message*¹⁰⁹ ni z njim niti enega kadra niti njegovega glasu; ni njegovih žena, najožjih sodelavcev in ni večine sorodnikov. V glavni vlogi se znajde Mohamedov stric Hamza¹¹⁰. Najnovejša filmska upodobitev njegovega življenja je iz leta 2015, ko je izšel prvi del trilogije o Mohamedovem življenju, ki so ga posneli v Iranu in je postal najdražji film iranske kinematografije. V filmu obraz božjega odposlanca ni prikazan, je pa prizor, kjer je Mohamed s hrbtom obrnjen proti kameri. Načrtovana sta še dva dela.

Upodabljanje Mohameda je skoraj tabu, poznamo pa člaščenje njegovih relikvij, čeprav v omejenem obsegu¹¹¹. Najbolj znana zbirka relikvij je v palači Topkapi v Istanbulu. Zbirka obsega Mohamedov zob in šop las, njegov plašč, zastavo, štiri fragmente Korána, pisanih na usnje, njegov pečatnik¹¹², dva odtisa njegovega stopala v kamnu, nekaj usnjenih sandalov, leseno kupo, razne meče in še nekaj drugih predmetov. V sobi, kjer so relikvije hranjene, vedno nekdo na glas recitira Korán. Nekaj relikvij je

¹⁰⁸ Husein je bil vnuk Mohameda in sin Alija. Po smrti očeta se je boril za nasledstvo; hotel je, da bi vlogo kalifa ponovno dobila njegova rodbina. V bitki pri Karbali na zahodnem bregu reke Evfrat leta 680 je izgubil življenje in prelom med suniti in šiiti je bil dokončen (Sardar 2006).

¹⁰⁹ Slovenski naslov filma je *Pod Muhamedovo zastavo*; nominiran je bil tudi za oskarja za najboljšo glasbo. Režiser: Moustapha Akkad. Film je imel najprej naslov *Mohammed, Messenger of God*, a ga je režiser zaradi začetnih groženj z napadom nekaj dni pred začetkom distribucije zamenjal z *The Message*.

¹¹⁰ Igral ga je Anthony Quinn.

¹¹¹ V primerjavi s krščanstvom je člaščenje relikvij v islamu manjšega pomena in ne zelo razširjeno. Kljub temu se je določena praksa razvila v povezavi s stvarmi, ki jih je uporabljal Mohamed ali njegovimi deli telesa, poznamo tudi člaščenje nekaterih muslimanskih svetnikov in mučenikov, pri katerih pa velja za posvečenega samo njihov grob in ne osebni predmeti (Fitzpatrick in Walker 2014).

¹¹² Na pečatniku je napis »Mohamed je božji odposlanec« (arabsko *Muhammad rasul Allah*).

hranjenih tudi v kairski mošeji Al-Husayn¹¹³, odtise njegovih stopal pa je možno najti na več različnih mestih, najpomembnejši je znotraj Kupole na Skali v Jeruzalemu¹¹⁴ (Fitzpatrick in Walker 2014, 517–519; Barkman 2015, 88).

Prosto stoječi kipi so izjemna redkost, večji primerki kipov ljudi ne obstajajo. Največji kip v zgodovini islamske umetnosti je podoba grifina iz 11. stoletja, tj. približno meter visoka skulptura mitološkega bitja, po vsej verjetnosti iz liberalne mavrske Andaluzije, ki je danes na ogled v Museo dell'Opera del Duomo v Pisi (Mozzati 2010, 105).

V nekaterih arabskih državah (npr. v Savdski Arabiji) so prometni znaki, ki usmerjajo pešce, upodobljeni s človeško podobo brez glave, kar naj bi bilo v skladu s prepovedjo upodabljanja človeške figure.

V zadnjih letih je v medijih odmevalo več konfliktov, ki so bili povezani s prepovedjo upodobitve Mohameda. Muslimanske skupnosti po celem svetu so se s protesti, ponekod pa z nasiljem odzvale na objavo satiričnih karikatur in izražale svoje ogorčenje in nestrinjanje z njihovo objavo. Zahodni in muslimanski svet sta tako zaradi različnega dojemanja pomena Mohamedove upodobitve prišla v hud spor, ki je žal terjal človeška življenja.

Danski časopis Jyllands-Posten je 30. septembra 2005 objavil več karikatur z Mohamedom, v najbolj sporni med njimi nosi Mohamed prižgano bombo kot turban na glavi, kar je povzročilo demonstracije po celem svetu, vključno z napadom na danska veleposlaništva na Bližnjem Vzhodu. V naslednjih letih je bilo več poskusov umora članov redakcije časopisa. Karikature je kasneje objavilo več drugih časopisov v različnih državah, med njimi tudi pariški satirični dnevnik Charlie Hebdo, kar je sprožilo nove valove demonstracij. Leta 2011 so skrajneži požgali redakcijo Charlieja Hebdoja, kar ni ustavilo časopisa pred kontinuiranim objavljanjem karikatur. 7. januarja 2015 je prišlo do hudega napada na uredništvo Charlieja Hebdoja. Dva zamaskirana oborožena moška sta ubila dvanajst članov uredništva in ranila enajst drugih. Kljub temu je časopis že čez teden dni izdal novo številko z novimi karikaturami božjega

¹¹³ Nekaj Mohamedovih las, plašč, nanašalec *kohla*, ročaj in sablja.

¹¹⁴ Po islamski tradiciji je odtis čudežno nastal med Mohamedovim obiskom nebes (Fitzpatrick in Walker 2014). Glej podpoglavje Nočno popotovanje (4.4.1).

odposlanca v nakladi treh milijonov izvodov. Dogodki okoli karikatur so sprožili široko javno debato o vlogi svobode govora in javnega izražanja ter nerazumevanju med različnimi kulturami.

V nekoliko grenki ironiji so nasilni protesti proti portretom Mohameda na nek način obratno čaščenje, druga stran istega kovanca, povzdigovanje umanjkanja podobe človeka, v tem primeru božjega odposlanca islama (Burke 2015).

V kontekstu Evrope, kjer se muslimanske manjšine v mnogih državah počutijo ogrožene ali čutijo pritisk, objavljenih podob niso razumeli kot kritiko, ampak kot ustrahovanje in norčevanje.

Zaradi napetosti in več primerov nasilja ter smrti zaradi upodobitev Mohameda, se mnoge institucije bojijo potencialnih spornih dogodkov in situacij. Tako so na primer leta 2010 v Metropolitanskem muzeju v New Yorku umaknili dela islamske umetnosti z upodobitvami Mohameda (Vincent 2010).

Zaradi dobesedne interpretacije prepovedi upodabljanja so nekatere tradicionalne islamske družbene skupine uničevale primerke svetovne antične kulturne dediščine. Primer tega sega v marec 2001, ko so afganistanski talibani najprej s tanki in protiletalskimi raketami, na koncu pa z eksplozivom uničili dva izmed največjih kipov Bude na svetu v dolini Bamyán. Stara sta bila okrog 1.700 let. Ukaz za uničenje je prišel z državnega vrha, saj so bili takrat na oblasti talibani, ki so hoteli uničiti vse kipe v državi (Rashid 2001). Februarja 2015 je samozvana Islamska država izdala video, v katerem so njeni pripadniki s kladivi in vrtalnim strojem uničevali starodavne asirske in akadjske kipe, ki so bili shranjeni v mosulskem muzeju na severu Iraka. Video se začne s citatom iz Korana o čaščenju idolov, nato sledi uničevanje (Shaheem 2015).

4.2 ISLAMSKA UMETNOST

Koncept raja iz Korána se je skozi stoletja uveljavil na več področjih življenja v islamskih družbah, tudi v arhitekturi in umetnosti, ki sta v islamu tesno prepletene s spiritualno močjo, ki jo religija predstavlja in prinaša svojim vernikom. Jasnost,

univerzalnost in preprostost so kvalitete, ki prežemajo islamsko umetnost in določajo, kaj v muslimanskih deželah velja za estetsko in zaželeno. Muslimanski umetniki se sprašujejo, kako uporabljati in graditi z materialnim, da bo stvaritev utelešala bistvo vere.

Lahko rečemo, da je islamska umetnost meditacija o nevidnem. Je iskanje perfekcije in božanske spokojnosti, grajenje simetričnih proporcev, razvijanje specifične estetike in stremenje po geometrijski popolnosti. Tradicionalne obrti v islamu so skozi dolga stoletja razvoja iskale elemente, ki različne stile med seboj združujejo, saj je občutek za enotnost v islamski umetnosti in arhitekturi ključen in daje prepoznaven pečat (Sutton 2007). Poleg enotnosti je središčen tudi koncept harmonije. Upodabljanje preroka Mohameda in boga je prepovedano, nekatere teološke šole pa prepovedujejo upodabljanje vseh ljudi in živih bitij. Zaradi tega se je islamska umetnost razvijala skozi stile, ki niso vključevali podob ljudi in živali, ampak abstraktne in rastlinske vzorce.

Dva vidika in sestavna dela vizualne strukture islamskega oblikovanja sta na eni strani kaligrafija, umetelno oblikovane in izpisane arabske besede, na drugi strani pa abstraktna ornamentika, okrasje, ki uporablja različne vizualne jezike. Ta ornamentalni vidik se deli še na dva vidika, na geometrične vzorce, harmonične in simetrične linije, ki se spletajo in razpletajo v neskončnost in imajo večno prisotno središče, iz katerega izhajajo, in na idealizirane rastlinske oblike arabesk, spiralnih vitic, brstičev in cvetja, ki ustvarjajo organsko življenje in ritem (prav tam).

Islamske neskončne mreže geometričnih vzorcev in arabesk naj bi s svojo simboliko spominjale na neulovljivost življenjskih resnic in vero v to, da za njimi stojijo red in simetrija, urejenost in božji načrt.

V zgodnjem obdobju muslimanske skupnosti ni bilo veliko umetnosti, in sicer do tedaj, ko so se iz Meke razširili proti Damasku, ki je bil prva prestolnica muslimanskega kalifata v sedmem in osmem stoletju, v času vladanja dinastije Umajjadov. Obstaja anekdota, ki pravi, da naj bi Mohamed v svojem življenju prišel najdlje ravno do obrobja Damaska, kjer se je nepričakovano ustavil. Ko so ga vprašali, zakaj, je rekel, da človek v svojem življenju vstopi samo enkrat v raj – ko pride smrt. Damask je bil že v

času Mohameda oaza in bogato trgovsko ter multikulturno središče in velja za eno najstarejših kontinuirano naseljenih območij na svetu.

Za islamsko umetnost so torej značilne oblike in vzorci, ki za svoje vodilo jemljejo abstraktnost. Šele kasneje se je razširilo tudi upodabljanje podob iz resničnega življenja, vendar v zelo omejenem obsegu; brez perspektive, brez senc, brez realističnega upodabljanja in brez atmosferskih dodatkov. Še vedno pa velja, da znotraj sakralnih objektov ni figuralnih upodobitev (tudi v oblikovanju Koránov ne), v območjih sekularnega življenja pa jih lahko najdemo.

Islamska ikonografija je sestavljena iz umetnosti in arhitekture, površinskega okrasja in strukturalne oblike. Hierarhija treh elementov islamske umetnosti gre v naslednjem zaporedju: geometrični vzorci, arabeske in kaligrafija kot najbolj cenjen in pomemben element.

4.2.1 Geometrični vzorci

Abstraktna umetnost islama je bila na Zahodu pogosto razumljena napačno, zgolj kot dekoracija. V resnici predstavlja sofisticiran razvoj edinstvene nenaturalistične tradicije, ki izhaja iz zavrnitve upodabljanja človeka in živali v kombinaciji s podobo in simboliko raja v Koránu. Od vseh velikih svetovnih umetnosti je islamska obdržala svojo integriteto in doživela v svojem razvoju najmanj odklonov od lastnih tradicionalnih korenin.

Geometrični vzorci islamske umetnosti razkrivajo pogledu bistven kozmološki zakon, ki uravnava celotno stvarstvo. Primarna funkcija teh vzorcev je, da peljejo um od zemeljskega, dobesednega sveta na pot skrite resničnosti. Kozmos, vesolje, kot ga doživlja človek, dobi v geometričnih vzorcih islamske umetnosti svoj odmev in zrcalno sliko. Islamska umetnost je neločljiva od matematičnih zakonov geometrije (Critchlow 1976).

Vzorci so sestavljeni iz geometrijskih likov, v glavnem kvadrata in kroga in brezštevilnih kombinacij med njimi ter fragmenti likov. Osnova islamske geometrije je

točka, iz katere nastane daljica, če pa točko zavrtimo nje same, dobimo krog, osnovno celico geometričnih vzorcev in popoln simbol enotnosti in celovitosti. Če na krožnici kroga izberemo točko in okoli nje narišemo nov krog, iz presečišča krožnic pa še dodaten krog, dobimo skupek treh krogov in eno temeljnih celic geometrijskih vzorcev. Ravne črte se kombinirajo iz presečišč krogov in s krožnicami tvorijo zapletene kombinacije vzorcev. Če povlečemo okoli enega kroga na vse njegove strani dodatne kroge, jih dobimo šest, kar predstavlja tudi število dni, v katerih je po Koránu Allah naredil Zemljo in nebesa. Ta preprosta konstrukcija se lahko ponavlja v neskončnost. Ponavljanje je ključna lastnost geometrijskih vzorcev in islamske umetnosti nasploh. Tehnik geometrijskih konstrukcij, ki so uporabljane v islamskih deželah, je veliko, obstajajo celo kot znanstvena disciplina (Sutton 2007).

Muslimanski umetniki so islamski dizajn prignali do neslutnih razsežnosti in postavljali mejnike pri stopnjah kompleksnosti geometričnih vzorcev. Najbolj pogosta oblika islamske geometrije je geometrična rozeta s cvetnimi listi, urejenimi okoli centralne zvezde kot arhetipski kristalni cvet. Islamskim geometrijskim vzorcem je sorodna tudi celična struktura živih organizmov, če jo uravnamo v popolno simetrijo in z njo ustvarimo neorgansko shemo. Pogled na zapleteno in simetrično mrežo geometrijskih vzorcev naj bi v opazovalcu zbuja refleksijo in kontemplacijo, njegov pogled naj bi se izgubil v nedoumljivi abstrakciji podobe.

Do velikih podrobnosti oblikovana simetrična razdelitev ploskovne površine geometričnih vzorcev nam govori o neskončnosti in vseprisotnem središču, iz katerega izhajajo vse, kar nas obdaja in kar smo (prav tam).

Z geometričnimi vzorci lahko tudi izpeljemo in pojasnimo posebni arhitekturni element islamske arhitekture, *mukarne*, ki prevajajo koncept geometrije v tridimenzionalno obliko. Z drugim poimenovanjem jih lahko označimo kot nebeške kaskade oz. slapove, imenujejo pa jih tudi stalaktiti (Stierlin 2009, 202). So neke vrste štukature, okraski na stropih, včasih so podobne čebeljemu satovju. Obdajajo prehod med kvadratnim oziroma pravokotnim prostorom ali stavbo v kupolo, obok ali vhod. So kot simetrične brazde, okameneli oblački v prehodu. Na eno stran so odprte kot nekakšne na pol odlomljene skledе, ki se držijo stene. Strukturirane so v vrstah v horizontalnih plasteh ravnih in ukrivljenih površin, ki poudarjajo njihovo spuščanje, kar predstavlja odmev

ideje o spiritualni svetlobi, ki se kot slap spušča z nebes in se spreminja v kristalom podobno obliko na Zemlji. *Mukarne* so prehod v nebesa v fizični obliki.

Nekatere izmed najbolj poznanih in opevanih *mukarn* so v palači Alhambre v španski Granadi, Šahovi mošiji v iranskem Isfahanu, mavzoleju Gur-e Amir v uzbekistanskem Samarkandu, mošiji Altyn v kitajskem Yarkandu, mošiji Qarawiyyin v maroškem Fezu in mavzoleju Zubayda v Bagdadu v Iraku. Tudi minaret Velike mošeje v sirske Alepu je imel *mukarne*, zgrajene v celoti iz kamna, ki so krasile njegov zgornji del. Žal je bil po približno tisoč letih, odkar so ga zgradili, uničen, in sicer aprila 2013 med sirske državljansko vojno (Weeks 2013).

Tradicionalni islamski ornament išče nadomestilo za spiritualno izgubo civilizacije in spet vzpostavlja nekaj prvobitne lepote deviške narave. Islamski dizajn je lahko mišljen tudi kot oblika vizualne glasbe; ponovitve in ritem motivov ustvarjata notranji občutek ravnotežja in imata vlogo vizualnega podaljška božanskega (Sutton 2007).

Geometrične vzorce najdemo povsod v islamskem svetu. Na keramičnih ploščicah, preprogah, zidovih ali pa kar na celotnih stavbah – tako povezujejo vse stvari v eno samo (Critchlow 1976). Vendar ti vzorci redko obstajajo sami zase. Prekrivanje in prepletanje kroga in kvadrata, ki ustvarjata geometrične vzorce, sta velikokrat uporabljena v na videz nerazdružljivi kombinaciji z arabeskimi vzorci in kaligrafijo. Ti dopolnjujejo, včasih pa tudi prekrivajo geometrijske vzorce.

4.2.2 Arabeske

Arabeske oponašajo rastlinski svet, ne realistično, ampak močno stilizirano in simetrično. Izpeljujejo ritem in rast rastlinstva, s čimer prikličejo podobe na koránski vrt paradiža, ki čaka vernike. Različni stili arabesk so ena najbolj očitnih razlik med različnimi islamskimi regijami, ustvarjanje arabesk je namreč prisotno v različnih deželah islamskega sveta od Maroka do Malezije. Tehnika se je začela uveljavljati predvsem v 10. in 11. stoletju. Arabeske se ne uporabljajo samo v arhitekturi in notranji dekoraciji stavb, temveč tudi pri okraševanju strani v Koránu, v raznih knjigah, rokopisih in obrtnih izdelkih. Prilagajajo se vsem tehnikam in formatom (Sutton 2007).

Arabeske so izključno rastlinskega izvora, ne uporabljajo se pri geometrijskih in kaligrafskih kompozicijah¹¹⁵. Po navadi gre za motiv stebra z listjem ali cvetjem, ki se razvija v ritmičnem in skladnem zaporedju, za ornament stiliziranih cvetnih ali geometričnih motivov, ki je abstrakten po naravi in se ponavlja (Mozzati 2010). Muslimanski obrtniki so ta vzorec izpeljali iz različnih okrasnih motivov helenistične antike, že ta je namreč poznala rastlinsko dekorativno motiviko v povezavi z akantovimi listi (npr. korintski stil stebrov), pa tudi z listi vinske trte. Arabski ustvarjalci so v lastnih, islamskih arabeskah dali večjo težo stilizaciji in abstrakciji oblike (Thoraval 1998).

Arabeske so torej osnovna dekorativna tehnika in stil, ki vsebuje vsaj dve prvini: ritmično geometrijo in ponavljanje ravnih in zavutih rastlinskih linij. Značilnosti arabesk so spirala, ki se nikoli ne konča; simetrija, strukturiranost, ritem in uravnoteženost. Arabeske simbolizirajo enotnost narave.

Nekaj najbolj znanih primerov uporabe arabesk je na veliki kupoli mošeje Šejka Lotfollaha v iranskem Isfahanu iz 17. stoletja, na stenah Zakladnice s kupolo na dvorišču Velike mošeje v Damasku iz 8. stoletja in na stropu Velike mošeje v španski Kordobi iz 10. stoletja - marmornate arabeske, pa tudi v notranjosti jeruzalemske Kupole na Skali.

Tehnike ustvarjanja arabesk so navdihnile in bile navdihnjene s tehnikami arabske kaligrafije, ki predstavlja zadnjo in najpomembnejšo prvino islamske umetnosti.

4.2.3 Kaligrafija

Odziv duše muslimana na koránsko razodetje je tisto, kar je ustvarilo umetnost kaligrafije, ki je bila tesno povezana z besedilom Korána od začetkov in ki kot eden elementov tvori islamsko sakralno umetnost. Kaligrafija je umetniška forma, ki je bila

¹¹⁵ Je pa arabeske mogoče kombinirati s kaligrafskimi in geometričnimi vzorci; celo s figuralnimi liki, le da jo tedaj imenujemo groteska; ta oblika je imela veliko uspeha v Evropi predvsem v obdobju renesanse in kasneje (Thoraval 1998).

skozi zgodovino islamske umetnosti najbolj čaščena in zaželena. Muslimani verjamejo, da čistost pisave oz. pisanja izpričuje čistost duše.

Rek, ki naj bi ga izrekel Mohamed, pravi, da bo oseba, ki z veliko lepoto izpiše *bismilo*, »V imenu Allaha, Vsemilostnega, Vseusmiljenega!«, stavek oz. molitveni obrazec, s katerim se začne vsaka sura Korána - z izjemo devete, vstopila v raj. Občutki, da je treba besedo boga zapisati s posebno, edinstveno pisavo, vredno teh besed, so vodili do razvoja več različnih kaligrafskih stilov.

Kaligrafija se je razvila iz potrebe po zapisu sporočila Korána, ki se je najprej prenašalo od ust do ust. Prva prava koránska pisava, ki se je začela redno uporabljati, se imenuje kufiška pisava in izvira iz iraškega mesta Kufa v 9. stoletju. Veliko poznejših ornamentalnih pisav se je razvilo iz te pisave. Najbolj znan stil kaligrafije danes pa so tako imenovane kurzivne pisave, ki izvirajo iz 10. stoletja. Vsaka črka je natančno narisana v razmerju s krogom in ima tako povezavo s tradicionalnim geometričnim vzorcem islamske umetnosti (Sutton 2007).

Tradicionalizem kaligrafskih pisav je v več primerih povzročil, da je celo v sodobnosti nemogoče razlikovati pisave, ki so nastajale v različnih stoletjih.. Nanašanje na prvega pisca, na izvor kaligrafije je zelo pomembno. Inovacije se tako niso začele v religioznem kontekstu pisanja Korána in hadisov, temveč v arhitekturni epigrafiji in v dekoraciji keramičnih in kovinskih izdelkov. Tu se je velika inventivnost v večini anonimnih kaligrafov pokazala v vsem svojem obsegu.

Kaligrafska pisava je sistem prilagodljivih znakov, ki se z lahkoto adaptirajo na vsebino. Že sama oblika pisave omogoča nadaljnjo interpretacijo in pomen, estetska vrednost je namreč ločena od pomena teksta, ki ga zapisuje oziroma zarisuje. Lepota zapisane pesmi je vsaj tako pomembna kot pomen samih verzov (Mozzati 2010, 51).

Razširjeni so kaligrami¹¹⁶ kot ena najbolj priljubljenih oblik kaligrafije. V *tughri* – kaligramu, so izpisani koránski verzi, postavljeni v okrogli krožni formi, obliki, zelo

¹¹⁶ Kaligram je verz, pesem, stavek ali fraza, ki s posebno postavitvijo črk na novo ustvarja podobo; lahko je to žival, nek predmet, lahko pa ustvarja tudi abstraktno obliko, kar je pri tradicionalni arabski kaligrafiji najbolj pogosto.

pogosto na vrhovih mošej v Turčiji; velikokrat so to prošnje ali imena. V 19. stoletju so se *tughre* pogosto znašle na bankovcih, znamkah in kovancih, danes velikokrat krojijo platnice knjig, izdanih v islamskih državah, služijo kot založnikov podpis. *Tughre* so izšle iz vladarjevega podpisa, ki je bil ponavadi na vrhovih dokumentov, ki jih je izdajal (Esposito 2009, 394–399).

Najbolj cenjeni koránski rokopisi nastajajo še vedno v tradicionalnem stilu, se pa zunaj sakralnih meja avtorji sodobnih kaligrafij živahno poigravajo z oblikami in mediji, kjer lahko pisava najde nove pomene in kontekste. V večini sodobnih kaligrafij se meja med pisavo in sliko zabrisuje. Nastajajo grafitom podobni napisi, portreti, sestavljeni iz več tisoč kaligrafskih verzov, pa tradicionalne kufiške pisave v skulpturalnih oblikah. Veliko je raziskovanja umetnikov, ki izumljajo raznolike stile.

Kaligrafija je zelo razširjena in priljubljena, zanimanje zanjo pa se še povečuje. Kaligrafske pisave se uporabljajo v napisih na grobovih, zgradbah in na posodah, na raznih objektih, tudi v dekorativne namene, zelo pomembna pa je kaligrafija pri ustvarjanju Koránov. Velikokrat so umetelno narejeni, s posebnimi materiali in tehnikami. Zanimivo je, da smo enega najbolj fascinantnih naredili Slovenci¹¹⁷.

Geometrični vzorci, arabeske in kaligrafija so temelji vizualnega islamskega univerzuma, lahko bi tudi rekli, da te tri tehnike ustvarjajo vizualni jezik religije. Kako se je povezoval in vplival na tridimenzionalno materialno kulturo, bom raziskoval v naslednjem podpoglavju.

¹¹⁷ Enega največjih in najdražjih Koránov na svetu je v letu 2011 naredilo italijansko podjetje Arc Group, ki je specializirano za tisk in reprodukcijo knjig po starem izročilu in je v lasti dveh Slovencev. Izvod Korána, ki so ga naredili, je v celoti ročno narejen, za njegovo izdelavo so potrebovali več kot leto dni. Velik je 200-krat 150 centimetrov ali 200-krat 300 centimetrov, če je odprt. Vanj je vdelenih 113 dragih in poldragih kamnov. Težak je okrog osemsto kilogramov in za njegovo listanje je potrebno vsaj šest ljudi. V projektu je sodelovalo več kot 30 mojstrov in 100 drugih strokovnjakov s celega sveta. Kupec je vlada države Tatarstan, Korán so odpeljali v mošejo Qol Sharif v Kazanu, glavnem mestu Tatarstana, avtonomne republike Ruske federacije. Cene knjige zaradi želje naročnika niso razkrili, je pa sama vrednost materialov več kot milijon evrov (Zgonik 2011).

4.3 ISLAMSKA ARHITEKTURA IN PODOBA RAJA

Znotraj islamske arhitekture lahko prepoznamo težnjo po upodabljanju koránskega opisa raja in z njim povezanega koncepta zemeljske lepote na zemlji z vrtovi, tekočimi vodnimi tokovi, geometričnimi oboki in kaligrafsko in arabesko okrasitvijo, ki odsevajo predstavo o rajju. Muslimanska dolžnost je v čast in slavo boga zgraditi paradiž na Zemlji. V islamski umetnosti ni prizorov in namigov grdote, nevroz ali osebnih problemov, kot jih poznamo v tradiciji evropske umetnosti; ni temnih vsebin. Umetnost poskuša izgledati lepo, kot le lahko, estetika grdega na lestvici vrednosti muslimanov ne kotira visoko. Ker so problemi umetnika samo viharji v čajni skodelici, so nepomembni v širokem načrtu vseh stvari. Na koncu je važna samo lepota boga, umetnikova naloga pa je reflektirati to lepoto.

V poznem 20. stoletju so se kupole in zgradbe povzpele do predstavljanja in simboliziranja nacionalnih in etničnih identitet – ne samo arabskih držav, temveč tudi Uzbekistana, Indije, Irana in drugih. Arhitekturne forme so postale del artikulacije kolektivnega spomina vsakega naroda. Identificiranje form kot tradicionalnih ali njihovo prepajanje z novimi pomeni je aktiven, vedno spreminjajoč se družbeni proces (Esposito 2009, 199). Nekaj najbolj veličastnih in svetovno znanih stavb je nastalo v imenu islama. Začetek islamske arhitekture in njen najpomembnejši element pa je mošeja in njeno rojstvo.

Čprav si mošeje večinoma delijo elemente kupole, minbara¹¹⁸, mihraba¹¹⁹, obokov¹²⁰ in minareta, je edini pravi povezovalni element vseh mošej sveta prazen prostor, ki

¹¹⁸ Zanimivost, povezana z obnašanjem v bližini minbara (prižnice): priseganje na lažno prisego v bližini minbara prisluži grešniku poseben sedež v peklu (Rustomji 2009, 51).

¹¹⁹ Včasih je mihrab v steni kible, okrašen s cvetovi paradiža, vedno pa je obrnjen proti Meki (Lerner 2005). Kibla se imenuje smer molitve muslimanov proti Meki (arabsko *qibla*). V mošeji jo označuje posebna niša v steni mošeje - mihrab. Kibla spremlja muslimane skozi njihove obvezne molitve v dnevju, z različnimi pripomočki si pri tem pomagajo. V hotelih po celem svetu, kjer je več muslimanskih turistov ali poslovnežev, je smer proti Meki po navadi narisana na steni bivalnega prostora s puščico, obstajajo tudi posebne aplikacije za pametne telefone in tablice, ki uporabnikom določijo smer Meke, kjerkoli se ti nahajajo in jim s tem olajšajo orientacijo. Nekaj najbolj umetno izdelanih mihrabov je v Veliki Mošeji v tunizijskem Kairouanu v Tuniziji, Veliki mošeji v španski Kordobi in v mošeji Jami v iranskem Isfahanu.

¹²⁰ Obok v obliki podkve (podkvast obok) je ena najbolj tipičnih prvin islamske arhitekture, ki je vplivala na njegovo uporabo tudi v drugih kulturnih okoljih. Sicer ga niso iznašli Arabci, saj so ga poznali že Rimljani, ampak so ga uporabljali v takem obsegu, da je postal prepoznavna prvina arabskih graditeljev (Stierlin 2009, 105).

omogoča redne osebne ali skupinske molitve. Vse ostale možnosti uporabe mošeje pridejo za tem: izobraževanje, pravni postopki, svetovanje, reševanje sporov, praznovanje pomembnih življenjskih dogodkov, javna razprava, politična mobilizacija, zabava, prenočišče in zagotavljanje socialne pomoči. Mošeja predstavlja kombinacijo ceremonialne in praktične uporabe.

Mošeja z minaretom povsod po svetu simbolizira in sporoča prisotnost muslimanske skupnosti. Je institucija, ki podpira muslimanski način življenja v vseh njegovih pogledih, od skupnih molitev do izobraževanja otrok in odraslih. Prostor mošeje definirajo odmevi recitiranega Korána in druženja in spominjajo vernike na idejo prvega skupnega prostora muslimanov, ki sega nazaj v začetke religije.

4.3.1 Prva mošeja

Prvi dan islamskega leta 1 je dan, ko je Mohamed šel proti oazi Medina¹²¹. Kameli naj bi pustil izbiro zemlje, kje bo stala njegova hiša. Arabci so namreč verjeli, da je človek tam, kjer je sedež njegove kamele. Na zemlji, ki naj bi jo kamela izbrala, je rastle nekaj palm, ki jih je Mohamed posekal. Naredil je dvorišče v velikosti 50x50 m in okoli skromna bivališča. Zidovi naj bi bili visoki dobrih deset metrov. V središču dvorišča je skopal vodnjak. Nad dvoriščem je zaradi vročine postavil streho iz palminih listov. Nastala je prva mošeja, ki je muslimanom predstavljala prostor skupnosti, druženja, počitka, kuhanja, molitev, uporabljala pa se je tudi za prenočišče gostov. Tako mošeja v osnovi ni le javni formalni prostor verskih obredov, ampak tudi dom, odprt vsakomur.

Današnja Prerokova mošeja v Medini je druga največja mošeja na svetu. Ima osem minaretov, najvišji je visok preko 100 metrov, sprejme pa več kot pol milijona vernikov. V sklopu mošeje so štiri grobnice, med njimi tudi Mohamedova, nad katero je kupola, pobarvana zeleno, ki je barva raja. Zgradili so jo Otomani. To je druga najpomembnejša mošeja na svetu in tista, ki jo je postavil Mohamed leta 622, potem ko se je moral s svojimi somišljeniki zateči iz Meke v Medino. Tako je hkrati prva mošeja

¹²¹ Gre za *hidžro* (v prevodu pomeni »selitev«), umik muslimanske skupnosti iz Meke leta 622, kjer je Mohamed doživel božja razodetja in okoli sebe zbral prve muslimane, v Medino, oazo sredi puščave, kjer okolica ni bila tako sovražna kot v Meki. Ta dogodek pomeni začetek štetja muslimanskega koledarja (Thoraval 1998).

na svetu; danes je stokrat večja kot takrat. Vse mošeje na svetu izhajajo iz medinske mošeje, ki je vzor drugim. V tej mošiji je Mohamed spremenil smer molitve - prej so molili proti Jeruzalemu, od takrat naprej pa proti Kabi v Meki. Kot edina mošeja na svetu ima tri mihrabe¹²² namesto enega. Med Mohamedovo grobnico in prižnico je majhen vrt, ki se imenuje Vrt Paradiža, zemeljski odsev nebeških vrtov (Barkman 2015).

V največji in najpomembnejši mošiji na svetu, Veliki mošiji v Meki, leži v centralnem dvorišču Kaba, najsvetejši objekt in točka za več kot milijardo muslimanov s celega sveta. Petkrat na dan molijo v njeno smer, kjerkoli se nahajajo. Kaba je simbol prisotnosti boga za zemlji, je granitna kockasta stavba, visoka petnajst in široka dvanajst metrov, prekrita s črnim in zlatim blagom (Thoraval 1998). Zgrajena je okoli črnega kamna, za katerega verjamejo, da je del meteorita, ki je padel na Zemljo in tako simbolično povezal nebesa z Zemljo (Barkman 2015).

Ena najbolj prepoznavnih in pomembnih islamskih stavb je skupaj z mošejo Al Aksa tudi Kupola na Skali v Jeruzalemu, ki jo podrobneje opisujem v podpoglavju Nočno popotovanje v četrtem poglavju.

Mošeji v Meki in Medini arhitekturno nimata neposrednih povezav s podobo raja v Koránu, sta pa zaradi svoje vloge in pomena za islam neobhodni pri njegovi obravnavi.

4.3.2 Zrcaljenje raja v islamski arhitekturi

Za Meko, Medino in Jeruzalemom pride Damask, kjer je četrta najpomembnejša stavba islama, Velika umajadska mošeja. Je ena najstarejših na svetu, zgradil jo je umajadski kalif Walid I.¹²³ okrog leta 715 na mestu krščanske cerkve Janeza Krstnika. Najprej je kristjanom ponudil denar za odkup cerkve, ki jo je hotel spremeniti v mošejo, po njihovi zavrnitvi pa jo je porušil in zgradil mošejo (Barkman 2015). V njej je med drugim

¹²² Mihrab je vdolbina v zidu v notranjosti mošeje, ki določa smer proti Kabi v Meki.

¹²³ Walid I. je bil sin kalifa Abd Al-Malika, ki je zgradil Kupolo na Skali v Jeruzalemu konec sedmega stoletja (Mozzati 2010).

grobnica islamskega vladarja in vojaškega poveljnika Saladina¹²⁴. Podoba bizantinske cerkve je vplivala na podobo mošeje, saj so jo pomagali graditi mojstri bizantinske umetnosti. Največja navezava na raj v zunanjem izgledu mošeje so čudovite freske na zidovih notranjega dvorišča mošeje in nad glavnim vhodom, ki upodabljajo drevesa, reke in palme, polne datljev, ter palače iz raja. Podobe priklicujejo mir, spokoj, večinoma sta uporabljeni barvi zelena in zlata, ki se pojavljata v raj. Ni ljudi in živali, raj je prazen, vanj pridemo, če pravilno živimo (Lerner 2005). Modro-zeleni dekorativni mozaiki v notranjosti mošeje prikazujejo bujno zelenje raja in s številnimi geometrijskimi in arabesknimi motivi dopolnjujejo estetiko nebes (Stierlin 2009).

Kupola na Skali je prvi veliki arhitekturni dosežek islama in vzorec, po katerem so se razvijale islamske grobnice in mavzoleji, njihov razvoj pa je dosegel svoj vrh gotovo s Tadž Mahalom, zgrajenem v 17. stoletju v indijskem mestu Agra. Je ena najbolj prepoznavnih stavb na svetu, ki je navdihnila oblikovanje številnih drugih. Tadž Mahal v prevodu pomeni »krona palač«; je podoba paradiza, ustvarjena s pomočjo umetnosti in arhitekture, spomenik ljubezni, dramatičen pokopališki vrt, mavzolej, postavljen v prostor vode in zelenja. Pri gradnji stavbe je Šah Jahan, mogulski vladar¹²⁵, s svojim arhitektom uporabil Korán kot vodnik. Posamezni elementi kompleksa izgledajo, kot da bi petinpetdeseto suro Korána poskušali preslikati na Zemljo. Sura govori o dveh in še o dveh vrtovih in izviri, štiri vrtovi in vodni kanali pa so tudi pred Tadž Mahalom. Bel mavzolej iz marmorja je Šah zgradil za svojo tretjo in najljubšo ženo Mumtaz Mahal, ki mu je rodila štirinajst otrok (Mozatti 2010, 302). Celoten kompleks predstavlja zemeljsko podobo njenega nebeškega domovanja v raj. V Tadž Mahalu se prepletajo islamski, perzijski in indijski arhitekturni slog. Na vrhu kupole je polmesec, simbol islama¹²⁶, njegova konca sta obrnjena proti nebesom, vendar je podoba polmesca nenavadna, ker jo najvišja konica stavbe prebada in ustvarja trizob, hindujski simbol boginje Šive (Barkman 2015). Okoli stavbe so štiri minareti, visoki po 42 metrov. Vodni kanal pred Tadžem ustvarja njegov lastni odsev. Vrtovi pred stavbo so razdeljeni

¹²⁴ Saladin (1138–1193) je bil islamski sultan kurdskega rodu, utemeljitelj ajubidske dinastije s sedežem v Kairu, veliki vojskovodja, ki se je boril proti Križarjem in ki je osvobodil okupirani Jeruzalem in prizanesel večini njegovih braniteljev. V zgodovini je ostal zapisan kot pobožen in pravičen vladar (Thoraval 1998; Maalouf 2008).

¹²⁵ Moguli so vladali večjemu delu Indije med 16. in 19. stoletjem (Barkman 2015, 46).

¹²⁶ Simbola polmeseca in zvezde, ki se danes povezujeta z mnogimi islamskimi državami in na splošno predstavljata islam, izhajata iz Otomanskega cesarstva. Polmesec je velikokrat tudi na vrhu kupol islamskih mošej po celem svetu.

na štiri dele, simbolizirajo vrt paradiža in so popolnoma simetrični, kakor so tudi harmonični proporci stavbe; popolnost geometrije je pri vseh elementih očitna.

Drevesa v vrtu Tadž Mahala so ciprese, ki so pomensko vezane na smrt, in sadna drevesa, ki predstavljajo življenje in so veza s paradižem. Kaligrafski napisi na Tadž Mahalu dodatno povezujejo stavbo z rajem. Na južni fasadi je v celoti izpisana sura 89, ki se konča z verzom »vstopi v Moj raj« (89:30). Znotraj stavbe je možno najti še več koránskih verzov; zadnja dva verza 98. sure sta v vzhodni obokani niši okoli vrat in govorita o edenskih vrtovih, skozi katere tečejo reke in v katerih bodo verniki počivali večno. Koránske navezave na raj iz 76. sure je možno najti v glavni sobi grobnice, nagrobni napis o Mumtaz Mahal pa dvakrat citira trideseti verz 41. sure o obljubi raja, ki jo dajejo angeli. Osrednja kupola ima dolg odmev, ton zadrži za pol minute. Primer Tadž Mahala je poseben, ker predstavlja dva principa, po eni strani sprejema sporočilo raja od boga, po drugi strani pa reprezentira podobo raja na Zemlji (Rustomji 2009, 153–154).

Pot v uzbekistanski Samarkand, ki leži na robu puščave, je doživetje prehoda od puste zemlje do prihoda v mesto s pogledom na bleščeče turkizne kupole iz obdobja timuridske dinastije (1370 – 1506), ki je vladala večjemu delu centralne Azije in Bližnjega Vzhoda. Kupola na mošeji največkrat predstavlja nebesa, to je njen osnovni pomen in simbolika, zato je velikokrat v turkizni barvi in okrašena (Esposito 2009, 507).

Kupole so od nekdaj imele povezavo z nebesi, nebo pa so ljudje velikokrat povezovali z nevidno kupolo, ki pokriva Zemljo. Timuridi so ustvarili samosvoj islamski slog arhitekture s prepoznavnimi dvojnimi kupolami (Barkman 2015). Njihove stavbe so zgrajene iz puščavskih opek, rjave in zemeljske barve, nad njimi pa rastejo kupole, običajno obarvane s turkizno barvo. Turkizna je poleg zelene druga barva raja in nebes, pravzaprav je odtenek zelene. Arabski pregovor o Timuridih pravi, da »če hočeš o nas kaj izvedeti, opazuj naše stavbe« (prav tam, 40). V Samarkandu je kar nekaj znamenitih zgradb: mošeja Bibi Khanym (15. stoletje) z več kot štiristo manjšimi in eno gigantsko kupolo, kraljevi mavzolej Gur-i Amir (15. stoletje), kjer počiva utemeljitelj dinastije, z modrimi azurnimi ploščicami, poslikanimi z arabeskami, ki ustvarjajo nebeško modrino, drevesa in stena notranjega dvorišča pa dajejo rajsko senco (Lerner 2005) in

pa fascinanten javni trg Registan (15. stoletje) s tremi medresami¹²⁷, tigrovimi mozaiki¹²⁸ in z zlatimi in modrimi ploščicami ustvarjen nebesni svod na notranji strani kupole. Timuridi so svoje osupljive stavbe nebeške modrine gradili med drugim tudi v kazahstanskem Turkestanu¹²⁹ in uzbekistanski Khivi¹³⁰,

Poleg Velike mošeje v Kordobi je rezidenca vladarjev nasridske dinastije Alhambra gotovo najveličastnejši primerek islamske arhitekture v Evropi. Zgradili so jo v štirinajstem stoletju na griču Sabikah nad Granado v južni Španiji. Arhitekturni del Alhambre je sestavljen iz treh delov: ruševin utrdbe, ostankov vladarske rezidence in vrtov Generalife s paviljoni. Znotraj kompleksa so številne konotacije paradiža s cvetočimi drevesi, bazeni, ki delujejo kot zrcalo, fontane, vrhunsko izrezljani ornamenti v kamnu in lesu z vzorci arabesk in geometrije, osupljive arhitekturne rešitve z ukrivljenimi oboki, dvojnimi in trojnimi arkadami in številnimi vitkimi stebrišči. Srce rezidence je Dvorišče levov z nakazanim štiridelnim islamskim vrtom in štirimi vodnimi kanali, ki simbolizirajo štiri reke v raju, kot je opisan v Koránu (reke vode, vina, mleka in medu, 47:15). Uporaba tekoče vode v prepletu z arhitekturo je ključen element nasridskega stila. Alhambra je arhitekturni in kulturni emblem, ki ostaja velika inspiracija in referenca za številne ustvarjalce po celem svetu in njene obiskovalce, ki jih je skoraj poltretji milijon letno. Alhambrini vrtovi Generalife iz začetka 14. stoletja so aluzija na podobo raja v Koránu. Bili so priljubljena destinacija poletnega umika za nasridske emirje Granade. V parku so impresivni vodni kanali in rastlinje, kolonade in paviljoni. Posebnost vrtov je, da za razliko od drugih islamskih arhitekturnih kompleksov, kjer stavba dominira vrtu (primer Tadž Mahala), tu vrtovi dominirajo stavbam (Mozatti 2010; Barkman 2015).

Posebno mesto v islamski estetiki in arhitekturi imajo iranske sakralne stavbe iz 17. stoletja, posebej modrozeleno mošeje Isfahana, polne arabesk, geometričnih vzorcev in živih barv. Za fasado mošeje Šejka Lotfallaha v Isfahanu se zaradi intenzivne modre barve površine in gostega arabesknega vzorca zdi, kot da se združuje z nebom v eno. Most s triintridesetimi oboki Si-yo-se-pol skozi celotno dolžino v vodi lovi svoj odsev.

¹²⁷ Medresa v sodobni rabi pomeni predvsem srednjo šolo, včasih pa je veljala oznaka za univerzo in ustanovo za širjenje sunitskega pravoverja (Thoraval 1998).

¹²⁸ Po legendi naj bi arhitekt zaradi upodobitve živali izgubil življenje (Mozatti 2010, 216).

¹²⁹ Mavzolej Khoja Ahmeda Yasawija, dokončan leta 1405 (Barkman 2015, 36).

¹³⁰ Več stavb, zgrajenih med 10. in 17. stoletjem (Barkman 2015, 180).

Ogromno Šahovo mošejo krasijo nebeške *mukarne* nad vhodom, fontane in podoba vesolja in nebes zraven mihraba (Mozzati 2010). Pot do relikvij v svetišču Safi al-Dina v iranskem Ardabilu se sedemkrat prelomi, kar povezujejo s sedmimi stopnjami razvoja duše oz. sedmimi stopnjami raja (Barkman 2015, 42); znamenita Ardabilska perzijska preproga iz 16. stoletja je pravi pleteni raj superiorne kvalitete, preporna podob nebeške luči, z nebeškim jezerom v sredini in verzi pesnika Hafisa na preprogi. (Hillenbrand 1999, 191–192).

Izjemne islamske stavbe tega sveta niso omejene samo na tiste, ki so bile zgrajene v preteklosti. Ena najveličastnejših in najdražjih je Velika mošeja Šejka Zajeda v emiratu Abu Dabi. Sprejme 40.000 obiskovalcev, zgradil jo je Šejk Zajed, prvi predsednik Združenih arabskih emiratov, ki je umrl leta 2004. Mošeja je hkrati njegov mavzolej. Velja za uspešen primer združevanja tradicionalnih in sodobnih islamskih arhitekturnih prvin. Pri njeni desetletni gradnji ni bilo nič predrago¹³¹, saj je Abu Dabi izjemno bogat emirat in si to lahko privošči. Med drugim so za gradnjo lepih vrtov, vodnih bazenov, več kot 80 belih kupol, več kot tisoč stebrov in štirih minaretov, visokih nekaj čez sto metrov, porabili preko 100.000 ton čistega grškega in makedonskega marmorja, v notranji opremi je nepregledno število dragocenih kamnov, kristalov in zlata, posebej zanimiva pa je največja preproga na svetu, ki pokriva celotno glavno dvorano, ki jo je tisoč dvesto obrtnikov šivalo dve leti (Schulte in Walker 2015). Še ena zgodba iz Abu Dabija je povezana z islamskim rajem. Septembra 2000 se je Šejk Zajed vrnil v Abu Dabi z uspešnega zdravljenja v tujini in emirat je z enim izmed francoskih podjetij sklenil naročilo, da je spuščalo parfum v zrak Abu Dabija in njegove fontane za tri dni, tako da so vsi v emiratu lahko začutili emirjevo zadovoljstvo ob vrnitvi (Rustomji 2009, 70). Korán omenja vonj v rajju posredno prek dreves in zelenja, ki so v rajju, in neposredno pri opisovanju dodatkov k pijačam: izvir Salsabil (76:18) priskrbuje čisto vino, odišavljeno s kafro (76:5) in pijačo z ingverjem (76:17), na voljo pa je tudi nektar, zapečaten z mošusom (83:25–26). V hadisih je koncept rajskega vonja dodatno razširjen s podobo zemlje iz žafrana kot tudi razpravo o fontanah z ingverjem, kafro in mošusom (Rustomji 2009, 70, 161).

¹³¹ Stala naj bi več kot pol milijarde dolarjev.

Simbolika raja prežema islamsko tradicionalno in sodobno arhitekturo. Najdemo jo v turkizno modrih kupolah in strehah mošej Qolsarif Qol Sharif v ruskem Kazanu in Mashkhur Jusup v kazahstanskem Pavlodarju, v obokanem dvorišču mošeje Sultana Hassana v egipčanskem Kairu, ogromnih zrcalnih podobah v jezerih pred mošejama Omar Ali Saifuddien v brunejski prestolnici Bandar Seri Begawan in Putra v malezijski Putrajayi, v zeleni strehi in velikem arabeskem minaretu mošeje Hassana II. ob morski obali maroške Casablance, v zrcalni simetriji mošeje Schwetzingen v nemškem Baden-Württembergu, v nebeških kupolah mošeje Khatam-al Anbiya v libanonskem Bejrutu, v nešteti modrozelenih odtenkih fasade Modre mošeje v afganistanskem Mazari Sharifu, v nenavadnem živo modrem mihrabu sodobne mošeje Sakirin v turškem Istanbulu, raj pa najdemo tudi v sublimnih, zračnih in svetlih kupolah otomanskih mošej.

4.3.3 Arabski vrtovi

Muslimani govorijo o vrtovih kot o stanju blaženosti in Allahu kot o vrtnarju (Ronnberg in Martin 2010).

Nebeški vrt in voda v njem nista nekaj, kar bi izumil Mohamed. Ljudje poznajo koncept že tisočletja, omemba rajskega vrta za bogove je v enem najbolj zgodnjih zapisov na sploh, saj segajo v čas približno 4000 let pred našim štetjem, v čas Sumercev v Mezopotamiji. Zgodnja podoba raja pa je tudi v Epu o Gilgamešu, kot so ga opisovali Babilonci 2700 let pr. n. št. V judovski in krščanski tradiciji so znani edenski vrtovi.

Več virov pravi, da je podoba raja v Koránu tesno povezana z geografskim položajem prve muslimanske skupnosti v okolici Medine in Meke. Bivanje v zahtevnem suhem podnebjem naj bi bilo krivo za predstave o vodnih fontanah in hladnih izvirih, ki čakajo vernike v raju. Soncu in peščenim viharjem so muslimani zoperstavljali senco in rahel vetrič. Sredi puščave so misli o sadovnjakih, rožah in dišavah ekstravagantne, sanjske in zaželene (Wolfe 2012). Arabci so se morali za preživetje v puščavi v veliki meri zanesti na oaze in njene vodne zaloge. Vedeli so tudi, da voda v puščavi dela čudeže in da je dež blagoslov. Prebivalci puščave so videli vodo kot neposredni simbol božje milosti, tudi Korán pravi: »pade naliv in zato da dvojni pridelek« (2:265). V Koránu sta ideji

milosti in vode, sploh dežja, neločljivi, z njima pa tudi ideja razodetja, ki je poslano »dol«; oboje, tako dež kot razodetje, sta poslana »dol« (Islamica 2005).

Islamski vrtovi so fascinirali arhitekta, zgodovinarje in popotnike že od 15. stoletja dalje. Ena najbolj izrazitih značilnosti islamskega vrta je uporaba vode kot zrcalne površine, ki zrcali paviljone in mošeje, po navadi pa vključuje tudi fontane. Voda je velikokrat speljana od enega bazena do drugega preko majhnih kanalov, ki potekajo vzdolž sprehajalnih poti in tako skupaj orisujejo geometrični dizajn vrta. Islamskemu oz. arabskemu vrtu se pozna dediščina perzijskih in rimskih vrtov. Obstajata dve vrsti, linearni (rimska dediščina) in križni vrt (mezopotamska dediščina). Nekateri učenjaki so prepričani, da islamski vrt izhaja iz rimskega, drugi pa, da je izvor na Vzhodu, predvsem na območju današnjega Irana, torej antične Perzije. Verjetno je resnica kombinacija obojega. Urejanje vrtov naj bi se začelo v Perziji pred nastankom islama. Kljub razširjenemu prepričanju vsi islamski vrtovi nimajo dimenzije raja, kakor je opisan v Koránu. Ni nujno, da je bilo zavedanje raja vključeno v ustvarjanje vrtov vse tja do enajstega stoletja (Esposito 2009, 291–299).

Ideja rajskega vrta na zemlji je za muslimane povezana s konceptom zasebnega prostora, skritega pred svetom in pred ljudmi, mesto molitve in kontemplacije, kot v Alhambri, ki je pravzaprav obzidan vrt. Ni presenečenje, da beseda "paradiž" izvira iz perzijske besede za "obzidan vrt". V naravi raja je, da je skrit in da ostane skrivnost (Wolfe 2012).

V arabskih vrtovih so najpogosteje posajene platane - zaradi velikih listov, ki dajejo dobro senco - ciprese, palme in oljke, kakor tudi različne vrste figovcev; svoje mesto so našle češnja, breskev, citrus, granatovec in lešnik, vrba, brin, mirta in lovor, pa jasmin, vrtnice, narcise, viole in lilije (Islamica 2005).

Muslimani verjamejo, da je lepota narave odraz transcendentne resnice. Rastline in rože vrtov so sence svojih nebeških arhetipov in njihova lepota seva božjo slavo na Zemlji. Povezovalni element na zemlji in v nebesih je voda, ki igra tako v arabskem kot rajskem vrtu več vlog. Napaja sadno drevje, ki daje vrtu senco, hladi ozračje, vlaži rože, združuje prostor in ga zaokrožuje, povezuje tla in stavbe. Prekriva zvoke zunaj vrtov in jih obdaja s pomirjujočim vzorcem. Voda ustavlja čas (Wolfe 2012).

Ključni elementi islamskega vrta so torej tekoče vode, sence in bujno rastlinje, ki tvorijo simbole duhovne in telesne osvežitve. Več kot sto dvajset omemb vrta je v Koránu z različnimi poimenovanji, najbolj pogosta je »vrtovi, skozi katere tečejo reke«¹³², kar predstavlja po eni strani rodovitnost in nujnost vode za življenje, po drugi strani pa na simbolični ravni očiščenje duše. Najpodrobnejši opis vrtov paradiža v Koránu je v suri petinpetdeset. Opisani so štirje vrtovi, razdeljeni na dva para vrtov, polna dobrot in vernikov. Načrt katerega koli slavnega islamskega vrta temelji na številu štiri, tako kot v koránskem raju.

Fontana v centru vrta ali vrtnega dvorišča simbolizira eno izmed fontan v raju in je pogosto oblike osmerokotnika, ki je prehodna geometrična oblika med krogom, ki predstavlja nebesa, in kvadratom, ki predstavlja zemljo. Pogosto je tudi kupola mošeje podprta z osmerokotnim bobnom in simbolizira prehod med nebese in zemljo. Arabske vrtove pogosto obdajajo visoki zidovi s prehodi oziroma vhodi v vrtove, po navadi je po eden na sredini vsakega zidu. Ta prehod je pomensko povezan z mihrabom v mošiji, obokano nišo ali vdolbino, ki označuje kiblo, steno v smeri Meke¹³³. Eden najbolj temeljnih pomenov tako prehoda v vrtu kot mihraba je, da oba predstavljata vhod v onstranski svet, nebeške vrtove (Islamica 2005).

Večina stavb, ki sem jih obravnaval v prejšnjem in jih bom tudi v naslednjem podpoglavju, ima v svoji neposredni bližini ali pa znotraj notranjih dvorišč bujne vrtove in fontane, kar dodatno podčrtuje obstoj sodobnih interpretacij rajskih elementov Korána.

4.3.4 Sodobni arhitekturni čudeži

V nekaterih velikih arhitekturnih podvigih gospodarsko uspešnih držav v zadnjih letih so se arhitekti delno oprli na tradicijo islamske umetnosti. Nove arhitekturne ikone

¹³² Ta definicija oziroma poimenovanje se pojavi več kot tridesetkrat.

¹³³ Mihrab predstavlja tudi motiv za molilne preproge, ki jih muslimani uporabljajo izven mošej in molilnic.

sodobnosti imajo elemente, ki so jih ustvarjalci zavestno povzeli iz slovarja islamske umetnosti in arhitekture in tako ustvarili edinstvene dosežke.

V središču razširjenega urbanega središča glavnega mesta Malezije Kuala Lumpur stoji med leti 1998 in 2004 najvišja stavba sveta, Petronas Tower¹³⁴. To sta zgradbi v obliki dveh enako visokih stolpnic v 88 nadstropjih, visoki 451,9 metra, ki predstavljata sedež državne naftne in plinske družbe Petronas, v stavbi pa je še več drugih podjetij. Oba stolpa sta povezana z mostičkom v 41. in 42. nadstropju. Postala sta prepoznavni znak mesta in države. Projektiral ju je argentinski arhitekt César Pelli (rojen 1926). Tloris obeh stavb je ustvarjen iz dveh prekrivajočih se kvadratov, ki ustvarjata osemkrako zvezdo, vzorec, ki ga pogosto najdemo v islamskem oblikovanju, oziroma izvirata iz tradicije arabesknega vzorca islamske umetnosti. Islamski vplivi se kažejo tudi v petih slojih fasade, ki jih ima vsak od obeh stolpov in se stopnjujejo proti vrhu stavbe ter simbolizirajo pet stebrov islama¹³⁵. Islamski vpliv se vidi tudi v dveh drogovih, visokih 63 metrov, ki stojita na vrhovih obeh stolpov in spominjata na minaret. Fasada stavbe je iz stekla in jekla in spominja na motive arabesk z repetitivnimi geometrijskimi in cvetličnimi vzorci. Da bi ustvaril edinstven dizajn stavbe, je Pelli izhajal iz islamske kulture, klimatskih razmer regije, svetlobe v mestu in malezijskih obrti in oblikovanja; z obliko stavbe je želel doseči občutek harmonije, enotnosti in stabilnosti, kar so vse lastnosti islamske umetnosti. Stavba simbolizira naraščajočo moč malezijskega gospodarstva in trgovine in posebnosti religiozne in kulturne dediščine. Poleg islamskih vplivov so v stavbi tudi taoistični in hindujski elementi, s čimer je arhitekt poudaril večkulturno in večreligijsko naravo malezijske družbe. Okoli Petronas Tower je velik park KLCC z zelenjem, jezerom, ribniki, fontanami, otroškimi igrišči, bazeni in slapovi (Richmond in drugi 2009; Barkman 2015).

Dvojčka Petronas sta bila ob odprtju prvi stavbi v nizu najvišjih stavb na svetu, ki so jih zgradili islamski narodi. Abraj al-Bait Towers, končan leta 2011 v Meki v Savdski Arabiji, je danes najvišji urni stolp na svetu in tretja najvišja zgradba sveta, visoka 601 meter. Leži tik ob najpomembnejši mošeji na svetu, v njem pa je med drugim tudi ogromen hotel za romarje. V stavbo je vgrajenih 21.000 belih in zelenih luči, ki svetijo

¹³⁴ Status najvišje stavbe na svetu je v letu 2004 prevzela stolpnica Taipei 101 na Tajvanu, dokler niso zgradili dubajske Burj Khalife, ki je že med gradnjo v letu 2009 postala najvišja zgradba sveta.

¹³⁵ Pet stebrov islama: molitev petkrat na dan, izpoved vere, dajanje miloščine, post v času ramadana in romanje v Meko vsaj enkrat v življenju – *hadž*.

trideset kilometrov okoli stavbe. Ura in celoten zgornji del stavbe se ponoči obarvajo zeleno, v barvo raja.

Za še večji arhitekturni mejnik se je treba iz jugovzhodne Azije in Arabskega polotoka premakniti na vzhodno obalo Afrike, kjer v zadnjih desetletjih s pomočjo nafte in drznih poslovnih odločitev cvetijo gospodarstva mest na robovih puščave. Šejk Mohamed bin Rashid al Maktoum (r. 1949) je dubajski emir, premier Združenih arabskih emiratov in gonilna sila silovitega razvoja gospodarstva svojega majhnega emirata Dubaj. Skupaj z britanskim arhitektom Tomom Wrightom (rojenim leta 1957) si je zamislil in zgradil znameniti hotel Burj Al Arab v Dubaju (1999) v obliki jadra tradicionalne arabske jadrnice. Nekateri novinarji so ga proglasili za najdražji hotel na svetu in je postal prva prepoznavna podoba Dubaja v mednarodnem prostoru, ki je bila pomembna za utrjevanje blagovne znamke mesta kot gospodarske in turistične metropole (Krane 2009).

Hotel je bil prvi prestižni arhitekturni projekt v Dubaju, nikakor pa ne zadnji. Ameriškem arhitektu Adrianu Smithu (rojenemu leta 1944), ki je takrat delal za arhitekturni biro Skidmore, Owings & Merrill iz Chicaga, so zaupali gradnjo nove ikonične stavbe, ki so si jo dubajski voditelji zamislili v sklopu prenovitve četrta Downtown. Stolpnica Burj Dubai, ki je bila pred odprtjem preimenovana v Burj Khalifo¹³⁶, je z 828 metri najvišja stavba na svetu. Ima 162 nadstropij in opazovalno teraso, ki privabi skoraj dva milijona obiskovalcev letno. Heksagonalni temelj daje stavbi prepoznaven videz. Oblika Burj Khalife izhaja iz sistemov vzorčenja, ki jih vsebuje tradicija islamske arhitekture. Floris v obliki črke Y je ustvarjen po puščavski roži *hymenocallis* in njeni simetriji, je kot odtis abstrakcije tega cveta. Tehnika transformacije rastlinskih vzorcev in oblike rastlin v geometrične oblike sledi tradicionalni tehniki islamske umetnosti in arhitekture. Pod stavbo so vrtovi in fontane, palmi drevoredi in cvetoča drevesa. Stolpnica postaja z višino ožja, na sedemindvajsetih mestih se v obliki spirale širina stavbe zmanjša in ustvarja terase. Zgoraj se stavba zaključuje s koničastim vrhom, širokim meter in pol. Stopnjevana spiralnost Burj Khalife spominja na spiralni minaret iz 9. stoletja Malwiya v Iraku, delu

¹³⁶ Stolpnica nosi ime po vladarju sosednjega emirata Abu Dabija Šejku Khalifi bin Zayedu al-Nahyanu, ki je v trenutku svetovne gospodarske krize priskočil Dubaju na pomoč s posojilom; poimenovanje je zahvala za pomoč.

Velike mošeje Samare, ki z zavijanjem v višino postaja vitkejši. Burj je bil poimenovan tudi kot futuristični minaret. Zunanji dizajn stavbe odseva kulturne elemente in zgodovino Bližnjega Vzhoda kot celote (Barkman 2015).

Poleg najvišje stavbe, največjega nakupovalnega središča¹³⁷ in najdražje zgrajenega hotela na svetu je Dubaj zaslovel tudi z na videz utopičnim projektom Palm Jumeirah. Gre za umetni otok, ki se drži obale in je iz ptičjega pogleda v obliki simetrične palme, ki je tako velika, da se vidi celo z Lune (Rustomji 2009, 161). Ko so naznanili gradnjo palme, so v Dubaju prodali površine z vilami v treh dneh, ko je bilo na mestu bodoče gradnje še odprto morje. Z denarjem od prodaje so nato med letoma 2001 in 2006 zgradili otok, ki je Dubaju prinesel skoraj 80 kilometrov nove obale in podvojil celotno obalo emirata (Krane 2009). V času nastanka je bil to največji umetni otok na svetu, velik za štiri londonske Hyde parke. Na otoku so večinoma vile in hoteli. Podoba palme je tesno vezana na podobo raja v islamskem izročilu, v Koránu je več referenc na palmino drevo¹³⁸, med njimi je tudi omemba palme v raju – »v njiju so sadje, palme in granatna jabolka« (55:68)¹³⁹. Gre za datljevo palmo oz. datljevec¹⁴⁰. Mohamed je imel navado, da je vsakoletni post v času ramadana najprej prekinil z zaužitjem datljev. Ta navada je ostala vse do danes, muslimani pogosto prekinejo post z datlji, med drugimi tudi nekdanji mufti slovenske muslimanske skupnosti Osman Đogić (Đogić 2008). Poleg Palm Jumeirah so v Dubaju zgradili še eno palmo, Palm Jebel Ali, približno petdeset odstotkov večjo od Palm Jumeirah, vendar še ni končana, v načrtih pa je bila še tretja, Palm Deira v velikosti Manhattna, ki zaradi finančne krize ni bila realizirana.

V Perzijskem zalivu se v zadnjih letih odvija pravo tekmovanje v postavljanju stavb s prebojnimi tehnološkimi rešitvami in dimenzijami. Poleg Dubaja v igri posebnih dosežkov tekmujejo tudi Katar, Abu Dabi, Bahrajn, Kuvajt in Savdska Arabija, domovina islama. V njenem drugem največjem mestu, rdečemorskem pristanišču

¹³⁷ Gre za Dubai Mall in Guinnessov rekord velja za celotno površino kompleksa, ki obsega 1,124.000 m²; nahaja se pod Burj Khalifo v četrti Downtown. V njem je okoli 1200 trgovin, na leto pa ga obišče preko 80 milijonov nakupovalcev.

¹³⁸ »Porodni popadki so jo prignali k palmovemu deblu« (19:23); sveži dateljni (19:25); naslov 111. sure Palmovo ličje (*al-masád*).

¹³⁹ V večini drugih primerov pa je palma sicer vedno omenjena v kontekstu zemeljske sfere, ne nebeške oz. v kontekstu podobe raja.

¹⁴⁰ V slovenskem prevodu se razen v enem verzu (palmovi cvetovi in datljevi grozdi, 6:99) vedno pojavlja samo beseda palma, v angleškem pa konsistentno datljeva palma – *date palm* (6:141, 16:67, 17:91, 18:32, 23:19, 36:34, 80:29).

Jeddah gradijo najvišjo stavbo prihodnosti – stolpnico Jeddah Tower¹⁴¹. Država, ki je pobudnik projekta, želi z razvojem mesta Jeddah tekmovati z uspešnima regijskima konkurentoma Bejrutom in Dubajem. Stolpnica Jeddah Tower bo visoka vsaj en kilometer, končne višine še niso določili, znana bo šest mesecev pred odprtjem. Trenutni rok odprtja, ki ga napoveduje graditelj stolpnice, je konec leta 2019 (Fahy 2016). Stolpnica naj bi bila najvidnejša zgradba novega dela mesta, ki bo stal okoli dvajset milijard dolarjev, od tega bodo stroški gradnje stolpnice presegli milijardo. Jeddah Tower bo imela več kot 200 nadstropij, stavbe okoli stolpnice pa bodo visoke med dvajset in šestdeset nadstropji. Pri gradnji bodo uporabili količino jekla za osem Eifflovih stolpov in dovolj betona za šest Hooverjevih jezov. Arhitekt stavbe in celotnega novega mesta je, kot že pri dubajski Burj Khalifi, isti – Američan Adrian Smith oziroma njegov arhitekturni biro AS+GG, ki ga je ustanovil leta 2006. Del novega mesta bo podzemna železnica s tremi linijami, postaje in vlake zanj bo oblikoval arhitekt Norman Foster. Investitorji pričakujejo, da bo novo urbano središče privabilo okoli tri milijone obiskovalcev letno. Zaradi močnega puščavskega vetra bo stolpnica vsakih nekaj nadstropij spremenila obliko. Tloris Jeddah je v obliki črke Y, s tem da so vse tri stranice stavbe med sabo razmaknjene za 120 stopinj, ena med njimi pa je usmerjena proti Meki. Arhitekt Smith je v predstavitvi projekta razložil obliko stavbe: »Gladka, naravna oblika stolpnice je lahko interpretirana kot rast zavitih listov mlade puščavske rastline. Način, kako listi vzklijejo navzgor od tal kot ena sama nerazdružljiva oblika, nato pa se začenjajo ločevati drug od drugega na vrhu, je analogija za novo rast, zlita skupaj s tehnologijo« (Smith in Gill 2014). Za britanski časopis Guardian pa je povedal, da specifična oblika stolpnice izhaja iz podobe nove palme, ki bo kmalu razvila svoje liste (Wright 2015), s čimer se arhitekt še enkrat bolj naveže na simboliko islamske umetnosti in na podobo raja v Koránu, katere simbol je tudi palma. Jeddah Tower bo od Burj Khalife prevzela status stavbe, ki je na celotnem planetu najbližje nebesom.

¹⁴¹ V predhodnih fazah razvoja projekta se je stolpnica imenovala Kingdom Tower.

4.4 PREVLADA ZELENE BARVE

»Že slišim vprašanje na vaših ustnicah: Kako je biti barva? Barva je dotik očesa, glasba za gluhe, beseda iz teme« (Pamuk 2008, 294).

Zelena je barva večne rasti, svežine, rastlinja, nesmrtnosti, božanskosti; vpliva na telo, saj niža krvni pritisk in širi kapilare; pomaga pri nespečnosti in utrujenosti; simbolizira upanje. Po drugi strani je zelena povezana tudi s podobami smrti, razpada in bolezni, zelena je sluz, plesen in strup. V sodobnem času predstavlja zelena ekološko ozaveščenost in skrb za življenje na planetu. Zelena se uporablja v sakralnih upodobitvah različnih religij skozi celotno človeško zgodovino. Božanska bitja so pogosto zelena, na primer podoba zelenega Ozirisa pri Starih Egipčanih, ki vstaja od mrtvih ali pa tibetanska Zelena Tara, ki sedi na prestolu med listjem in cvetjem (Ronnber in Martin 2010). Zelen je tudi Rama, inkarnacija boga in glavni junak tajskega narodnega epa Ramakien iz 18. stoletja, ki mora poraziti demonske sile, ki ogrožajo bogove.

Če bi izbirali med vsemi barvami, bi lahko rekli, da je zelena tudi barva islama. Največkrat je omenjena v koránskimi opisih raja in uporabljena v islamski arhitekturi in umetnosti. Krasi mnogo kupol mošej po svetu, islamske sakralne stavbe (še posebej minareti) so pogosto osvetljene z zelenimi lučmi. Zelena je uporabljena kot ena glavnih barv sakralnih stavb, uporablja se za okrasitev knjig o islamu, na svojih zastavah in emblemih jo imajo tudi mnoge države, kjer je islam večinska religija. Pojavlja se na mnogih umetniških izdelkih¹⁴², kupolah mošej, propagandnem materialu, nenazadnje pa je tudi veliko knjig o islamu, ki sem jih uporabil pri pisanju tega diplomskega dela v zeleni barvi¹⁴³. Zelena naj bi bila tudi Mohamedova najljubša barva; nosil naj bi zelen plašč in turban. Zelena spremlja vsakdan muslimanov v najrazličnejših možnih kontekstih; Hossain Mousavi, sedanji iranski predsednik, si je med politično kampanjo na volitvah leta 2010¹⁴⁴ kot prepoznavno barvo izbral zeleno.

¹⁴² Zeleni stenski mozaik na dvorišču Velike mošeje v Damasku, popolnoma zelen keramični mihrab Maidanske mošeje v Kašanu, bronasti vrč kalifa Marvana II v Kairu (Thoraval 1998; Mozzati 2010, 175).

¹⁴³ Thoraval 1998; Majaron 2005; Pašić 2005; Sardar 2006; Stierlin 2009; Alhady 2014.

¹⁴⁴ Takratne volitve je dobil Mahmud Ahmedinežad z 62,63 odstotka glasov volivcev.

Zelena barva ima v islamu dolgo zgodovino. V prestolnici Abasidov v Bagdadu je bila prva mošeja izredna stavba na več kot 30.000 kvadratnih metrih površine, njena najbolj vpijoča značilnost pa štirideset metrov visoka kupola zelene barve, ki je predstavljala srce novega, sodobnega Bagdada v letu 766, ki je bil v tem obdobju kulturna prestolnica sveta. Graditelji mesta so preusmerili tokova rek Tigris in Evfrat in okoli popolnoma ovalne zasnove mesta z obzidjem speljali vodo v mesto, kakor tudi na obdelovalne površine. Veliko bujnih palm in smaragdih polj je obdajalo obe reki. Bagdad je v osmem stoletju v več elementih spominjal na raj v Koránu. Bil je center sveta (Marozzi 2016).

Zelena je uporabljena kot glavna ali pomembna barva na številnih državnih zastavah in simbolih islamskih držav in gibanj. Če pogledamo v zgodovino, so prvi zeleno zastavo kot nacionalni oziroma ozemeljski simbol uporabljali v fatimidskem kalifatu s sedežem v Kairu med desetim in dvanajstim stoletjem. Za razliko od njih so v kalifatu Abasidov (8.-13. st., sedež v Bagdadu) in v prvi muslimanski skupnosti pod vodstvom Mohameda uporabljali črno zastavo. Prvi arabski kalifat Umajjadov (7. in 8. st., sedež v Damasku) je uporabljal belo zastavo. Te tri barve skupaj (zelena, črna in bela) z rdečo tvorijo panarabske¹⁴⁵ barve. To trojno kombinacijo še vedno uporabljajo države Jordanija, Irak, Kuvajt, Sudan, Sirija in Združeni arabski emirati (če Palestinskih ozemelj ne štejemo med državne tvorbe). Teroristične in ekstremistične islamske organizacije največ uporabljajo črne zastave, palestinsko gibanje Hamas pa zeleno, medtem ko libanonsko gibanje Hezbolah zeleno-rumeno. Skoraj popolnoma zelene zastave so na primer tudi zastave Pakistana, Savdske Arabije in Mavretanije, pomembno simbolno mesto pa nosi zelena barva na zastavah Afganistana, Alžirije, Libije, Azerbajdžana, Irana, Komorov in Šri Lanke.

Zelena ima tudi druge lastnosti, ki jo naredijo za naravno izbrano barvo islama in Bližnjega Vzhoda. Je simbol narave in življenja, kar ima še posebej pomembno mesto v kontekstu suhe puščave, v kateri se je islamska religija rodila in sprva razširila. Je pa zelena tudi na sredini barvnega spektra vseh barv in ker je Mohamed pridigal zmernost, nekateri komentatorji to dejstvo ravno tako povezujejo z zeleno.

¹⁴⁵ Panarabizem ali sorodni izraz panislamizem predstavlja gibanje, ki si prizadeva za enotnost arabskih oziroma islamskih držav in skupnosti.

5 LJUDJE IN NEBESA

V zadnjem poglavju bom navezal podobo raja v Koránu na nekatere fenomene islamske družbe in kulture. Najprej bom preko orientaliziranega pogleda na kult islamskih asasinov in njihove radikalnosti, zaslepljene z rajem, raziskal vlogo nebes v islamskem džihadu, predvsem pri njegovi agresivni manifestaciji terorističnih napadov in samomorilskih napadalcev, mučnikov. Nato bom raziskal prepoved določene vrste hrane na podlagi koránskih verzov, pomen določenih oblačil in okrasja za muslimane in na koncu podobo raja povezal s prepričanji in praksami islamskih mistikov – sufijev.

5.1 STAREC Z GORE

Svetovni popotnik Marko Polo je nekoč zapisal fantastično zgodbo o skrivnostnem vodju z imenom Starec z Gore, ki je preslepil svoje privržence, da so verjeli v izkušnjo raja na Zemlji. Starec naj bi zgradil bujne palače z dragulji in vrtove s fontanami medu, mleka, vina in vode. Velikost kompleksa naj bi bila ogromna, z več stopnjami vrtov, ki so z vpenjanjem postajali vedno lepši. Na najvišjem vrtu so Starec z Gore in njegovi podaniki uživali v razkošni gostiji, na razpolago so jim bile ženske spremljevalke v zlatu in svili, ki so jim izpolnile vse želje. Vodja je priskrbel tudi omamne substance, hašiš. Obkroženi z užitki so privrženci verjeli, da so se znašli v rajju. V palači jih je Starec z Gore uril v smrtonosnih napadih in jih potem pošiljal ubijati svoje sovražnike. Ko bodo opravili zadano nalogo, jim je obljubljal, bodo lahko ponovno vstopili v raj, ki so ga z njegovo pomočjo že izkusili. Islamska tradicija je kasneje označila to skupino kot *hashishiyya*, »tiste, ki jemljejo hašiš« in skozi napačno izgovorjavo izraza se jih je prijela oznaka *asasini*. Zgodba je osnovana na življenju Hasan-i Sabbahe, ki je živel v enajstem in dvanajstem stoletju, bil vodja izmailske sekte in njen prvi mojster (Rustomji 2009).

5.1.1 Mit o asasinih

Izmailci so šiitska ločina, v zgodovini bolj znana pod imenom asasini, ki je obstajala in delovala v trdnjavah današnjega severnega Irana od konca 11. do začetka 13. stoletja; iz svojih iranskih postojank (med drugim tudi trdnjave Alamut) so se vtihotapljali na ozemlje kalifata, kjer so izvajali atentate na visoke politične osebnosti, od katerih so se čutili ogrožene, v prvi vrsti na predstavnike sunitskega versko-političnega sistema. Po legendi naj bi si privrženci kulta asasinov s hašišem vzbujali ekstatična videnja raja in se tako pripravljali na srečanje s smrtjo (Waterson 2008). Njihova zgodba v popularni kulturi¹⁴⁶ in širši javnosti je večkrat demonizirana v kontekstu terorističnih nevarnosti ali romantizirana z orientalističnimi predstavami o mladih fanatikih, ki ubijajo zato, da bi vstopili v raj, poln senzualnih užitkov. Termin asasin (angl. *assassin*) je prešel v splošno rabo za poklicne morilce.

Leta 1927 je vsestranski slovenski literat Josip Vidmar v Parizu pripovedoval ožji družbi slovenskih pisateljev o zapisih Marka Pola z njegovih popotovanj po Aziji, kjer je naletel na manipulativnega oblastnika Hasana-i Sabbaha, ki si je pridobil popolno vdanost mladih junakov s tem, da jih je v nezavednem stanju popeljal v umetni raj. Eden izmed poslušalcev je bil tudi slovenski pisatelj Vladimir Bartol (1903-1957). Zgodba je navdihnila roman *Alamut*, osrednje in najpomembnejše delo v njegovem življenju (Paternu 2003).

5.1.2 Alamut

»Pridi, smrt, ker si vstopnica v ljubezensko razkošje, v srečni raj« (Bartol 2001).

Bartolov roman je prvič izšel leta 1938 pri založbi Modra ptica. V Sloveniji v času izdaje ni doživel zelo pozitivnega odmeva, čeprav ni ostal neopažen. Svojo pravo vrednost je pokazal s časom in danes velja za enega najbolj znanih slovenskih romanov

¹⁴⁶ Ustvarjalce francoskega podjetja Ubisoft je Bartolov roman *Alamut* navdihnil pri stvaritvi akcijske videoigre *Assassin's Creed*, ki je zelo uspešna in priljubljena povsod po svetu. Med leti 2007 in 2015 so izdali že devet delov, ki so jih do leta 2014 prodali v več kot 73 milijonih izvodov (Komel 2013; Futter 2014). Obstajajo tudi romani in stripi, nastali po videoigri. Konec leta 2016 prihaja v svetovne kinematografe tudi hollywoodska filmska adaptacija z Michaelom Fassbenderjem v glavni vlogi in režiji Justina Kurzela.

na tujem, svoj pravi uspeh in priznanje je dobil po prevodih v francoski (leta 1988) in španski jezik, ko je predstavljal okno konteksta intelektualcem ob razpravi o iraško-iranski vojni in kasnejših terorističnih napadih islamskih skrajnežev na Zahodu. Glavna tema romana je islamski terorizem oziroma fundamentalizem. Z dogajanjem v zadnjih desetletjih se pomen romana samo še večja vzporedno s prisotnostjo islamskega terorizma, njegove pojavnosti v medijih in splošnem družbenem diskurzu: "Čas postaja tak, da je v resnici vse bolj odprt Bartolovemu romanu" (Paternu 2003). Politična aktualnost je eden glavnih razlogov za uspeh romana.

Alamut lahko beremo kot zgodovinski, psihološki, politični, idejni ali filozofski roman, ki se dogaja v srednjeveškem Iranu, natančneje v enajstem stoletju, v šestih mesecih leta 1092 in 1093. Na samotni trdnjavi Alamut blizu iranskega Teherana vodi karizmatični verski in posvetni vodja Hasan ibn Saba¹⁴⁷ (znan tudi kot Seiduna) skupnost ločine izmailcev, "asasinov", "živih nožev" ("živih bodal"), ki so del šiitskega dela iranske populacije in so v sporu s sunitim delom, ki jih vodita sultan in vezir. Seiduna za dosego svojega političnega cilja, tj. prevzema oblasti, vzgaja posebno skupino mladih fantov, imenovanih fedajini, ki jih manipulira tako, da jih, ko so pripravljeni in izurjeni, nezavedne popelje v umetno ustvarjeni raj, ki jih popolnoma prevzame, da so za ponovni vstop vanj pripravljeni storiti karkoli, tudi ubijati druge ljudi ali narediti samomor. Fedajini so vir strahu, čudenja in spoštovanja okolice. Seiduna s preišljenim pojavljanjem in odmerjenimi dejanji igra vlogo svetega moža, modrega starca z gore, ki z božjo pomočjo pelje ljudstvo k osvoboditvi izpod Turkov (Fatur in drugi 2003; Paternu 2003).

Koránske podobe raja je Bartol uporabil po svoje, saj poglavar Alamuta Hasan ibn Saba raj skrajno materializira. Ne predstavlja več simbolnega pomena zasluženega plačila, ki ga vsak musliman prejme po smrti, ampak realen kraj mladih devic in vsakovrstnih užitkov, kamor pošilja svoje najboljše fedaije in jih popolnoma zradikalizira. Hasan Ibn Saba oznani množicam, da mu je Allah sam izročil ključ raja, zato ima pravico vanj spuščati posebno zaslužne vernike. Tako postane islamski raj njegov mehanizem za verujoče, s katerimi gospodari po svoji volji in preračunanem načrtu. Najsposobnejše fedajine, utrjene v askezi in vojaški disciplini, pušča za kratek čas v raj, da naredi iz njih

¹⁴⁷ Gre nekoliko drugačno poimenovanje resnične zgodovinske osebnosti Hassana-i Sabbaha, vodja izmailske sekte.

brezmejne fanatike in drzne samomorilce. V njegovem rajju namreč prvič doživijo ljubezen in vsa njena razkošja, in ko so nato postavljeni pred svoje atentatorske dolžnosti, so obsedeni od želje po vrnitvi v raj, se pravi od želje po smrti. Posvojijo geslo romana in ničejansko vodilo kot vrhovni izrek: nič ni resnično, vse je dovoljeno. Seiduna podpre tehniko njihovega vstopanja v raj in zasvojenost z uporabo hašiša. Ko je treba izdelati "živa bodala" alamutske fundamentalistične revolucije, priskoči religiji na pomoč še droga. Njegovi izurjeni fedajini pospravijo vezirja in sultana in s svojim samomorilskim junaštvom moralno razkrojijo premoč sovražne vojske, ki oblega samotno utrdbo Alamut. Hasan Ibn Saba tako rekoč razdre cesarstvo, doseže samostojnost izmailske vladavine, nato pa izroči oblast svojim naslednikom (Bartol 2001; Paternu 2003).

Čeprav je Bartol na svoboden način interpretiral pomen raja v Koránu in način njegove manipulacije in upodobitve, pa je s tem razprl polje konteksta, ki je v današnjem času vznemirljiv in, vsaj tako se zdi, vedno bolj aktualen. Francoski recenzenti so na primer v manipulaciji Hasana ibn Sabe prepoznali mehanizme sodobnega terorizma, ampak zgodba o umetnem rajju, iz katerega prihajajo izmailski teroristi, ni zgodovinsko preverljiva in sodi na polje literarne domišljije.

Mladen Dolar je opozoril na preveliko naslanjanje na tradicijo fantazem o orientalski despotiji v Alamutu. Fantazma v romanu se veže na neustrašno žrtvovanje za despota, ki ga povzroči ne obljuba, temveč izkušnja raja. Poudarja, da je fantazma nasprotje mišljenja in da je kakršnakoli analiza družbene realnosti na podlagi Alamuta nevarna, saj se fantazme ne da analizirati. Opozarja tudi na dejstvo, da ni nobenih historičnih dokazov za obstoj rajskih vrtov, podoba izmailske sekte z njenim voditeljem Hasanom Ibn Sabo pa je povsem zgrešena (Dolar 2002).

Neprijetno povezavo med vplivi del, kot je Alamut, in percepcijo družbenih realnosti je izpostavil Mirt Komel. Asasinom in teroristom se dodeljuje imaginarni pribitek pomena, saj se med obe oznaki postavlja »zmoten enačaj na podlagi prav tako zmotne predstave o nekem islamskem fundamentalizmu, ki ima z islamom prav toliko zveze, kot jo ima sonce z luno: res da jo zdaj osvetljuje, zdaj nanjo meče senco, a zaradi tega še nikakor ni z njo istovetno« (Komel 2013). Komel govori o trojni zmoti, o tem, da obstaja posebnost islamskega fundamentalizma, da je islamski fundamentalizem norma,

islam sam pa izjema in da sploh govorimo o islamskem fundamentalizmu v tem kontekstu, saj islam ni nič bolj fundamentalističen kakor katera koli druga religija, saj so vse pripravljene izvajati nasilje v imenu svojih idej (prav tam).

Vladimir Bartol ima z Alamutom takoj za potopisnimi pripovedkami Marka Pola zagotovo največ zaslug za kroženje mita o islamskem rajju na Zahodu. Zgodbice o asasinih in umetnem paradižu so res muslimanskega izvora, toda tam delujejo še vedno zgolj kot literatura in mitologija v funkciji diskreditacije zgodovinskega kulta asasinov, medtem ko jih Zahod jemlje kot odličen primer za prepričljivo, racionalno razlago islamskega fundamentalizma (prav tam).

Kljub tehtnim pomislekom in orientalističnim pastem določena povezava med podobo (če že ne izkušnjo) raja in agresivnimi napadi džihadistov vsekakor obstaja, jo je pa treba jemati samo kot del kompleksne slike družbenih interakcij, ki to nasilje povzročajo.

5.2 DŽIHAD IN NEBESA

Džihad prvotno pomeni trud, napor ali boj, njegova uporaba v tradicionalnem islamskem diskurzu je zelo daleč od uporabe samo v vojaških zadevah ali terorističnih napadih. Pogost prevod "sveta vojna" je zavajajoč, saj se džihad v resnici nanaša na veliko vidikov in dolžnosti prizadevanja muslimanov; v ta izraz so vključene različne oblike aktivnosti. V klasični formulaciji lahko vernik poprime za džihad s srcem, jezikom, rokami in z mečem – v tem vrstnem redu. Džihad je za muslimane obvezen (Ruthven 2010).

Džihad lahko pomeni širjenje islama na področja nevere ali branjenje islama pred nevarnostmi. Džihad ni dovoljen, če se v njem nevernikov ne poziva k prestopu v islam. Džihad muslimanov proti muslimanom ni dovoljen. Tisti, ki med resničnim džihadom umrejo, (lahko) postanejo mučeniki. Vendar so zakoni in razlage o tem, kdaj je džihad sploh resničen oziroma pravilen, zelo kompleksne in med sabo nasprotujoče. Džihad v svoji osnovi pomeni odklanjanje zla z jezikom ali delom (Glassé 2006).

Znotraj islamske skupnosti vlada razprava o tem, ali je islam primarno politično ali duhovno gibanje. Že ob svojem nastanku sta se v prvi muslimanski skupnosti oba vidika prepletala med sabo, kar je interpretirano različno. Po eni razlagi so se muslimani z bojem in političnimi posredovanji v glavnem branili pred agresivnimi someščani Meke in ostalimi nasprotniki, po drugi razlagi pa je prav tovrstna politična dimenzija bistvena komponenta religije. Frakcija islamističnih gibanj se opira na radikalne interpretacije Korána in verskih naukov ter za svoje fundamentalistično delovanje uporablja nasilje, v najbolj skrajni obliki tudi napade samomorilskih napadalcev; mnoge med njimi lahko označimo kot teroristična dejanja.

Definirati terorizem in teroristične skupine ni enostavno; nekatere skupine veljajo kot legitimne sile, ki se borijo proti avtoritarnim režimom, druge pa so označene kot teroristične organizacije; oznaka je velikokrat odvisna od tega, kdo jih označuje, definicija je namreč v očeh prevladujoče ideologije in interesov. Ena izmed oznak terorizma je ta, da so cilji teroristov izbrani na podlagi simboličnega pomena, žrtve so civilisti, namen dejanja pa je zasejati teror (Fossati 2005).

V 70. in 80. letih dvajsetega stoletja je bila gonilna sila teroristične dejavnosti ideologija, proti koncu stoletja pa je na njeno mesto vedno bolj stopala vera (Pavič 2009). »Decembra 1981 je v Bejrutu prišlo do prvega samomorilskega napada v obliki, ki je sčasoma postala nekaj čisto običajnega: voznik z razstrelivom napolnjenega avtomobila se je zaletel v iraško veleposlaništvo in pri tem ubil sedemindvajset ljudi« (Fossati 2005, 47). Ta nova teroristična metoda se je hitro razširila preko meja Libanona in Bližnjega Vzhoda.

Verski fanatizem sicer ni lasten samo islamskemu svetu¹⁴⁸, je pa brez dvoma kombinacija terorističnih praks in muslimanskega verskega fundamentalizma v zadnjih letih postala najbolj razširjena in zaskrbljujoča oblika nekega pojava, ki postaja zaradi velike ranljivosti sodobne družbe vedno bolj nevaren (Fossati 2005).

¹⁴⁸ Poznamo namreč tudi številne druge zgodovinske primere, na primer: tamilski uporniki na Šrilanki; sikhi, ki so umorili indijskega premiera Radživa Gandija in njegovo mater Indiro; judovski fundamentalist, ki je ubil izraelskega premiera Jicaka Rabina.

S smrtonosnimi napadi na civiliste in pomembne simbolne zgradbe ter objekte želijo fundamentalistične islamistične skupine opozoriti nase, provocirati in škodovati izbranemu sovražniku. »Religijsko nasilje ni nasilje, povzročeno zaradi ozkih oziroma neposrednih strateških razlogov oziroma želje po doseganju nekega političnega cilja, temveč ima prvenstveno simbolno naravo« (Šterbenc 200, 255).

5.2.1 O mučeništvu

Na propagandni nalepki na steni Eda Husaina, nekdanjega pripadnika islamističnega radikalnega gibanja Young Muslim Organisation UK (YMO) v Londonu, je pisalo: »Allah je naš gospod. Mohamed je naš vodja. Korán je naša ustava. Džihad je naša pot. Mučeništvo je naša želja« (Husain 2007, 52). Husain je v knjigi spominov opisal svojo infiltracijo in indoktrinacijo v obdobju, ki ga je preživel znotraj organizacije, iz katere je kasneje izstopil. Med drugim je v lokalni mošaji spoznal tudi Asifa Hanifa, prvega samomorilskega britanskega napadalca, ki se je razstrelil v Tel Avivu leta 2002 in poleg sebe ubil še štiri ljudi. Eno glavnih vrednot in vodil, ki jih je v času delovanja kot islamski aktivist prevzel, je bilo, da v življenju ni nič moralnega ali nemoralnega, temveč samo ukazi boga (Husain 2007).

Žrtvovanje in samožrtvovanje, zlasti med mladimi, poznajo številna nacionalna in osvobodilna gibanja. Ker je islam raznolik in ga je mogoče razumeti na različne načine, je lahko uporabljen kot podlaga za spodbujanje ljudi k žrtvovanju oziroma samožrtvovanju za versko-politične cilje. V zadnjih desetletjih so bili napadalci pri tem pripravljeni razstreliti sebe in še druge nekrive ljudi, ki v njihovi sliki sveta niso nedolžni. Korán se lahko tolmači tudi tako, da spodbuja bojavnike za vero z obljubami posmrtnega življenja (Kerševan 2015).

V nastajanju prve muslimanske družbe je Mohamed v nevarnosti zagotovil svojim soborcem, da bodo vsi, ki bodo padli v boju za vero, gotovo vstopili v nebesa; postali bodo mučeniki. Mučenik je v arabskem jeziku *šahid*; ta beseda se v Koránu pojavi v edninski in množinski obliki šestinpetdesetkrat. Pomenski prevod besede za mučenika je »priča«, »očividec«.

Za razliko od teologov 20. stoletja, ki so zavračali obljubljeni dobesečne užitke, ki naj bi jih nudil materialni svet obljubljenega raja v korist metaforični perspektivi, kjer so ugodnosti simbolični znaki blagoslovljenosti (Rustomji 2009, 160), se v islamu nekatere podobe raja konkretno uporabljajo pri ideologizaciji bodočih islamskih mučenikov.

Skupine in družbenopolitične tvorbe, kot so palestinski Hamas, Al Kaida in Islamska država mnoge bodoče samomorilske napadalce opremljajo z obljubami nagrad, ki jih bodo deležni po storjenem dejanju. Nebesa, ki jih obljubljujejo, pogosto vključujejo enostaven dostop do boga, boljše pogoje za njihove družinske člane in hurije, lepe ženske, ki bodo v raji njihove spremljevalke. Prepričujejo jih, da bodo postali pravi islamski mučeniki, saj se borijo za boga in dvigajo zastave, na katerih piše, da ni drugega boga od Allaha in da bodo dosegli najvišje stopnje raja (Lee 2002).

Nasilni džihad mnogi opravičujejo z določenimi citati iz Korána, na primer: »Dovoljeno se je braniti tem, ki so bili napadeni, ker jim je bilo krivično prizadejano nasilje – in Allah jim zagotovo zmore pomagati« (22:39). Ali pa verz: »In o tistih, ki so bili ubiti na Allahovi poti, ne govorite, da so mrtvi. Ne! Živi so, pa se tega ne zavedate« (2:154). V Koránu je še mnogo verzov, ki dajejo navodila za borbo vernikov in razlagajo njihove zaslužene nagrade¹⁴⁹.

Družbeni procesi in dogodki, ki zelo vznemirjajo islamske dežele in zaradi katerih se nekateri odločijo za agresivni odpor ali napad, so med drugim: ustanovitev države Izrael, posredovanje ameriških sil in njihovih zaveznikov v več islamskih državah (Afganistan, Irak), jeza mnogih islamistov pa se obrača tudi na domače vlade, ki naj bi bile preveč naklonjene Zahodu (Esposito 2009).

V islamu se mučeništvo uporablja kot strategija v medverskih in medkulturnih konfliktih. Muslimanski mučenik s svojo smrtjo proslavi svojo skupnost in družino, dvigne njihov ugled in prestiž, pogosto pa je družina deležna tudi ekonomske kompenzacije. *Šahid* je pripravljen dati svoje življenje, a nikoli za svoje lastne interese in želje, tudi ne zaradi osebne bolezn ali bede, temveč za dobro skupnosti in vere. *Šahid* ne misli nase in na svoje zemeljsko življenje, ampak je osredotočen na večnost. Edini

¹⁴⁹ 3:169–171, 3:157–158, 47:4, 9:20–22, 61:11.

cilj je pridobitev Allahovega zadovoljstva in naklonjenosti. Najpreprostejši in najhitrejši način je umreti za njegovo stvar (Selengut 2003).

Mučeništvo pri muslimanih torej ni razumljeno kot individualno dejanje, ampak dogodek, ki zaznamuje celotno skupnost, kar vključuje določene verske in skupnostne rituale. Tik preden se *šahid* odpravi na misijo, recitira v mošaji koránske verze in prosi za uspešno nalogo. Od njega se nato poslovijo njegovi verski učitelji ali mentorji z molitvenim obrazcem: »Naj bo Allah s tabo, naj ti Allah da uspeh, da boš dosegel Raj.« Mučenik se odzove z ritualnim »*Inshallah*, srečali se bomo v raju«. Tik preden mučenik naredi dejanje, izreče stavek »*Allahu akbar*«, bog je velik. Ko novice mučeniške smrti dosežejo njegovo skupnost, družina in organizacija, katere član je bil, organizirajo praznovanje, podobno poroki. Na stotine gostov pride družini izreči čestitke. Gostitelji ponudijo sok in sladice, ki jih je določil umrli v svoji oporoki (Selengut 2003, 206).

Najvišji del islamskega raja se imenuje *firdaws*. In kot pravi ena izmed pomembnejših aj Korána o razumevanju položaja mučenikov v islamu (4:69)¹⁵⁰ so tam božji odposlanci, mučeniki, resnicoljubni in dobrotniki.

5.2.2 Samomor in raj

»Politizacija religijskih tradicij in radikalizacija religijskih skupnosti je še posebej verjetna v obdobjih ekonomskega propadanja, razpadanja družbe ali kolapsa države ... V takšnih primerih naj bi se ljudje ... obračali k svojim religijskim tradicijam« (Šterbenc 2011, 247).

»Islamski mučeniki so na drugi strani detonatorja deležni posebnih ugodnosti v posmrtnem življenju« (Pavič 2009).

Samomorilski bombni napadalci spadajo na dve skupini: na tiste, ki se borijo za cilje v okviru naroda ali nacionalnosti (palestinski, čečenski in kašmirski aktivisti) in tiste, ki svoje operacije izvajajo v mednarodnem prostoru (Al Kaida, Islamska država). Razlogi

¹⁵⁰ »Kdor uboga Allaha in Poslanca, bo skupaj s tistimi, ki uživajo Allahovo milost: s preroki, resnicoljubnimi, mučenci in tistimi, ki delajo dobro. Kako lepo je biti v njihovi družbi« (4:69).

so lahko različni, večinoma pa se prepletajo: islamofobija, slabi življenjski pogoji, nezaposlenost, rasizem itn. Evropski muslimani prednjačijo v svojem neznanju o islamu pred napadalci iz islamskih dežel in hkrati čutijo odrinjenost, izkoreninjenost od vere. V širjenju islama po Evropi je več primerov radikalnih interpretacij verskih vsebin (Esposito 2009).

Smrt v islamu je paradoksalna, pojavlja se tako v kontekstu odrešitve kot pogube. Mohamedov znani stavek, ki podčrtuje to dvoumnost, se glasi: »Umri, preden umreš« (Esposito 2009). Če sta smrt in vojna v Koránu prisotna na mnogih mestih, pa to ne velja za samomor. Samo ena fraza v Koránu se pogojno veže na samomor (4:29), vendar je večinoma interpretirana v smislu, da naj se muslimani ne ubijajo med seboj in nima veze z individualnim odvzetjem lastnega življenja¹⁵¹. Hkrati pisna tradicija hadisev celo izrecno prepoveduje samomor. Mohamed pravi, da tisti, ki se vrže z gore, pristane v peklu in ognju za večno; če spije strup, bo večno pil strup v peklu; če se bo pokončal z bodalom, se bo v peklu zabadal v neskončnost. Že misel na smrt je v islamu prepovedana, jemanje lastnega življenja pa je tabu. Samomorilec je v praksi kljub temu velikokrat dovoljen pogreb (Esposito 2009). Islamski teologi sprejemajo smrt in mučeništvo, ostro pa obsojajo samomor, zato je definicija in razumevanje položaja samomorilskega napadalca v kontekstu islamske kulture paradoksalna; samomor je namreč velik greh in v nasprotju z islamskimi vrednotami, borba za islam (včasih to pomeni samomorilski napad) pa ena glavnih nalog dobrega muslimana (Selengut 2003).

Sodobni vojaški samomori so večinoma posledica odziva na politično hegemonijo Zahoda. Več je šiitskih samomorilskih napadalcev kot sunitških, saj imajo mučeniki pri šiitih posebej sveto mesto. Veliko muslimanov je takšna dejanja sprejelo kot oboroženi odpor in ne kot samomor; napadalce dojemajo kot mučenike. Stopnja samomorilnosti v muslimanskih državah je sicer zelo nizka, je samo delček stopnje na Zahodu in veliko nižja od nemuslimanskih držav v razvoju (muslimani kot manjšina v Evropi znajo biti izjema, sploh Francija). Občutek ponižanja je za razumevanje fenomena samomorilskih napadalcev ključen, saj je islam zanje religija zatiranih. Centralnost smrti v novem mučeništvu predstavlja naslednje prepričanje: če ne morejo uresničiti principov islama v

¹⁵¹ V tej koránski aji je v arabskem jeziku večja pomenska dvoumnost, medtem ko tudi slovenski prevod (in angleški v Haleem 2008) podpira zapisano interpretacijo: »O vi, ki verujete, ne jemljite imetja drug drugemu, razen če gre za trgovanje po medsebojnem dogovoru, in ne pobijajte se med seboj! Kajti Allah je z vami res usmiljen« (4:29).

tem življenju, si raje vzamejo življenje, ki ne more biti izpolnjeno in zraven ubijejo čim več nevernikov. Zapovedi v Koránu o strpnosti in nekaznovanju (6:164; 17:15)¹⁵² ne zaležejo. (Esposito 2009, 245–249).

Skrajne fundamentalistične organizacije prepričajo svoje člane, da je darovanje življenja za boga največja možna vrednota v islamu. Žrtvovanje v imenu Allaha bo zagotovilo islamu gotovo zmago nad neverniki in večno življenje njegovim borcem, mučenikom. Pri tem so radikalne skupine zelo učinkovite. Al Kaidini kandidati za samomorilske napadalce naj ne bi veljali za goreče vernike, dokler se niso vključili v organizacije in gibanja za džihad. Tudi palestinske organizacije uporabljajo religijo za rekrutacijo kandidatov, njihovo motivacijo in pridobivanje sredstev. Versko motiviran palestinski samomorilski napadalec običajno pošlje svoji družini pismo, v katerem jo prosi, naj ne žaluje za njim, saj ni umrl, ampak se je pridružil Allahu, kjer bo lahko užival večne privilegije: večno življenje v raju, dovoljenje, da vidi obraz boga, prijaznost dvainsedemdeset mladih devic, ki mu bodo služile v raju in privilegij, da lahko zagotovi življenje v raju sedemdesetim sorodnikom (Pavič 2009, 71).

Mit o 72 devicah, ki čakajo pogumne džihadiste ob smrti, je med fundamentalističnimi islamisti zelo razširjen. V Koránu takšnega zapisa ni, koránske hurije so spremljevalke, ki nudijo družbo vernikom, njihovo število ni določeno. Referenco najdemo v hadisih, v enem izmed koránskih komentarjev. Prerok Mohamed naj bi rekel, da je najmanjša nagrada za ljudi raja bivališče z 80.000 slugami in 72. ženami, nad katerimi je kupola, okrašena z biseri, akvamarini in rubini (Warraq 2002). Novinar britanskega časopisa Independent Johann Hari je intervjuval samomorilske napadalce iz Londona, Gaze in Sirije in vsi so zatrjevali, da verjamejo v nagrado v nebesih, pogosto v obliki devic, ki jih čakajo za čutno združitev (Hari 2010).

Teroristični napadalci so večinoma mlajši moški, stari med 18 in 26 let, ugotavljajo študije. K pripravljenosti na tvegane akcije in žrtvovanje naj bi prispevali: razburljivost zastavljene operacije, bratovščina z drugimi islamisti, starostno nagnjenje k tveganju in dokazovanje svoje zrelosti (Melnick 2013). Nekatere druge raziskave pa kažejo, da postaja profil islamističnega terorista vedno težje določljiv, saj motivacije in primeri

¹⁵² »Karkoli si kdo prisluži, prisluži sebi, in nihče ne bo nosil bremena drugega« (6:164); »Noben grešnik ne bo nosil grehov drugih. Mi nikogar ne kaznujemo, dokler ne pošljemo poslanca« (17:15).

postajajo vse bolj raznoliki in nepredvidljivi. Veliko evropskih protiterorističnih delavcev in analitikov opozarja, da je vedno težje napovedovati profil osebe, ki bo postala terorist. Starost, spol, etničnost, izobrazba in ekonomski status postajajo vse bolj irelevantni indikatorji. V Belgiji je Muriel Degauque, belopolta katoličanka, stara 38 let, prestopila v islam, novembra 2005 odpotovala v Irak in se razstrelila. Tunizijec Nizar Trabelsi, obsojen načrtovanja napada na NATO-vo bazo v Belgiji, je bil evropska nogometna zvezda, dokler ni odpotoval v Afganistan, kjer se je pridružil Al Kaidinim vadbenim kampom (Whitlock 2007).

Določeni družbeni dogodki v islamskih družbah se lahko zelo konkretno naslonijo na materialno dimenzijo rajskega vrta. Nazoren in žalosten primer manipulacije podobe raja je iz časa iraško-iranske vojne med leti 1980 in 1989. Iranci so novačili in pošiljali otroke in mladino na čiščenja minskih polj. Iranska vojska je uporabila različne metode privabljanja mladih, da bi postali prostovoljni minolovci. Po vaseh so se predstavniki države in vojske vozili na tovornjakih z megafoni, tudi televizija in radio sta bila polna sporočil, v katerih so povezovali patriotizem z vero. Vlada je družinam otrok obljubila, da bodo v primeru smrti dobile več denarja in drugih ugodnosti. Med treningom so otroke poučevali o lepotah posmrtnega življenja. Mladi so nosili trakove z religioznimi slogani in kaki jakne s potiskom napisa »Z dovoljenjem vstopa v raj s strani imama«. Otrokom so pogosto dali piti »mučeniški sirup«, posebej sladkano vodo, in jih pošiljali na fronto z lesenimi palicami, da bi razminirali območja. Ko so otroci delali na minskih poljih, so nosili »ključe Paradiža« okoli svojih vratov, da bi si v primeru eksplozije zagotovili vstop v nebesa (Rustomji 2009, 160–161).

V prtljagi Mohameda Atta, enega izmed pilotov letala American Airlines 11, ki se je zaletel v severni stolp World Trade Centra v New Yorku enajstega septembra 2001, so našli listek, na katerem je pisalo: »Vstopil boš v najsrečnejše življenje, večno trajajoče življenje« (Miller 2010).

Obravnava *šahidov* se v nebesih razlikuje od obravnave navadnih muslimanov, podrobnosti o prihajajoči večni sreči mučenikov se je v pisnem izročilu islama še razširila. *Šahidu* je prihranjeno izpraševanje dveh Angelov ob prihodu v nebesa, izogone se pregradi med rajem in peklom, kjer morajo vsi drugi prebiti svoj čas, preden bodo lahko vstopili v raj (ali pekel). Takoj po smrti mučenik nadaljuje svojo pot na najvišjo

postajo raja, ki je zelo blizu božanskega prestola; v hadisih je ta postaja imenovana »najlepše bivališče« (*dar al-šuhada*). Na sodni dan bodo mučenikove rane žarele rdeče in dišale po mošusu. Od vseh prebivalcev raja je samo mučenikom dovoljena vrnitev na Zemljo in ponovitev mučeništva. S svojim dejanjem ali dejanji je mučenik očiščen vseh grehov. Zaradi njihove popolne božanske čistosti so mučeniki položeni v grob z oblačili, v katerih so umrli, njihovih teles pa pred pogrebom namerno ne umijejo (Esposito 2009, 509).

5.3 ODMEV RAJA V VSAKDANJEM ŽIVLJENJU

Določene stvari ali načini obnašanja so po islamskih običajih prepovedani (*haram*) ali zaželeni oziroma dovoljeni (*halal*). Nekateri prepovedi so v Koránu, druge v hadisih. *Haram* izhaja iz arabskega besednega korena h-r-m, ki je v povezavi z islamskimi praksami eden najbolj pomembnih. Pomen korena je »prepovedan« ali »tabu«, pomeni omejitev in pogosto tudi visoko svetost zapovedi. V legalnem smislu pomeni *haram* prepoved. Najbolj pogosta ritualna uporaba besede se nanaša na določene predele treh svetih mest muslimanov: Meke, Medine in Jeruzalema¹⁵³, ki niso dostopni nemuslimanom, muslimanom pa narekujejo določen način obnašanja. Izraz se veže tudi na obnašanje do žensk in dostop do dela stavbe, v katerem se ženske nahajajo (Esposito 2009, 379–380).

Prepovedi se pogosto vežejo tudi na hrano. Korán opisuje raj, kjer bodo verniki jedli ptičje meso (65:21) in meso, kakršno si bodo zaželeli (52:22). Kako se ta napoved in obljuba za onstranstvo kaže na Zemlji? Na več mestih Korán zapoveduje, da je vernikom prepovedano uživanje svinjskega mesa: »Reci: V tem, kar mi je razodeto, ne najdem nič prepovedanega za tistega, ki bi rad jedel, razen poginule živali, prelite krvi ali svinjine – to je zares ogabno! – in tega, kar je grešno zaklano za koga drugega, in ne za Allaha. Kdor pa je v to prisiljen, toda ne iz želje in ne čezmerno – tvoj Gospodar je vseoprostičujoč in usmiljen« (6:145). Prepovedano je torej svinjsko meso, razen če ni druge izbire ali obstaja nuja; Korán večine predpisov ne zahteva absolutno in dopušča izjeme. Podobna je zapoved o mesu tudi v naslednjem verzu: »Prepoveduje vam le

¹⁵³ Meka ima največje *haram* območje, Jeruzalem najmanjše.

poginule živali, kri, svinjsko meso in tisto, kar je bilo zaklano v imenu nekoga drugega, in ne Allaha« (2:173).

Še konkretniji seznam prepovedi je v tretji aji pete sure: »Prepovedani so vam: meso poginule živali, kri, svinjsko meso in vse, kar je zaklano v imenu koga drugega, in ne Allaha, ter žival, ki je poginila zaradi davljenja, udarcev, padca z višine ali zaradi vbodov z rogovi, in to, kar je načela zver, razen če še živo zakoljete, ter to, kar je zaklano na oltarjih« (5:3).

Meso, ki je *haram*, je torej mrhovina, razlita kri, svinjina in hrana, ki ni bila posvečena bogu. Prašiči veljajo v islamu za najbolj umazane živali. Korán priporoča uživanje mesa domačega goveda, ovc, koz in kamel (6:143–145). Postopek zakola je takšen, da mora biti žival ročno zaklana v imenu boga (6:118, 6:121)¹⁵⁴ tako, da ji klavec ritualno prereže vrat, pred vsakim zakolom pa mora izreči čez žival *bismillo*, »V imenu Allaha, Vsemilostnega, Vseusmiljenega!«. V nekaterih državah namesto tega v klavnicah predvajajo posnetke koránskih verzov (Esposito 2009, 78).

Pod vplivom teh prepovedi se je razvila tudi živilska industrija v večinsko islamskih državah, v državah, kjer niso večina (npr. v evropskih), pa muslimani kupujejo *košer*¹⁵⁵ meso ali pa zelo natančno berejo navodila izdelkov. V večjih emigrantskih skupnostih so tudi *halal* mesnice, je pa bilo s temi mesnicami v preteklosti kar nekaj škandalov: živali niso bile primerno zaklane in so bile celo v stiku s svinjino (Esposito 2009, 76–78)

Muslimanska pravila in navade hranjenja so podobna, kot bodo v raju, saj lahko v Koránu preberemo: »Ponesi veselo vest tistim, ki verujejo in delajo dobro, da zanje so rajski vrtovi, skozi katere tečejo reke. Kadarkoli prejmejo v njih za hrano sad, porečejo: To smo nekoč že dobili!, kajti dobili bodo podobne plodove« (2:25).

¹⁵⁴ »Zato jejte to, kar je zaklano v Allahovem imenu, če resnično verujete v Njegove aje!« (6:118); »In ne jejte tistega, kar ni zaklano v Allahovem imenu, to je zares hud greh!« (6:121).

¹⁵⁵ *Košer* živila so živila, ki so v skladu z judovskimi zakoni. Mleko in meso se ne smeta mešati – meso in mlečni izdelki ne smejo biti postreženi znotraj enega obroka ali celo pripravljene z istimi kuhinjskimi pripomočki. Mnoge živalske vrste niso *košer* – med njimi tudi svinjina; ribe *košer* na primer morajo imeti plavuti in luske, školjke in druge vodne živali pa niso *košer*. Tiste živali, ki se lahko jedo, morajo biti zaklane na poseben način, ki živali povzroča čim manj bolečin.

Korán priporoča tudi uživanje naslednjih plodov, ki so še posebej cenjeni: datlji, grozdje, olive, granatna jabolka in žita (6:99, 6:141, 80:25–32).

Ker je v raju na voljo tudi vino, od katerega verniki nikoli niso pijani, se bom dotaknil še prepovedi v Koránu, vezane na uživanje alkoholnih pijač, ki je v islamu prepovedano. Vino iz grozdja je Mohamed prepovedoval od medinskega obdobja prve muslimanske skupnosti naprej, najhujša obsodba naj bi prišla v obliki razodetja v peti suri: »O vi, ki verujete, vino, kockanje, maliki in vedeževalske puščice so zle stvari, delo šejtanovih rok! Zato se izogibajte temu, da bi bili uspešni! Šejtan želi z vinom in kockanjem med vas zasejati sovraštvo in razdor in vas odvrniti od tega, da bi se spomnili Allaha in molitev« (5:90–91). Po nekaterih hadisih naj bi uživanje vina v tem življenju onemogočalo pitje vina, obljubljenega v raju. V državah z večinskim muslimanskim prebivalstvom, kjer so tudi druge verske manjšine, je alkohol dovoljen v omejenem obsegu in v določenih trgovinah in restavracijah, predvsem v krščanskih četrtih, v javnosti pa ga je prepovedano piti (Lee 2011). Korán prepoveduje tudi vedeževanje in igre na srečo.

Podoba raja v Koránu vpliva tudi na kulturo oblačenja. Dobri muslimani ne smejo uživati luksuznih materialnih dobrin na Zemlji, če so zares predani čaščenju boga. Če se obkrožijo z nepotrebnim razkošjem, potem bodo izgubili razkošje v nebesih. Materialno bogastvo je prazno in večja prepoved glede okrasitve za muslimane se nanaša na obleke, ki so narejene iz svile in brokata. V enem izmed hadisov je Mohamed dobil kot darilo svileno haljo. Najprej je molil v njej, nato pa jo je slekel in rekel, da ta obleka ni za ljudi, ki se bojijo Allaha. Nek drug hadis pripoveduje zgodbo o tem, kako zavrnitev nošenja svilenih oblačil pomaga muslimanom, da se vzpostavijo in definirajo v odnosu do nemuslimanov (Rustomji 2009, 51–52).

Večkrat je v Koránu zapisano, da sta v raju svila in zlato. Muslimanski moški ne smejo nositi zlatega nakita in izdelkov iz čiste svile, medtem ko ženske lahko, vendar ne v namen zapeljevanja (Al-Qaradawi 1997, 79–82). Prepovedano je tudi, da muslimani v svojih domovih hranijo srebrno ali zlato posodo in pribor ter svilnate izdelke, saj jih bodo deležni v raju (Al-Qaradawi 1997, 96).

Če se nečemu odrečeš, to pomeni, da te v rajju čaka še tisočkrat sijajnejši predmet. Vsi prepovedani materiali so namenjeni nemuslimanom na tem svetu, ker so namenjeni za muslimane v naslednjem (Rustomji 2009). Biti požrešen na gostijah v življenju pomeni, da ne verjameš, da prava gostija šele prihaja, da ne verjameš v sladkosti posmrtnega življenja.

5.4 MISTIČNOST ISLAMA

»Kako fascinantna je lahko misel na smrt. Škoda, žal, ker preprosto ni resnična« (Hafis 2003, 113).

Islamski misticizem – sufizem obstaja, odkar obstaja islam. Sufiji¹⁵⁶ častijo božjega odposlanca Mohameda kot prvega izmed njih¹⁵⁷. Verujejo v čistost njegovega srca ter v njegovo nočno popotovanje (*isra*) od Meke do Jeruzalema in polet v nebesa (*miradž*), ko je v molitvi doživel skrivnost Alahove vseobsežne enosti in ljubezni. Svoja življenja dojemajo kot očiščevanje duš, ki so povzemanje poslančeve poti v nebesa. Mohamed je dejal, da je poti toliko, kolikor je resničnih vernikov, kar pomeni, da mora vsak vernik in vsaka resnica razviti svoje poglobljanje duhovnosti in si za to prizadevati. Tudi sufiji so torej džihadisti. Mohamed je pojasnil, da je najvišja stopnja džihada notranji boj duše za njeno očiščenje (Partridge 2009). Poseben pomen ima za islamske mistike zgodba o Mohamedovem nočnem popotovanju.

5.4.1 Nočno popotovanje

Eden izmed dogodkov, ki je kar najbolj zaznamoval Mohamedovo življenje, je bil njegov obisk nebes. Sam motiv in legenda imata velik vpliv znotraj islamskega izročila

¹⁵⁶ Muslimanski mistiki oziroma sufiji naj bi ime dobili po oznaki za osebo »tisti, ki nosi volno« - *suf*. Asketi iz osmega stoletja, ki jih lahko štejemo za prve muslimanske mistike, naj bi zaradi zavračanja materialnosti namreč nosili groba in neudobna volnena oblačila (Esposito 2009, 207).

¹⁵⁷ Mohamed se je med bivanjem v Meki pogosto umikal v jamo Hira za molitve in meditacijo, odmaknjen od vsakodnevnega življenja, kjer je imel čas in prostor za razmislek. V jami je doživljal tudi prva razodetja.

in na nekatere pojave znotraj muslimanske kulture. Nočno popotovanje je sestavljeno iz dveh delov, nočnega popotovanja (arabsko *isra*) in vnebovhoda (arabsko *miradž*).

Devet let po prejemu prve recitacije in nedolgo po smrti prve žene je Mohamed doživel dogodek, ki je bil edinstven in neponovljiv v njegovem življenju. Neke noči naj ne bi mogel spati in je hodil po dvorišču svetišča Kaba v Meki, kjer je zadremal. V spanju se mu je prikazal Džibril¹⁵⁸ na Buraku, popolnoma belem krilatemu bitju, manjšem od mule in večjem od osla, s krili kot Pégaz, ki je eden najljubših motivov muslimanskih umetnikov; velikokrat ga upodabljajo z žensko glavo¹⁵⁹. Odpeljala sta ga v Jeruzalem, kjer je Mohamed vodil molitev¹⁶⁰ skupaj z ostalimi Allahovimi poslanci¹⁶¹, vključno z Muso, Iso in Ibrahimom¹⁶². Pri starem jeruzalemskem templju je nato prejel tri čaše, napolnjene z vinom, mlekom in vodo¹⁶³. Izbral je mleko. Njegov izbor se povezuje s prepovedjo zaužitja vina in alkohola za muslimane (Rogerson 2003, 112–113).

Mlečno bela Burak¹⁶⁴ ga je nato ponesla v območje izven človeškega dojemanja. Mohamed se je po molitvi vzel po lestvi in najprej zagledal ogenj, zaradi katerega se je onesvestil. Kasneje se je vzel skozi sedem nivojev nebes in spet srečal nekatere izmed božjih poslancev (Rustomji 2009, 27). Obiskal je sedem krogov nebes in dosegel najvišji obroč, prestol nebes, kjer se je znašel v navzočnosti boga. Še isto noč ga je Burak odnesla nazaj v Meko¹⁶⁵.

¹⁵⁸ Po krščanskem izročilu gre za nadangela Gabrijela.

¹⁵⁹ Nekateri ga opisujejo tudi kot konja, celo s pavjo glavo ali repom.

¹⁶⁰ Na mestu te molitve naj bi stala današnja Kupola na Skali v Jeruzalemu, ena najpomembnejših islamskih zgradb na svetu. Predhodnico današnje stavbe so v spomin na ta dogodek postavili Umajadi že leta 691 (Thoraval 1998, 162). Območje tempeljskega hriba, na katerem stoji (skupaj z mošejo Al Aksa), je svet kraj tudi za jude in kristjane.

¹⁶¹ Del legende o srečanju Mohameda z vsemi preroki ustvarja posebno vez z ostalima dvema abrahamovskima religijama, gradi nekakšno bratovščino prerokov, saj se s tem dogodkom islam še dodatno nasloni na dediščino obeh monoteističnih religij in jo hkrati na novo interpretira.

¹⁶² Arabska imena za Mojzesa, Jezusa in Abrahama.

¹⁶³ Voda, vino in mleko se pojavljajo tudi v opisu raja v Koránu.

¹⁶⁴ Mitološko bitje Burak pozna tudi indijska tradicija (Glassé 2006), vsaj v izgledu pa lahko potegnemo vzporednice tudi z grško in egipčansko Sfingo.

¹⁶⁵ Kot zanimivost – »krilata kobilica Burak« (Thoraval 1998) je dala ime zasebni letalski družbi Buraq Air, ki ima sedež v libijskem Tripoliju in je bila ustanovljena leta 2000. Podjetje naj bi zaposlovalo več kot petsto ljudi. Njihov simbol in logotip je v zeleni in modri barvi, kar lahko povežemo tudi z obravnavo pomena barv raja v Koránu, kar sem analiziral v prejšnjem poglavju.

Mohamed podobe boga ni videl, ampak njegove znake in simbole (Armstrong 2006, 95). Ugledal je drevo sidri¹⁶⁶, simbol meje vsega znanja in predstave, in šel čezenj, tja, kamor ga ni mogel spremiti niti Džibril. Mistiki radi poudarjajo ta prestop v neznano, način, da popolnoma izgubiš sebe v bogu.

Veliko je različic nočnega popotovanja, ki ima pomembno mesto v dojetju Mohamedove vloge pri gradnji islamske družbe in njegov poseben status osebe, ki ga je nagovoril bog. Nočno popotovanje je poleg božjih razodetij najizrazitejši čudež v Mohamedovem življenju.

Motiv nočnega popotovanja krasijo sodobne ročne poslikave in okraski na afganistanskih tovornjakih; znanih je kar nekaj srednjeveških ilustracij, dogodek oz. legenda pa predstavlja tudi model za sodobna muslimanska romanja v različna verska središča in posvečene kraje. Mohamedov obisk nebes je metafora za popotovanje človekove duše (Rustomji 2009, 27).

Motiv nočnega popotovanja in obiska nebes je najbolj priljubljen motiv upodabljanja Mohameda, čeprav je v islamskem izročilu prepovedano in obstaja samo v omejenih izvedbah (predvsem v perzijskih miniaturah), pa še takrat je Mohamed večinoma abstraktno upodobljen, z brezobličnim obrazom ali samo z obrisom telesa (Barkman 2015, 80–81).

Nočno popotovanje sicer ni neposredno povezano s podobo raja v Koránu, vendar je za muslimane pomemben dokaz o vedenju Mohameda, o raju in peklu, ki ga je skozi razodetja vpletal v nastajajoče verze Korána. Čeprav ni konkretnih delov Korána, vezanih na ta dogodek, več virov trdi, da se dojemata začetek sedemnajste sure kot aluzija nanj¹⁶⁷.

¹⁶⁶ To poimenovanje povzeman po slovenskem prevodu Korána, v angleščini je poimenovano *lote tree*.

¹⁶⁷ Prva aja sedemnajste sure, ki nosi naslov Nočno potovanje (al-isra): »Slava Njemu, ki je ponoči prepeljal Svojega služabnika iz Svete mošeje do Daljne mošeje, okoli katere smo vse blagoslovili, da bi mu pokazali nekaj Svojih znamenj, kajti On je Vseslišni in Vsevidni«. Sveta mošeja v tem verzu je Kaba v Meki, oddaljena mošeja pa današnja Al Aksa v Jeruzalemu (Thoraval 1998, 162).

Mesto Mohamedovega vnebovzetja naj bi bila mošeja Al Aksa in Kupola na Skali v Jeruzalemu¹⁶⁸, ki velja za tretjo najpomembnejšo versko točko v svetu islama, takoj za mošejama v Meki in Medini. Za medinsko naj bi bila Al Aksa tudi druga najstarejša in prva kibla (smer molitve) v islamu.

Mohamedov obisk nebes je ena glavnih inspiracij za islamske mistike, ki skušajo s svojim življenjem doseči posebna stanja transcendence in občutij. Zgodba je postala motiv za ustvarjanje pesnikov in pisanje mistikov. »Nočno popotovanje je trenutek, ko duša, naposled osvobojena stvarnega sveta, doseže mistično spoznanje« (Thoraval 1998). Mohamedova vizija nebes je ustvarila topografijo, ki se je povezala s posmrtnim življenjem. Videl je vse, kar je obljubljeno v Koránu (Rustomji 2009).

Ena izmed zgodb tudi pravi, da naj bi Mohamed med obiskom nebes dobil od Allaha navodilo, da muslimani molijo petdesetkrat na dan in da ga je Musa tako dolgo pošiljal nazaj na pogajanja, dokler ni bog pristal na petih molitvah, kar se je sicer Musi še vedno zdelo preveč (Glassé 2006)¹⁶⁹. Mohamed naj bi med svojim obiskom nebes torej dobil navodilo, da muslimani molijo petkrat na dan (Barkman 2015). Možna posledica nočnega popotovanja je bila tudi, da se je smer molitve zamenjala iz smeri Jeruzalema proti Meki in ostala takšna do danes (Armstrong 2006, 107).

Eden izmed pomembnih muslimanskih praznikov je *Lailat Al Miraj*, ko se nekateri muslimani odpravijo na posebno molitev v mošejo, drugi pa preživijo večer z družino in pripovedujejo legendo o nočnem popotovanju svojim otrokom. V letu 2016 je praznik padel na četrti maj, v letu 2017 pa bo štiriindvajsetega aprila, saj se uravnava po luninem koledarju, ki kroji raspored muslimanskih praznikov¹⁷⁰.

Obstajajo teorije, da se je Dante pri stvarjenju svoje vizije raja naslanjal na filozofski priročnik, ki je razglabljal o Mohamedovem vnebovhodu in nočnem popotovanju v

¹⁶⁸ Kupola na Skali v Jeruzalemu sicer ni ne mošeja ne mavzolej, a je za muslimane ena najpomembnejših stavb, saj naj bi na tej skali Mohamed doživel vnebovhod v nebesa v letu 620. Zgrajena je bila konec 7. stoletja in je najstarejša še stoječa islamska sakralna stavba na svetu. Kupola je prekrita s čistim zlatom (Barkman 2015).

¹⁶⁹ Pet molitev na dan se je obdržalo do danes in predstavljajo enega izmed petih stebrov islama (ostali štirje so še: izpoved vere, dajanje miloščine, post v času ramadana in romanje v Meko vsaj enkrat v življenju – *hadž*) (Thoraval 1998).

¹⁷⁰ Datumi praznika v prihajajočih letih: 13. april 2018, 2. april 2019, 21. marec 2020.

nebesa, kjer ga je nadangel Džibril vodil skozi različne ravni pekla in raja (Rustomji 2009).

5.4.2 Trancendenca sufijev

»Kamorkoli se obrnete, je tam Allahovo Obličje« (2:115).

Sufizem je oblika misticizma, ki si prizadeva za duhovno ponotranjenje koránskih nauk in izročil božjih odposlancev islama. Njegovo zlato obdobje sega med 11. in 14. stoletje v čas velikih sufijev Al-Ghazalija, Rumija, Omarja Hajama in Hafisa, kar pa ne pomeni, da sufizem ne obstaja vse do današnjega dne vitalna in pomembna veja islamskih skupnosti. Sufiji verjamejo, da lahko doživijo vizijo boga, čeprav ne v njegovi fizični podobi¹⁷¹, temveč lahko s srcem vidijo njegovo prisotnost. Prizadevajo si priti v stik z božjo navzočnostjo na zemlji.

Sufijski odnos do življenja v marsičem spominja na askete v krščanskih redovih. Sufizem lahko vidimo kot povečanje intenzivnosti islamske vere in praks ali pa nagnjenost muslimanov, da dosežejo večjo osebno vpletenost v božansko realnost. Notranji svet posameznika je pomembnejši od zunanje družbe, kontemplacija pomembnejša od akcije, duhovna razvitost je pred zakoni in pravili in kultiviranje duše pred socialnimi interakcijami (Esposito 2009, 207).

Raj in pekel za sufije nista preveč pomembna, saj verjamejo predvsem v možnost doživetja božje prisotnosti. Podobe pekla in raja vidijo nematerialno. Ker je prisotnost božje navzočnosti v nebesih eden ključnih lastnosti podobe raja, me zanima tudi pogled na raj s perspektive sufija.

Zgodnji muslimanski asketi in mistiki so imeli ritualno molitev za neke vrste vzpenjanje do nebes, kot *miradž*, ki ponese mistika v neposredno prisotnost boga. Ritualna molitev

¹⁷¹ Nekateri veje islamske teološke šole na podlagi dobesednega razumevanja verza »Tistega dne bodo nekateri obrazi sijoči in sveži, zrlji bodo v svojega Gospodarja!« (75:22–23) trdijo, da bodo verniki po vstopu v raj videli fizično podobo boga (t. i. blažen pogled), večina pa to zanika (Esposito 2009, 330). V Koránu lahko sicer najdemo nekaj antropomorfizmov boga: npr. Allahova roke (38:75), Allahove oči (54:14) in Allahovo zasedbo prestola (20:5).

je ključ do raja (Schimmel 2011, 478), pravi islamska tradicija, a za mistika je več kot to. Molitev je zanj postala trenutek združitve, trenutek bližine z bogom (prav tam, 148). Mistik išče občutek raja že na zemlji.

Sufijske liturgije vključujejo molitvene odstavke *dhikr*, ki v dobesebnem prevodu pomenijo »spominjanje«, »pomnjenje« ali neprestano ponavljanje, v katerih se religiozne fraze ponavljajo v obliki zbora ali ponavljajočega se vzorca, ki spremlja vokalno improvizacijo in vnaprej sestavljene himne, kot tudi ritmično telesno premikanje (Esposito 2009, 148).

Pogosto je ritualno ponavljanje (*dhikr*) Allahovih devetindevetdeset imen, ki jih je mogoče najti v Koránu. Recitiranje 99 imen Allaha¹⁷² je razširjeno po celotnem muslimanskem svetu in tvori pomemben vidik islamske ritualne kulture. Velja tudi kot vstopnica v raj, saj naj bi tiho recitiranje Allahovih imen odpiralo vrata raja. Za Al-Ghazalija je bil *dhikr* glajenje srca, ki mu pusti, da je kot zrcalo, ki odseva božanske lastnosti (prav tam, 70). Duh mistika želi videti, kar oko ne more; tisto, kar je obkroženo s prvobitno svetlobo boga (Schimmel 2011). Geslo sufijev je »odpovej se svetu, ljubi boga«.

Glasba in ples sta zelo ambivalentno povezana z islamom, saj marsikje nista družbeno sprejeta, za sufije pa predstavljata pomembna medija duhovne transcendence. Za mistika Rumija je bila glasba vrata raja (prav tam, 183).

Islamski misticizem išče neposredno in osebno izkušnjo božanske resničnosti, ko si prizadeva doseči enotnost s transcenco boga in skuša užiti in doživeti polnost bitja. Znotraj sufizma je veliko različnih skupin, prakse nekaterih bi pri pravovernih muslimanih gotovo povzročile šok: trganje oblek, doseganje stanj alternativne zavesti, ki jim omogoča hojo po razbeljenem oglju, žvečenje stekla in druga dejanja

¹⁷² Nekateri primeri Allahovih poimenovanj iz slovenskega prevoda Korána: Allah (na začetku vsake sure razen prve), Vsemilostni (na začetku vsake sure razen prve), Vladar (20:144), Sveti (62:1), Vir varnosti (59:23), Tisti, ki nad vsem bedi (59:23), Vsemogočni (3:6), Vsepremagujoči (59:23), Nadve ponosni (59:23), Stvarnik (6:102), Stvaritelj (59:24), Oblikovalec (59:24), Vseoproščajoči (20:82), Nepremagljivi (12:39), Vsedarujoči (3:18), Rzsodnik (34:26), Vseveden (2:158), Vseslišni (2:127), Vsevidni (4:58), Pretanjeni (6:103).

samopohabe. Ampak večina skupin se omeji na glasbeno-plesne rituale, ki vključuje trans, nebeško ekstazo¹⁷³ (Esposito 2009, 155).

»Na izhodiščni točki mistik opusti lastni jaz; ko stopi v ekstazo, se napolni z bogom, tako da njegovi vzkliki ne izražajo več njegove lastne, individualne osebnosti ... Po eni strani smo torej priča razširjenju mistikove osebnosti do točke, ko se združi z bistvom vseh stvari, po drugi pa popolnemu izničenju in izginotju osebnosti v bogu« (Molè 2003, 61–62).

Korán ne nasprotuje glasbi, lahko pa v hadisih najdemo več trditev, ki svarijo pred glasbo in glasbenimi instrumenti. Religiozno glasbo po navadi predstavlja samo človeški glas oz. recitiranje koránskih verzov¹⁷⁴, inštrumenti so ponekod celo prepovedani, vendar so kljub temu pogosti v mnogih državah; uporabljajo se predvsem različne vrste bobnov in flaut. Zanimiv primer sufijske glasbe je *qawalli*¹⁷⁵. Tovrstna glasba je pogosto prodajana na nosilcih zvoka (Esposito 2009). Tako *adan*¹⁷⁶ kot recitiranje Korána za muslimane nista glasba, ampak besedilo, ki je posredovano in občasno ojačano z izbiro glasbenih prvin, ki pa so vedno podrejene besedilu. Koránska recitacija prežema življenje muslimanov. Verzi so za muslimane inspirativni in lepi sami zase. Tudi poezija ima ponekod pomembno mesto prenašanja duhovnega izročila¹⁷⁷.

¹⁷³ Primer sufijske *mukabele* (turška beseda, v dobesednem pomenu »drug nasproti drugega«): plesalci se postavijo po prostoru okoli vodje rituala, vodje plesa. Nosijo velike bele halje, črne plašče in koničasta pokrivala; skozi ples simbolizirajo zmago življenja nad smrtjo in povezavo zemeljskega in nebeškega sveta. Plesalci vstopijo v vrsto ekstazo kot posledice hitrega rotiranja in vrtenja okoli svoje osi in počasnega kroženja okoli vodje rituala, kar predstavlja pantomimo premikanja nebeških sfer (Esposito 2009, 155).

¹⁷⁴ Umetnost recitiranje koránskih verzov z lepim glasom se imenuje *tajwid*. Tekmovanja v *tajwidu* na lokalnem, regionalnem in mednarodnem nivoju so zelo popularni dogodki, dobri recitatorji pogosto postanejo zvezdniki in njihovi posnetki Korána prodajni hiti (Esposito 2009, 479).

¹⁷⁵ *Qawalli* je najbolj popularen žanr sufijske glasbe v južni Aziji. Zelo se je populariziral preko medijev in tekmovanj, priljubljen ni samo v Pakistanu in Indiji, temveč širše. Sam izraz označuje tako glasbo kot nastop izvajalca. Po navadi gre za petje sufijske poezije, pete v harmoniji s glasbo bobnov, ročnega harmonija in udarci dlani. Preko filmske glasbe in posnetkov je ta oblika glasbe dosegla veliko priljubljenost, določene islamske struje v Indiji pa so večkrat obsodile *qawalli* kot neislamski (Esposito 2009).

¹⁷⁶ Klic k molitvi.

¹⁷⁷ Nekateri islamski pesniki so zelo radi uporabljali podobo raja v svoji poeziji; perzijska poezija je na primer prepolna podob raja in se ves čas poigrava z njegovo simboliko in arhetipi, z zemeljskim in nebeškim. Pesniki z njimi lovijo bistvo koránskega raja in nebes ali pa z rajskimi podobami in lastnostmi upodabljajo svoje ljubljene. V sodobnih islamskih družbah ponekod poezija ni cenjena, Korán velja za

Vse, kar je v raj, naj bo glas, vonj, veter ali ljubezen, ni za sufije nič drugega kot Allah, saj je vse izgubljeno v njem. To je raj mistika, ki se ne briga ne za hišo ne za nekaj hurij v raj: vizija ljubljenega božanskega, njegova bližina je raj in tisti, ki tega ne vidijo, doživljajo pekel vsepovsod (Schimmel 2011, 332).

Za mistika je podoba raja prisotnost boga.

nedosegljivo pesnitev, ponekod pa je pesnjenje velika vrlina, kot je to v Združenih arabskih emiratih, kjer celo Šejk Mohamed objavlja svoje pesmi, kakor tudi njegov sin, ki ima celo pesniški vzdevek (Fazza), na državni televiziji pa poeti tekmujejo med sabo za milijone dolarjev v oddajah, v katerih recitirajo svoje pesmi (Walsh 2008).

6 SKLEP

Zelena svetloba osvetljuje mošejo, v katero vstopajo muslimani. Kupola s svojo velikostjo spominja na nebesni svod. Tiho recitiranje svetih verzov odpira vernikom vrata v nebesa. Samomorilski napadalec se razstreli z nasmeškom na ustnicah; verjame, da vstopa v raj. Vera v obstoj nebes se v islamski kulturi kaže na raznolike načine.

Verni ljudje želijo biti bližje bogu, nebesom, bližje raju. Islam je prežet z materialnostjo nevidnega, z obljubo fizičnega sveta, kjer lahko ljudje živijo z vznemirjenjem, obkroženi s stvarmi, ki se jih dotikajo in v njih uživajo. Čemur se muslimani odpovedujejo v tem življenju, tega bodo v neomejenih količinah deležni v raju. Podoba raja je za muslimane najboljše, kar lahko življenje ponudi. Zgodbe svoje religije jemljejo kot resnico z veliko črko, bolj resnično od sveta, v katerem živijo in ga gledajo vsak dan (Miller 2010).

Kar je zapisano v Koránu, je sveto in neobhodno in tako nosi svoj odmev v vsakdanjem življenju muslimanov; od prepovedi nošenja zlata in svile do predpisov za način in namen molitve pa do izbire uporabljenih barv pri gradnji ali opremljanju prostorov in objektov.

Vizija raja je v veliki meri poganjala in določala razvoj islamske arhitekture in umetnosti. Jezik islamskega vizualnega sveta je prepreden z aluzijami na rajsko simboliko in metaforiko; z vzorci, ki so kot slutnje rajskega rastlinja, s pisavo, ki s svojo popolnostjo lovi božanskost koránskih verzov, z okrasitvijo mošej in gradnjo najvišjih stavb sveta.

S podobo raja operirajo in manipulirajo tudi mnogi islamistični ideologi, ki novačijo mlade ljudi in jih prepričujejo v pot mučeništva. S smrtjo v boju proti nevernikom naj bi bil zanje zagotovljen najlepši del nebes v prisotnosti boga. Pri tem smrt drugih ni ovira.

Raj je mitološki, estetski in ideološki vodič muslimanov. Prinaša ekstazo in smrt, ljubezen in nasilje, gostijo in kazen, meditacijo in bombne eksplozije. Korán je to, kar

ljudje naredijo iz njega, saj ponuja in omogoča neštete interpretacije. Moč nad interpretacijo pa določa tudi recepcijo pomenov.

Z ugotovitvijo številnih različnih načinov uporabe in razumevanja podobe koránskega raja sklepam, da je hipoteza o spreminjanju interpretacij pomena raja iz uvoda diplomskega dela točna, kakor tudi druga hipoteza o nezmožnosti določljivosti pravega, izvirnega pomena rajskih simbolov. Ti so neulovljivi, nedoumljivi in prav zato porajajo tako različne manifestacije heterogenosti islamske kulture.

Korán je knjiga, ki je spremenila svet in danes velja morda za najvplivnejšo. Prava vera pomeni predajo bogu, s čimer sta povezani tako beseda islam kot musliman. Tesna prepredenost vere in vsakodnevnega življenja je v muslimanskih skupnostih nekaj naravnega in pričakovanega.

Verjamem, da sem uspel izpolniti del cilja raziskave vpliva podobe raja v Koránu na nekatere družbene pojave znotraj muslimanske kulture. Povezav je še več, vendar za nekatere nisem našel ustreznih virov, ki bi lahko informacije potrdili, za mnoge pa enostavno ne vem in bodo tako čakale, da jih odkrije raziskovalec v prihodnosti.

Islam je nastal zaradi spraševanja ljudi, od kod prihajamo, kdo smo in kam gremo. Ponuja odgovore in vprašanja, ki lajšajo in osmišljajo življenja skoraj četrte ljudi na našem planetu.

Za njih je raj resničen.

7 LITERATURA

1. Al-Daghistani, Raid. 2014. Islam kot kultura dvoumnosti, raznolikosti in večpomenskosti. V *Kultura dvoumnosti*. Ljubljana: Krtina.
2. Alhady, Mohsen in Margit P. Alhady. 2014. *Korán*. Ljubljana: Založba Beletrina.
3. Al-Qaradawi, Jusuf. 1997. *Halal i haram u islamu*. Sarajevo: Ljiljan.
4. Armstrong, Karen. 2006. *Muhammad*. London: Harper Perennial.
5. --- 2008. *Zgodovina boga*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba.
6. Bajec, Anton. ur. 2014. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Dostopno prek: <http://www.sskj2.si/eviri.ook.sik.si/> (20. junij 2016).
7. Barkman, Adam. 2015. *Making sense of Islamic art & architecture*. London: Thames & Hudson.
8. Bartol, Vladimir. 2001. *Alamut*. Ljubljana: Sanje.
9. Bauer, Thomas. 2014. *Kultura dvoumnosti: Drugačna zgodovina islama*. Ljubljana: Krtina.
10. Beam, Christopher. 2009. Islamic greenwashing. *Slate Magazine*, 9. junij. Dostopno prek: http://www.slate.com/articles/news_and_politics/explainer/2009/06/islamic_greenwashing.html (3. avgust 2016).
11. Bluemel, James. 2005. *Paradise Found: Islamic Architecture and Arts*. Velika Britanija: Channel Four Television Corporation.
12. *Buraq Air*. Dostopno prek: <http://www.buraq.aero/> (30. julij 2016).
13. Burke, Damien. 2015. Why images of Mohammed offend Muslims. *CNN.com*, 4. maj. Dostopno prek: <http://edition.cnn.com/2015/05/04/living/islam-prophet-images/> (31. julij 2016).
14. Caryn, James. 1989. In Films, Heaven's No Paradise. *The New York Times*, 30. april. Dostopno prek: <http://www.nytimes.com/1989/04/30/movies/film-view-in-films-heaven-s-no-paradise.html> (4. junij 2016).
15. Cook, Michael. 2000. *The Koran: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

16. Critchlow, Keith. 1976. *Islamic patterns: An analytical and cosmological approach*. London: Thames & Hudson.
17. Diab, Khaled. 2015. ISIL and the illusion of a clash of civilisations. *Al Jazeera*, 16. november. Dostopno prek: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/11/isil-illusion-clash-civilisations-151116075025788.html> (5. julij 2016).
18. Dolar, Mladen. 2002. Zgodba o uspehu? *Delo*, str. 5 (3. junij).
19. Đogić, Osman. 2008. Intervju: 20V: Mufti Osman Đogić. *Playboy*, 28. februar. Dostopno prek: <http://www.playboy.si/branje/clanki/20v-mufti-osman-ogic/> (14. avgust 2016).
20. Eco, Umberto. 2009. *Po rakovi poti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
21. Esposito, John L., ur. 2009. *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. New York: Oxford University Press.
22. Fahy, Michael. 2016. Jeddah Tower: Future world's tallest building delayed after contractor problems. *The National*, 16. maj. Dostopno prek: <http://www.thenational.ae/business/property/jeddah-tower-future-worlds-tallest-building-delayed-after-contractor-problems> (13. avgust 2016).
23. Fatur, Silvo, Alenka Koron, Rajko Korošec, Boris Paternu in Janja Perko. 2003. *Esej na maturi 2004*. Ljubljana: Gyrus.
24. Fitzpatrick, Coeli in Adam Hani Walker, ur. 2014. *Muhammad in history, thought, and culture: an encyclopedia of the Prophet of God, Volume 1: A-M*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
25. Fossati, Marco. 2005. *Terorizem in teroristi*. Ljubljana: Sophia.
26. Futter, Mike. 2014. Assassin's Creed Reaches 73 Million Copies Sold Across Franchise. *Game Informer*, 21. april. Dostopno prek: <http://www.gameinformer.com/b/news/archive/2014/04/21/assassin-s-creed-reaches-73-million-copies-sold-across-franchise--.aspx> (17. avgust 2016).
27. *Gallup*. 2016. Most Americans Still Believe in God, 29. junij. Dostopno prek: <http://www.gallup.com/poll/193271/americans-believe-god.aspx> (18. avgust 2016).
28. Glassé, Cyril. 2006. *Enciklopedija islama*. Sarajevo: Libris d.o.o.
29. Gruber, Christiane. 2015. The Koran does not forbid images of the prophet. *Newsweek*, 1. september. Dostopno prek: <http://europe.newsweek.com/koran-does-not-forbid-images-prop-het-298298?rm=eu> (31. julij 2016).

30. Hackett, Conrad. 2016. 5 facts about the Muslim population in Europe. *Pew Research Center Factank*, 19. julij. Dostopno prek: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/07/19/5-facts-about-the-muslim-population-in-europe/> (1. avgust 2016).
31. Hafis. 2003. *Zapleši z menoj*. Ljubljana: CDK, Zavod za izobraževanje, vzgojo, razvoj in kulturo.
32. Haleem, Abdel M. A. S. 2008. *The Qur'an*. New York: Oxford University Press.
33. Hari, Johann. 2010. Heaven: A fool's paradise. *Independent*, 21. april. Dostopno prek: <http://www.independent.co.uk/voices/commentators/johann-hari/heaven-a-fools-paradise-1949399.html> (5. avgust 2016).
34. Hazleton, Lesley. 2010. Predavanje. A "tourist" reads the Koran, *www.ted.com*. Dostopno prek: http://www.ted.com/talks/lesley_hazelton_on_reading_the_koran (2. avgust 2016).
35. Herrin, Judith. 2008. *Byzantium*. London: Penguin Books Ltd.
36. Hillenbrand, Robert. 1999. *Islamic Art and Architecture*. London: Thames & Hudson.
37. Hladnik, Ervin Milharčič. 2016. Predavanje »Gledamo iste slike, mislimo različne stvari«, 25. april. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo.
38. Husain, Ed. 2007. *The Islamist*. London: Penguin Books.
39. Islam, Joseph A. 2012. Heaven(s) and paradise - the difference. *The Quran and its Message*, 16. marec. Dostopno prek: <http://quransmessage.com/articles/heaven%20and%20paradise%20FM3.htm> (4. avgust 2016).
40. *Islamica*. 2005. Underneath which rivers flow: The Symbolism of the Islamic Garden, 26. januar. Dostopno prek: <http://theislamicmonthly.com/underneath-which-rivers-flow-the-symbolism-of-the-islamic-garden/> (29. junij 2016).
41. Karić, Enes. 2014. Korán v islamu. V *Korán*. Ljubljana: Beletrina.
42. Kermani, Faris. 2012. *The Hidden Art of Islam*. London: BBC Four.
43. Kerševan, Marko. 2015. Muslimani se morajo prilagoditi sekularni Evropi (intervju). *Dnevnik*, 28. november. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042725592> (3. julij 2016).
44. Kerševan, Marko in Nina Svetlič. 2003. *Koran o Koranu, Bogu, islamu ...* Ljubljana: Cankarjeva založba.

45. Komel, Mirt. 2013. Orientalizacija islamskega fundamentalizma – asasini, teroristi in druge zahodne prikazni. V *Islam in Bližnji vzhodi, Časopis za kritiko znanosti* 40 (252): 181-188.
46. Krane, Jim. 2009. *Dubai: The story of the world's fastest city*. London: Atlantic Books.
47. Johnson, Todd in Brian J. Grim. 2013. *The world's religions in figures: An introduction to the kinternational religious demography*. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.
48. Lee, Jessica. 2011. *Footprint Jordan*. Bath: Footprint.
49. Lester, Toby. 1999. What is the Koran? *The Atlantic*, januar. Dostopno prek: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1999/01/what-is-the-koran/304024/> (1. avgust 2016).
50. Luyendijk, Joris. 2010. *Hello everybody!* London: Profile Books Ltd.
51. Maalouf, Amin. 2008. *Križarske vojne v očeh Arabcev*. Ljubljana: Založba *cf.,
52. Majaron, Erik. 2005. *Koran*. Ljubljana: Učila International.
53. Marozzi, Justin. 2016. Story of cities #3: the birth of Baghdad was a landmark for world civilisation. *The Guardian*, 16. marec. Dostopno prek: https://www.theguardian.com/cities/2016/mar/16/story-cities-day-3-baghdad-iraq-world-civilisation?CMP=fb_gu (9. avgust 2016).
54. McClung, William A. 2007. *Arhitektura raja: kako sta preživela Eden in Jeruzalem*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
55. McLaughlin, Jenna. 2014. Stop Mixing Up Islamic Flags: A Guide for Lazy Journalists. *Mother Jones*, 16. december. Dostopno prek: <http://www.motherjones.com/politics/2014/12/islamic-isis-flags-black-banners-amas> (7. julij 2016).
56. Melnick, Meredith. 2013. Why Are Terrorists So Often Young Men? *The Huffington Post*, 23. april. Dostopno prek: http://www.huffingtonpost.com/2013/04/23/terrorists-men-violent-biology-boston-marathon_n_3117206.html (16. avgust 2016).
57. Miller, Lisa. 2010. *Heaven: Our Enduring Fascination with the Afterlife*. New York: HarperCollins Publishers.
58. Molè, Marijan. 2003. *Muslimanski mistiki*. Ljubljana: Kud Logos.
59. Mozzati, Luca. 2010. *Islamic art : architecture, painting, calligraphy, ceramics, glass, carpets*. München: Prestel.

60. Nasr, Seyyed Hossein. 2007. *Islam: religija, zgodovina in civilizacija*. Maribor: Litera.
61. Nasr, Seyyed Hossein, ur. 2015. *The Study Quran: A New Translation and Commentary*. New York: HarperCollins Publishers.
62. Nežmah, Bernard. 2002. Alamut. *Mladina*, 25. februar. Dostopno prek: http://www.mladina.si/100174/knjige-01/?utm_source=tednik%2F200208%2Fclanek%2Fknjige-01%2F&utm_medium=web&utm_campaign=oldLink (6. junij 2016).
63. Nooteboom Cees. 1996. *Rituali*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
64. Osterc, Bojan. 2002. *Devetinštirideset kamenčkov: Islam (za mlade)*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
65. Pamuk, Orhan. 2008. *Ime mi je rdeča*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
66. Partridge, Christopher, in drugi, ur. 2009. *Verstva sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
67. Pašić, Ahmed. 2005. *Islam in muslimani v Sloveniji*. Tržič: Učila International.
68. Paternu, Boris. 2003. Bartolov roman o terorizmu. V *Esej na maturi 2004*. Ljubljana: Gyrus.
69. Pavič, Lojze. 2009. *Terorizem smo ljudje*. Radovljica: Didakta.
70. Petkovšek, Abdalkarim Gregor. 2013. *Islam v Evropi*. Ljubljana: Zavod Abraham.
71. Pišek, Mojca. 2014. Allah bolj svetovljanski od Alaha. *Dnevnik*, 6. avgust. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042677241/kultura/knjiga/allah-bolj-svetovljanski-od-alaha> (7. junij 2016).
72. Rahman, Fazlur. 2009. *Major themes of the Qur'an*. Chicago: The University of Chicago Press.
73. Rashid, Ahmed. 2001. After 1,700 years, Buddhas fall to Taliban dynamite. *The Telegraph*, 12. marec. Dostopno prek: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/afghanistan/1326063/After-1700-years-Buddhas-fall-to-Taliban-dynamite.html> (12. avgust 2016).
74. Richmond, Simon, Adam Karlin, Brandon Presser, Shawn Low in Celeste Brash,. 2009. *Malaysia, Singapore and Brunei*. Victoria: Lonely Planet Publications Pty Ltd.
75. Rogerson, Barnaby. 2003. *The Prophet Muhammad*. London: Little, Brown.

76. Ronnber, Ami in Kathleen Martin (ur.). 2010. *The book of symbols*. Köln: Taschen.
77. Rustomji, Nerina. 2009. *The Garden and the Fire: heaven and hell in islamic culture*. New York: Colombia University Press.
78. Ruthven, Malise. 2000. *Islam: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
79. Saeed, Abdullah. 2006. *Islamic Thought: An Introduction*. New York: Routledge.
80. Said, Edward W. 1996. *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
81. Sample, Ian. 2011. Stephen Hawking: 'There is no heaven; it's a fairy story'. *The Guardian*, 15. maj. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/science/2011/may/15/stephen-hawking-interview-there-is-no-heaven> (4. junij 2016).
82. Sardar, Ziauddin. 2006. *What do muslims believe?* London: Granta Publications.
83. Schimmel, Annemarie. 2011. *Mystical Dimensions of Islam*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
84. Schulte, Andrea Peevers in Jenny Walker. 2015. *Dubai & Abu Dabi*. Victoria: Lonely Planet Publications Pty Ltd.
85. Selengut, Charles. 2003. *Sacred fury: Understanding religious violence*. Walnut Creek: Altamira Press.
86. Shaheem, Kareem. 2015. Isis fighters destroy ancient artefacts at Mosul museum. *The Guardian*, 26. februar. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/world/2015/feb/26/isis-fighters-destroy-ancient-artefacts-mosul-museum-iraq> (12. avgust 2016).
87. Smith, Adrian in Gordon Gill. 2014. Jeddah Tower. Dostopno prek: http://smithgill.com/media/pdfs/Jeddah_Tower_for_web.pdf (13. avgust 2016).
88. Stierlin, Henri. 2009. *Islam: From Baghdad to Cordoba*. Köln: Taschen.
89. Sutton, Daud. 2007. *Islamic design: A genius for geometry*. Glastonbury: Wooden Books Ltd.
90. Šterbenc, Primož. 2011. *Zahod in muslimanski svet: akcije in reakcije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
91. *The Telegraph*. 2015. Prophet Mohammed cartoons controversy: timeline, 4. maj. Dostopno prek: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/>

- europe/france/11341599/Prophet-Muhammad-cartoons-controversy-timeline.html (12. avgust 2016).
92. Thoraval, Yves. 1998. *Islam: mali leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
 93. Vincent, Isabel. 2010. 'Jihad' jitters at Met. *New York Post*, 10. januar. Dostopno prek: <http://nypost.com/2010/01/10/jihad-jitters-at-met/> (30. julij 2016).
 94. Walsh, John. 2008. *UAE – Culture smart! The essential guide to customs and culture*. London: Bravo Ltd.
 95. Warraq, Ibn. 2002. Virgins? What virgins? *The Guardian*, 12. januar. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/books/2002/jan/12/books.guardianreview5> (16. avgust 2016).
 96. Waterson, James. 2008. *The Ismaili Assassins: A History of Medieval Murder*. South Yorkshire: Frontline Books.
 97. Weeks, Jonny. 2013. Syria: Aleppo's Umayyad mosque destroyed - in pictures. *The Guardian*, 25. april. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/world/gallery/2013/apr/25/syria-umayyad-mosque-destroyed-pictures> (12. avgust 2016).
 98. Whitlock, Craig. 2007. Terrorists Proving Harder to Profile. *Washington Post*, 12. marec. Dostopno prek: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/03/11/AR2007031101618.html> (16. avgust 2016).
 99. Wikipedia. 2016. List of tallest buildings in the world. Dostopno prek: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_tallest_buildings_in_the_world (29. junij 2016).
 100. Wolfe, Michael. 2012. Islamic Art: In Paradise There Is Always Water. *The Huffington Post*, 4. september. Dostopno prek: http://www.huffingtonpost.com/michael-wolfe/islamic-art-in-paradise-there-is-always-water_b_1647395.html (16. junij 2016).
 101. Wright, Herbert. 2015. Jeddah's Kingdom Tower: how much higher can skyscrapers go? A history of cities in 50 buildings, day 50. *The Guardian*, 4. junij. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/cities/2015/jun/04/jeddahs-kingdom-tower-how-much-higher-can-skyscrapers-go-a-history-of-cities-in-50-buildings-day-50> (13. avgust 2016).
 102. Zaleski, Carol in Philip Zaleski. 2000. *The Book of Heaven: An Anthology of Writings from Ancient to Modern Times*. New York: Oxford University Press.

103. Zgonik, Alenka. 2011. Koran za milijon evrov. *Delo*, 5. november. Dostopno prek: <http://www.delo.si/kultura/knjizevni-listi/koran-za-milijon-evrov.html> (12. avgust 2016).
104. Žužek, Aleš. 2014. Kako Evropa postaja vse bolj muslimanska. *Spletni portal Siol.net*, 26. september. Dostopno prek: <http://siol.net/novice/svet/kako-evropa-postaja-vse-bolj-muslimanska-361538> (1. avgust 2016).

PRILOGA A: OMEMBE RAJA IN NEBES V KORÁNU

Med raziskovanjem sem za potrebe analize pregledal Korán in si izpisal in označil vse opise in omembe raja in nebes, kakor tudi vse miselno-pomenske navezave nanju. V prilogo vključujem seznam vseh verzov (aj) v pripadajočih surah, kjer je te navezave in opise možno najti.

Korán ima sto štirinajst sur in v več kot dveh tretjinah se pojavijo, v petintridesetih surah pa se ne pojavijo navezave in omembe nebes ali raja. V zadnjih petindvajsetih surah se pojavijo samo enkrat. Krajše so sure, redkejši je opis raja (ali omemba nebes) in obratno.

Najbolj bogat in izčrpen opis raja je v surah 55, 56 in 76.

Seznam:

2:25, 2:29, 2:35, 2:38, 2:62, 2:82, 2:107, 2:116–117, 2:164, 2:214, 2:221, 2:255.
3:15, 3:29, 3:83, 3:109, 3:129, 3:133, 3:136, 3:142, 3:180, 3:185, 3:189–191, 3:195,
3:198.
4:57, 4:122, 4:124, 4:126, 4:131–132, 4:170–171.
5:12, 5:17, 5:40, 5:65, 5:72, 5:85, 5:97, 5:119–120.
6:1, 6:3, 6:12, 6:14, 6:73, 6:75, 6:79, 6:101.
7:13, 7:18–19, 7:27, 7:40, 7:42–44, 7:46, 7:49–50, 7:54, 7:158, 7:169, 7:185, 7:187.
9:21, 9:22, 9:36, 9:72, 9:89, 9:100, 9:111, 9:116.
10:3, 10:6, 10:9, 10:25–26, 10:55, 10:66, 10:68, 10:101.
11:7, 11:23, 11:107–108, 11:123.
12:101, 12:105.
13:15–16, 13:23, 13:35, 13:42.
14:2, 14:10, 14:19, 14:23, 14:32.
15:34, 15:45, 15:47, 15:85.
16:3, 16:31–32, 16:49, 16:52, 16:77.
17:44, 17:55, 17:99, 17:102.
18:14, 18:26, 18:31, 18:51, 18:107–108.

19:60–63, 19:65, 19:93.
20:4, 20:6, 20:76, 20:117, 20:121.
21:4, 21:19, 21:56.
22:14, 22:18, 22:23–24, 22:56, 22:64.
23:11, 23:17, 23:86.
24:35, 24:41, 24:64.
25:2, 25:6, 25:10, 25:15–16, 25:24, 25:59, 25:75–76.
26:24, 26:85, 26:90.
27:25, 27:60, 27:87.
29:44, 29:52, 29:58–59, 29:61, 29:64.
30:8, 30:15, 30:18, 30:22, 30:26–27, 30:44.
31:8–9, 31:16, 31:20, 31:25–26.
32:4–5, 32:19.
33:72.
34:1, 34:3, 34:22, 34:37.
35:1, 35:33–35, 35:38, 35:40–41, 35:44.
36:26, 36:55–58, 36:81.
37:5, 37:41–49.
38:10, 38:27, 38:50–52, 38:54, 38:66.
39:5, 39:20, 39:38, 39:44, 39:46, 39:63, 39:68, 39:73–75.
40:8, 40:40, 40:57.
41:12, 41:30.
42:4–5, 42:12, 42:22, 42:49.
43:70–73.
44:51–56.
45:3, 45:13, 45:22, 45:27, 45:36–37.
46:14.
47:12, 47:15.
48:5, 48:17.
49:18.
50:31, 50:34–35, 50:38.
51:15–16.
52:17–24.
53:14–15, 53:26, 53:31.

54:54–55.

55:29, 55:46, 55:48, 55:50, 55:52, 55:54, 55:56, 55:58, 55:62, 55:64, 55:66, 55:68,
55:70, 55:72, 55:74, 55:76.

56:11–12, 56:15–38, 56:88–89.

57:1–2, 57:5, 57:10, 57:12, 57:19, 57:21.

58:7, 58:22.

59:1, 59:20, 59:24.

61:12.

63:7.

64:1, 64:9.

65:11–12.

66:8.

67:3.

68:34.

69:21–24.

70:3, 70:35, 70:38.

71:15.

74:38–40.

76:5–6, 76:11–21.

77:41–43.

78:12, 78:31–37.

79:40–41.

81:13.

82:13.

83:22–28, 83:34–35.

84:25.

85:9, 85:11.

88:8–16.

89:29–30.